

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1979

A TARTALOMBÓL:

CSORBA GYÖZÖ
FODOR ANDRÁS
KÁLNOKY LÁSZLÓ
KÁROLYI AMY
VAS ISTVÁN
WEÖRES SÁNDOR
VERSEI

★

LÁSZLÓ ANNA
MÉSZÖLY MIKLÓS
PÁKOLITZ ISTVÁN
THIERY ÁRPÁD
SZÉPPRÓZAI

★

KÁNTOR LAJOS:
A LÍRA HANGVÁLTÁSAI

KENYERES ZOLTÁN:
SZÉCHENYI NAPLÓJA

MARTINKÓ ANDRÁSSAL
BESZÉLGET
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

SZALAY KÁROLY:
KOLOZSVÁRI
GRANDPIERRE EMILRŐL

VEKERDI LÁSZLÓ:
FODOR ANDRÁSRÓL

VERSRŐL VERSRE

10,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

CSORBA GYÖZÖ
DOMOKOS MÁTYÁS
FODOR ANDRÁS
HALLAMA ERZSÉBET
KÁLNOKY LÁSZLÓ
KÁNTOR LAJOS
KÁROLYI AMY
KENYERES ZOLTÁN
LATOR LÁSZLÓ
LÁSZLÓ ANNA
MARTINKÓ ANDRÁS
MÁTYÁS ISTVÁN
MÉSZÖLY MIKLÓS
PÁKOLITZ ISTVÁN
POMOGATS BÉLA
SZALAY KÁROLY
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ
THIERY ÁRPÁD
VAS ISTVÁN
VEKERDI LÁSZLÓ
WEORES SÁNDOR

KÉPEK:

GÁBOR JENŐ

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XXII. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM

1979. FEBRUÁR

TARTALOM

CSORBA GYÖZÖ versei - - - - -	99
VAS ISTVÁN verse - - - - -	101
WEÖRES SÁNDOR versei - - - - -	102
LÁSZLÓ ANNA: Nyolcas kórterem, hármasszobor (elbeszélés)	103
PAKOLITZ ISTVÁN: Délebb (elbeszélés) - - - - -	109
MESZÖLY MIKLÓS: Érintések - - - - -	114
KÁROLYI AMY versei - - - - -	119
THIERY ÁRPÁD: Városarc (szociográfia, V.) - - - - -	121
KÁLNOKY LÁSZLÓ verse - - - - -	127
HALLAMA ERZSÉBET: Népművészet vagy szünet-gyártás?	130
FODOR ANDRÁS versei - - - - -	142
VEKERDI LÁSZLÓ: A hűség erővonalai (Fodor András: Vallomások Bartókról) - - - - -	145

*

Versről versre

SÁRKÖZI GYÖRGY: Esőcseppek (A versről Lator Lászlóval Domokos Mátyás beszélget) - - - - -	147
--	-----

*

KÁNTOR LAJOS: A líra hangváltásai - - - - -	153
SZALAY KÁROLY: Egy magatartás szatírája: a cselekvés- képtelen ember (Kolozsvári Grandpierre Emil a közép- osztályról. II.) - - - - -	163

*

Irodalomtudósaink fóruma

MARTINKÓ ANDRÁSSAL beszélget SZÖRÉNYI LÁSZLÓ -	169
--	-----

*

KENYERES ZOLTÁN: Mélység fölött (<i>Jegyzetek Széchenyi István Naplójáról</i>)	— — — — —	177
POMOGÁTS BÉLA: Budai Oroszlán (<i>Sötér István regénye</i>)	—	186
MÁTYÁS ISTVÁN: A múlt nyomában (<i>László Gyula: A „ket- tős honfoglalás”, Csapodi Csaba: Az Anonymus-kérdés története, Csapodiné Gárdonyi Klára: Humanista kó- dexek nyomában</i>)	— — — — —	190
A Jelenkor krónikája	— — — — —	192

K É P E K

GÁBOR JENŐ rajzai	— — — — —	113, 120, 141, 192
(Nádor Katalin fotói)		

A b o r í t ó n

1-4. GÁBOR JENŐ rajzai	
(Nádor Katalin fotói)	

J E L E N K O R

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PAKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly
Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál
(1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi
jelzőszámára. Evi előfizetési díj 120,— Ft.

79-164 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György Igazgató

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

Jussak

Az ötvenéves Fodor Andrásnak

*Nincs kedvem elaludni
mert nincs kedvem aludni
így visszaszámláláskor
már minden perc nagy érték
kioktattak a tárgyak
személyek események
tudom a jól fölépült
idő gazdag vetését
tudom hogy ami rám vár
hogy én csak senki más azt
kinyitni és kinyílni
utolsó pórusom s -ig
ha adni nem nagyon megy
kapni határtalan megy
kapni halálomig megy
gyöngén még alva is megy
ébren sokszorta jobban
hogy legalább az ajtón
jussak a küszöbön túl
a varázsház-világba
varázskastély-világba*

Szép este

*Ez is fogant született nőtt s kimúlt
ez a szép este is nem tehető el
ezért elő se szedhető megint
ha megkívánom ha nagyon szeretném
Emléke? Ha az összes résztvevő
mindent odadna vértelen nyomat
az lenne úgyis akkor is csupán
kevesebb sokkal mérhetetlenül
annál az apró semmi eseménynél
hogy közben egy ceruza-hegy kitört*

Önvédelem

*Most már nem babra megy a játék
nem szenvedésre
nem romantikára*

*valóban el is esnek
valóban körülöttem
mind több testőröm is már
mind több egy-vérem is már
valóban rossz szaguk lesz
valóban múlt időbe
kerülnek pont utánra*

*valóban rövidítem
gyászaim szelidítem
alig veszem magamra
nőnének százölesre
válnának ordasokká
ezermázsányi súllyá*

*rászorulok valóban
valóban a keserves
a szégyellnivaló az
embertelen (gyökérig
emberi) a valóban
jogos önvédelemre*

Dum spiro, spero

(Levél idegenbe)

*Hát mégis kisütött a nap. Az őszi.
Engesztelés Napja. Elállt a szél.
Talán még beírnak engem egy évre
Az élet könyvébe. Ameddig élet
Van, boldogság is van, azt mondta Tolsztoj.
Én pedig azt mondom, hogy legalább
Egy esztendőre szükség van, amíg
Előkészítetik az a kivégzés.
Még akkor is, ha csak egy pillanat
Lesz majd a lefolyása – kegyelemből.
No és kell az az év még arra is,
Míg egy feltételes találkozót
Ígér nekem. Nem, nincs jól mondván így:
Még félreért. Pedig feltétlenül
Találkoznunk kell. Csak a randevú
Feltételei tisztázatlanok:
A mikor és a bármilyen alakban.
S a hol? Az ám! Ez itt a bőkkenő.
Mindegy. Lélegzem. Ez se kis dolog.
Még nem ment le a nap. Magára gondolok.*

Pécs

*Hol szakadék a város
fölé hajol,
széles mezőre látni
a fák alól.*

*Itt fenyőtobozt hullat
a fatető,
lenn hajladozó kis pont
a magvető.*

*Hegység, síkság: két tágas
külön világ,
s a kettőnek határán
a hóvirág.*

Ég, föld, ember

*Bolt-ívű terem
a föld meg a menny tenn:
most észreveszem,
mikor el kell mennem.*

*Mily szép az egész
és benne a részek!
Nem érti az ész,
levegőtől részeg.*

Nyolcas kórterem, hármás ágy

Hallom, keresett a sorstárs az egyes kórteremből. Így is mondhatták volna rólam: – Házon kívül van. Nyolcas kórterem, hármás ágy: a házam, a szobám, a munkahelyem, a számomra rendelt tér a világegyetemben. Van valami szép a végsőig lecsupaszított dolgokban.

– Kilenc óra, mára befejezzük az udvarlást, holnap nagyvizit után folytatjuk.

A nővér azt hiszi: kedélyes, én utálok ilyenkor a többszám első személyével. Még elég fiatal ez a nővér, valószínű, hogy privátim nem használja az *udvarlást*. Gondolja: idomul a magamfajta ötvenes férfi szókincséhez. Dehogy udvarolok én Borinak, csak ő az első ember a betegek közül, akivel jól tudok beszélgetni. A lábadozók fél nap fecsegnek – olyan lényegtelen, vézna témákról, hogy én inkább óraszám hallgatók, higgyenek gögösnek. Hülye szabályokból mindenütt bőséges a kínálat, Borival nem ülhetünk egymás ágya mellé, marad a folyosó. Míg jön a nővér az erőltetett mosolyával és hamis kedéllyel parancsot oszt: – Kilenc óra, mára befejezzük az udvarlást...

Következik az éber éjszaka. Néha éjfélig, néha hajnali kettőig. Úgy, mint azelőtt otthon, a könyveim, vagy leveleim felett. Nem álltam át. Bori sem alszik el egyhamar, azt mondja: ez ellen kell leginkább védekezni. Ő kidolgozta a metódust. Most az utazásait, nyaralásait veszi elő, egyet-egy éjszakánként. Aprólékosan. Előbányássza a részleteket az emlékezetéből, próbáljam meg én is. Nekem nem sikerül, felvillan egy-egy kép, előbújik egy-egy arc, vagy akkori mondat és máris vége, örülök, ha tíz percig tart az egész.

Azt mondja Borika: tavaly augusztusban késő őszt volt a Balatonnál, de jobban sikerült az a két hét, mint ha strandolhatott volna. Játékos kedvű társaság verődött össze, sokan kártyáztak naphosszat, ők meg szellemi játékokkal foglalkoztak rogyásig. Evés-szünetekkel ébredéstől elalvásig működött a társasjáték-üzem. Nagyszerű fiktív világ alakult ki, értem-e én ezt? Értem, hogyne, a fiktív világok eltüntetik a valóságos szorongásokat. De ezt nem így mondtam Borikának, nem akarom, hogy szorongó alakot lásson bennem. Rémlik, hogy az ember infarktus után ugyanúgy ragaszkodik a látszatokhoz, saját készítésű szerepéhez, mint infarktus előtt. Nem! Épp ez az, hogy nem vagyok hajlandó ugyanott folytatni. Holnap tisztázom Balázssal. Megigérte, hogy bejön. Egyáltalán nem biztos. Viszolyog belopakodni, ha nincs látogatási nap. Sokmindentől viszolyog. Látogatási napon pedig az anyja is itt van, hármásban elcsúszik a dallam. Olyankor zsúfolt a kórterem, a folyosó, idegen is hallhatja, mit beszélünk. Ezek megint ürügyek, kivétel nélkül mindig van valami „contra-indicatio”. Hogyan kezdem? „Édes fiam, egyszer nyíltan kell...” Abban a másodpercben felborzolódik. A mondat első negyedéből tudja: rossz készül és dühös elhárítással felel. Már elég jól vagyok, aggodalom már nem fékezi. Elég jól va-

gyok-e? Most például nyugtalanul kalapál a szívem. Valószínűleg csak ideg alapon és az is lehet, hogy képzelődöm. Az éjszaka az itteni kísértet-kék derengésben alkalmatlan a számvetésre.

Lássuk Bori módszerét. Azt állítja: a tavalyi társasjátékokkal most is kitűnően elszórakozik. A játékok akkoriban nemcsak remekül narkotizáltak, de áttételes érdekességekkel is szolgáltak. Embertanból. Például: elsőrangú barkochba-játékosok némely ponton döbbenetesen leblokkoltak. Annyi már kijött, hogy a feladat cselekvés, amely Pest és Buda között történik. A játékos töpreng: mi van Pest és Buda között? A Duna. Nem jó. Gyötrődik: pedig csak a Duna, a Duna. Sehogy sem jutnak eszébe a hidak. Ez a megrekedés, pangás, szakasztott, mint az előítélet. Az agy oly erősen tapad rá egyvalamire, hogy képtelen az attól eltérőre kapcsolni. Más. Némely játékos efféle hibák után türelmetlenül akarja bizonyítani tehetségét. Izgalma sorsdöntő próbatételek feszültségére hasonlít. A *kivagyokén* viharosan jelentkezik. Más. Szópóker. Szabad blöffölni, sőt, úgy fűszeresebb a mérközés. Mekkora különbségek attól kezdve, aki kedves huncutsággal gurít – a körmönfont álnokig.

Amikor Bori ilyesmiről mesél, rendszerint finoman, de reklámozza a saját ítélőképességét, műveltségét és szellemességét. Tegnapelőtt kereken meg is mondta, hogy ő több, mint a foglalkozása, talán az tette tönkre, hogy csak pénztáros az OTP-ben és már nem is törhet ki. Azt találtam kérdezni erre: mekkora a súlya egy OTP-pénztárosnak, hogy tudjuk, mennyi a több? A kérdésem nagyon nem tetszett neki, elsötétült az arca, de azonnal másról beszélt és mosolygott. Mostanában ez a legfőbb célja, a gyors elsiklás a bántó dolgok fölött. Bizalmas velem, azt sem titkolja, hogy gyakran érzi magát elesettnek. Az infarktusa óta. A nőket ritkábban éri utól. Borika szerint a nőknél veszélyesebb is. Nem hiszem. Őt mindenesetre megkínozta a halálfélelem. Így hát vigyázni akar.

– A könnyedség a legfontosabb – hajtogatja.

Most a hátán fekszik az ötös kórterem egyes ágyán és a kék mennyezetre élvezetes filmeket vetít. Vagy a tavalyi balatoni üdülőkkel folytatja társasjátékait, vagy külföldön utazgat. Azért foglalkoztat ennyire, mert irigylem Borit.

Mit irigylek, a fenébe?! A struccpolitikáját?! Ahhoz én is értettem. Túlságosan. Ide figyelj, Balázs, a horzsoló és ütköző felületek ellenére, huszonkét évig szorosan egymáshoz tartoztunk mi hárman. És akkor egyszerűen csak, vacsora közben megjegyzed... Olyan hangsúllyal, mintha azt tudatnád, hogy vásároltál egy új inget, közlöd, hogy a múlt héten megnősültél. Nagyot nyeltem. Nagyokat nyeltem. Végül kinyögtem, hogy gratulálok. Anyád, robbanás előtti állapotban... te is észrevetted.

– Semmi zűr – mondtad –; itthon lakom továbbra is.

Ezt úgy nyújtottad át nekünk, akár a bőkezű és vigasztaló ajándékot.

Mária átrohant a másik szobába, én utána, a rekamiéra dobta magát, zokogott. Anyádnak lételeme a család. Az ő vágyaiban nem formaság volt az egyetlen fia esküvője. A menyét pedig be akarta vonni a családba. A lányának akarta. Andreát mi akkor még nem is láttuk, félórával előbb nem is hallottunk róla.

Az volt a lecke, hogy megnyugtassam anyádat. Szónokoltam is, ne félj:

– A fiatalok másképpen gondolkoznak, meg kell értened. Utálják a cécót, a rokonai puszkilkodást, nekik az üres. Mi a fontos? Hogy kivonul-

tunk volna díszben és két-három óra hosszat jobbra-balra mézesmázoskodtunk volna, vagy az évtizedek, amiket, reméljük, együtt töltenek?

– Ahhoz is közünk van – zokogott tovább Mária. – Ha vadidegen albérlőt tartanánk, hozzá is lenne közünk... Be sem mutatta azt a lányt.

Vitatkoztam, magyaráztam, szidtam anyádat – azt hiszem, meggyőződés nélkül. Valószínű, hogy éppen úgy éreztem, ahogy ő. Elvégre mi is élünk még, Balázs, vannak saját igényeink! Tudom, tudom, ez a te életed, a te önállóságod, azonkívül viszolyogsz ettől, attól és amattól – de mindig csak te és te, hol maradunk mi?! Ide figyelj, én rá is csaphattam volna arra a vacsora-asztalra és csúnyaságokat vághattam volna a szemedbe! A legtöbb apa meg is tette azelőtt. Felhánytorgathattam volna, hogy még mindig mi tartunk el, biztosítjuk a gondtalan tanulásodat, előbb keresd meg a kenyeredet, azután önállósodj, de akkor is pocsék halátlanság lenne kirekeszteni minket az ilyen sorsdöntő eseményből!

Egyébként is akadna miért tiltakoznom, Balázs. Melyiket húzzam elő a sok közül? Amikor önként az én hivatásomat választottad, meghatott engem. Valamiféle patriarkális folytonosságot láttam benne és megfogalmazatlan rokonszenvtüntetést. Mi lett belőle, rövid úton? Még nem fejezted be az egyetemet, de már elsőprőn többet tudsz a szakmából, mint én. Bőszítő felsőbbsséggel cáfolsz meg, gyerekem! Hát emiatt is az asztalra csaphattam volna, nem is egyszer. Sohasem tettem. Bölcs voltam és megértő?! Vagy a falhoz lapultam?! Ízlés dolga. Szemlélet kérdése. De hogy sokat nyeltem, nagyokat nyeltem, az tény.

Rohadt rágalom lenne, ha csak negyedrészen, ha a legkisebb mértékben a te nyakadba varrnám ezt az átkozott infarktust. Százféle rongálja az ember épségét. De nyelni is nehéz volt és azután... megmondom... elviselnem Andreát.

Az ő bemutatkozó látogatását megint úgy nyújtottad át nekünk, mint a nagylelkű ajándékot. Izgalommal, talán nevetségesen felcsigázott izgalommal vártuk a feleségedet. Milyen lesz az, akit okvetlenül el kell fogadnunk? És belépett egy bociszemű, kicsit pufókás arcú fiatal nő, rajta még az a lányos báj, ami ma oly ritka. Úgy megkönnyebbültünk, olyan jókedvünk támadt hirtelen, hogy azonnal arcon csókoltuk. Ezt még készségesen tűrte – váratlanul jött. Észrevetted, hogy ettől fogva milyen szigorúan bánt velünk? Vagy neked is ez a természetes? Ismerd el, Balázs, mi közvetlenek voltunk, nyomát sem láthattad az első találkozások merevségének. Azért sem, mert mi sokkal kisebb távolságot érzünk... Furcsa bizony, ha Budapesttől Szegedig sokkal rövidebb az út, mint visszafelé, Szegedtől Budapestig. Nevess ki, ha tetszik, de anyádban ma is benne van a Marika a harmadik béből, énbennem meg leginkább az egyetemi diák. Röhej, nem, ha efféleket akar elhíttetni magáról a két őskori lelet, az ötvenkét éves pók és a negyvennyolc éves öreglány?!

Próbálkoztunk, igyekeztünk, törtük magunkat, de Andreát semmivel sem tudtuk feloldani. Zord felsőbbsséggel kezelt minket. Nem az első éjszaka, amikor azon fáradozok, hogy meghatározzam a szigora minőségét. Talán mint a tanárnő a javítóintézeti gyerekekkel, de régen – ma, remélem, modernebb pedagógia érvényesül. Nem jó a hasonlatom. Inkább mint a hajdani védnőknő, aki a megtévedt lányanyák otthonában leereszkedően szóba áll a lakókkal. „Hajdani?” – kérdezed. Andrea húszéves. Igen, de ekkora erkölcsi fölényt legkivált a régi tisztességes asszonyok éreztek

– amiért a házasságkötésük előtt nem feküdtek le senkivel. Szilárd moráljuk tiltotta meg, hogy felengedjenek lányanyák között. Andrea mai divatot követ. Prűszkölhetsz, Balázs, igenis divatot! Abból származik a megingathatatlan biztonságotok, hogy ti makulátlanok vagytok, mi pedig vétkesek vagyunk! Én nem vagyok vétkes és anyád se az! Minket senki se kérdezett, ha úgy is tettek, mintha kérdeznének! Mi csak egyféleképpen akarthattuk! Azonkívül én sohasem voltam korrupt és egyetlen emberfiának nem ártottam szándékosan! Sőt, számos érdememet sorolhatom fel, ha meghallgatom! Mi ez?! Mi ez az önigazolás?!

Borika azt mondja: rengeteget hadakozott az OTP-ben helyi igazságtalanságok ellen. Semmi értelme nem volt. Soha semmi értelme. Az ilyen pálya egyenesen és gyorsan vezet Infarktusállomásra. Borika szerint.

Szétvet a düh, Balázs. Nem a ti viselkedésetek miatt! Hanem mert törvény, gyalázatos törvény, hogy akit bűnősként kezelnek, egykettőre bűnösnek is érzi magát. Csak a legerősebbek nem, egy elenyésző hányad. Mit tegyek, ha nem tartozom közéjük?! Ez a legfőbb oka, hogy olyan keserves-nehezen viseltem el Andreát! Pedig leégethettem volna. Vállveregetéssel, hogy zöld vagy még, kislánykám. Továbbá érzékeltethettem volna, hogy a mi otthonunkban vagyunk, ahol én vagyok az úr! Ehelyett őt engedtem kibontakozni...

Divatnak neveztem és fenntartom! Az érdekarc éppen aktuális divatja! Jólbevált eszköz a történelem folyamán. Aki utamban van, akit el akarok nyomni, az bűnös! Helyet akartok, Balázs, mohón! Kapzsin, csak magatoknak, ezért vagyunk mi bűnösök!

Kedves voltam Andreához, szívélyes, sőt, amikor anyád már nem állta meg visszaszurások nélkül, én egyre nyájasabb lettem. Túlságosan megerőltető volt. De kipihenhettem, egy hét múlva hordágyukra fektettek a mentők. Azóta is temérdek a pihenőidőm.

Mennyeien védett helyzetben vagyok. Vigyáznak rám, kiszolgálják és ez az ágynyi tér igazán áttekinthető. Nem lehet benne eltévedni. A napok megszabott rendje is összetartó abroncs. Mitől féljek? Amikor majd holnap a szemedbe mondom: félelmetesebb lesz. Önmagában is izgatóbb a hangos szó az elképzelnél. És válaszolsz majd, kíméletlenül válaszolsz. Hát aztán! Nem akarok már a falhoz lapulni! Nem is volt férfias! Inkább érjen utol egy második –, akár végzetes infarktus.

Csak most jut eszembe... Bori tegnap felsóhajtott: nem is volt nőies... Ahogyan élt. Rendszerint fegyverben. Se a munkahelyén, se a családjában nem hallgatta el az igazát. Szent szándék hajtotta.

– Handabanda és smafu – állítja Borika. – Szelidnek kell lennünk, ismerni törekénységünket és nagyon kihasználni a jó pillanatot is.

Társasjáték-partnere itt nincs a kórházban, leül römiszni és utána tudatja velem, hogy egyenesen boldog volt. A huzatos folyosón, az ócska asztalnál, az ócska, kemény széken. Ha jóízűen beszélgetünk, akkor is boldog. Ezt tanulta az infarktustól. Neki érdemes volt.

Ne hidd, Balázs, hogy halát várok tőled. Én mondom, nem te, hogy korszerűtlen fogalom. Lehet, nem hiszed, de én haladok a korral és...

Nővér felkattintotta a villanyt. Időnként megnézi Tóth bácsit, hogy él-e még. Napok óta nincs eszméletén. Nem tudom, mi lelte Soltit, felébredt és azonnal hírül adta, hogy Tóth bácsinak már csak órái vannak hátra. A nővér hangja megszégyenítő:

– Ilyesmire gondolni sem szabad, nemhogy kimondani!

Műfelháborodás. Tóth bácsi nyolcvanhét éves.

Képzeld, Balázs, én ötvenkét éves vagyok. Ez a te szemedben aggság, az enyémben viszont nem kor. Ha Tóth bácsi eszén lenne, valószínűleg kardoskodna, hogy a nyolcvanhét év sem kor. Tudniillik, valamilyen vágya minden embernek frissen marad a koporsóig. Vágyakozó lények vagyunk. És a vágy a jövőbe kapaszkodik. Így a jövővel nekünk is van összeköttetésünk. És például eseményeket akarunk, mozgást – nem mozdulatlanságot. Olyankor élénkebb a vérkeringésünk és lassabban kopunk. Hallottam, hogy nyugaton öregek számára alakultak „édes élet”-klubok. Utazgatnak együtt, néha szerelmeskednek. Nem tudom, hogy erkölcstelenül-e. De ha nem züllöttek, neked akkor sem tetszik. Legyintene! – Túlkorosak! Ilyesmiben konzervatív vagy.

Mi anyáddal modern szülők akartunk lenni. Haverkodtunk veled, míg hagyta. Soha nem büntettünk, semmit sem tiltottunk, igyekeztünk meggyőzni téged, erre-arra rábeszélni pajtási alapon. Ebben te idővel kellemetlen bratyizást láttál. Vagy olyasmit, mintha egy öreg szivar ifjú táncosok között rázná magát és a hervadt anyafej tinédzsereknek való ruhát viselne. Nem csapnak be ezzel senkit! A koruk úgyis kirojtozódik a látszat alól!

De nem ezt akartam mondani neked. Vagyis majd holnap, ha bejössz. Azt, hogy én nem várok hálát tőled, se tiszteletet, viszont a jövőben nem tűröm el a megvetésedet, se a feleségedét. És nem tűröm el, hogy valamilyen „már nem érdekes”-fintorral kipipálj minket. Megkövetelem a magam és anyád becsületét! Amint hazamegyek, Balázs, új alapokra helyezkedünk. Nem folytatjuk a sorozatot, hiszen nemcsak a házasságkötésedről és Andrea viselkedéséről van szó. Egyebek között nem folytatjuk azt, hogy...

Tóth bácsi még sohasem jajgatott ilyen irtózatosan.

– Hívom a nővért, hogy adjon injekciót neki.

– Ne hívja, polgártárs, csak kinoznák a szúrással, már csupa seb a karja.

Eszméletlen, mégis szenved. Akkor is, amikor már elhagyta a tudata. Nem lehet kibírni ezt a jajveszékelést! Mindjárt vele üvöltök!

Csak ezt nem lehet kibírni, a többit lehet. Az ember mértéktelenül felnagyítja a bajait.

Borinak tökéletesen igaza van. A társasjátékával is, azzal is, hogy ezentúl kikerüli... elsiklik... elsimítja...

Akit elevenen pörkölnek, nem jajgathat iszonyúbban Tóth bácsinál.

– A könnyedség a legfontosabb – hajtogatja Bori.

Az is fiktív világ, a könnyedeké. Hogy így is, úgy is jó, mindenképpen pompás, én nem szívok mellre semmit, engem semmi sem bánt, dehogyis bánt. Ha Bori ezt hallaná, tovább hajókázna a homéroszi bájú görög szigetek között? Képtelenség! Saját halálfélelmére emlékezne és nyűszítene!

Én most felajánlok valamit... Ha Tóth bácsi egy órán belül békésen, fájdalom nélkül belecsúszik az elmúlásba, akkor nem szólok Balásznak. Noha holttesttel is rettenetes egy szobában. Aki jót akar Tóth bácsinak, csak azt kívánhatja, hogy vége legyen, de ha elképzelem a halála pillanatát... Mintha egy gonosz, otromba tenyér szorítaná össze az ember beteg szívét.

Csendesedik. Eredményes felajánlás volt. Egészen elcsendesedett.

Solti megnézte: lélegzik.

Már kikészített. A hangjában benne volt az emberi nyomorúság. Mind. Változatosan. Ebben a pillanatban is rálőnek egy erős, fiatal férfira valamelyik helyi háborúban, vagy csak úgy, az utcán. Hátralevő életében béna lesz. Vagy vak. Ebben a pillanatban is éhenhalnak gyerekek. Csontváz testükből kidomborodik a puffadt has. Elhagyott szerelmesek méreg után nyúlnak. Holtbiztosak benne, hogy az övük a legnagyobb szenvedés.

Nem érdemes...

Ha csak annyit mondok: „új alapokra helyezkedünk” – Balázs ezt ultimátumnak tekinti. Túlfejlett az önérzete. Sarkonfordul, otthagyja a házat. Andrea is a szüleinél, nincs semmijük. Balázs nem félti magát, jobb híján ágyrajárónak is elmegy, lepra helyre.

Egyáltalán nem biztos, hogy bejön holnap és bennem a magasfeszültség reggeltől. Gyógyulnom kellene.

Mária a zokogós jelenet után, később Andrea látogatása után végül is megnyugodott. Visszatért az illúzió. Hogy a mi családi életünk szép, nagyon is szép. Kétszer hallottam, hogyan beszélt ismerősökkel telefonon. A boldog család képe. Rengeteget áldoztunk érte, több mint két évtizeden át. Fizettünk és fizettünk a bankba... Ha elveszítjük az én ugrálásom miatt...

Ha faképnél hagy minket, ha nem látjuk Balázst... őket... abba tönkremegyünk. Fiatalok, varázsuk van. És Balázs rendes kölyök, igazán rendes, a vizsgaeredménye négyes-ötös. Senki nem vádolhat minket, hogy rosszul neveltük. Már nincs sok hátra a diplomáig. Elismerik az egyetemen, ha valaki, ő kap állást Pesten. Lakást is szerzünk valahogy nekik. Okvetlenül kell a gyerek miatt.

Andrea is meglágyul majd, amikor a gyereket dajkálja. És az unokám eleinte a kiskomám lesz.

Délebéd

A bögrésdiák nevezet akkor is divott, amikor már nem az ebédmaradékból kaptunk vacsoráralót, amihez valamiféle edény is kellett, hanem hideg ételt csomagoltak.

Minden diáknak megvolt a jobb módú polgárcsaládok listája; ezeket a családokat a páterek is számontartották, sőt, azt is tudták, melyik diák melyik családhoz jár kosztra. Az ügyesebbje azt is kiszimatolta, hogy van-e az illető családban olyan gyerek, akire ráférne egy-egy tantárgyból némi instruálás. Nem rendszeres, főleg nem kötelező. Ez kapóra jött a bögrésdiáknak, mert az ebédekért nyújtott néminemű ellenszolgáltatást; jó pontot szerzett az illető az atyáknál is, mert a szorgalmasabb instruktorokat más szülőknek is kommandálták, természetesen már némi pénzmagért; nyugodtabbak voltak a szülők is, hátha nem lesz bukti év végén; a gyöngébb előmenetelő nebulónak is használt az instruálás, mert ha pl. kétharmadra állt az ipsze, fölfelé kerekítették érdemjegyét.

Hova kopogtattunk be?

A fölül emlegetett lista volt az irányadó, de gyakran előfordult, hogy pusztá heccből, vaktában bekopogtattunk a listán nem szereplő családokhoz is. Előszeretettel nézegettük a rangosabb papok emeletes rezidenciáit: a ház külsejéből joggal következtettünk a tulajdonos jómódjára; aztán szép sorjában következett az orvos és ügyvéd, a csendőrtiszt, a mérnök, a földbirtokos és a bérlő, a tanár. Elvértve akadt egy-egy parasztcsalád is, ahol befogadták a bögrésdiákat. Egyik évemben nekem is akadt ilyen gazdám, az öreg Tóth Julis néni, aki teljesen egyszál magában élt, a gyerekei régesrég kiröpültek a családi fészekből, fölkarolásomhoz érdeke nem fűződött, mégis megebédeltetett péntekenként, és én azóta sem ettem olyan finom tejfölszablevest.

Kosztoltam olyan családnál is, ahol az apa plakátragasztással kereste kenyerét. Nem volt valami nagy darab az a kenyér, de mégis jutott belőle nekem is. (A fenti listát ki tudom egészíteni néhány egyéb foglalkozású családdal: törvényszéki bíró, kórházi főorvos, kegydíjból éldegélő előze-gyült jegyzőné, magánzó öregkisasszony, zsidó árendás.)

Annak persze mindig ki volt téve az ember, hogy elutasítják. Az elzárkózást legtöbbször azzal indokolták, hogy „nálunk már van egy kosztosdiák”; de megesett, hogy semmivel sem okadatolták a nemleges választ. Ha nem fogadták föl az embert a kiszemelt családnál, fogta magát, ment egy házzal odébb.

Ha a diák nem gondoskodott még év vége előtt a következő esztendei kosztoshelyeiről, akkor szeptember első napjaiban szaladgálhatott, mivel a jobb helyeket időben lestopolták. Orarendemen a tantárgyak után beírtam, mely napon hova megyek ebédre. Egyik évben a sorkosztos hetem így alakult: (Hétfő) Grossmann Ármin bérlő, (Kedd) Dr. Laczy Imre törvényszéki bíró, (Szerda) Bagi-Sass Lászlóné földbirtokos és malomtulajdonos, (Csütör-

tők) Dr. Szeghy Mihály örkanonok, (Péntek) Tóth Julia néni, kisparaszt, (Szombat) Matkovics László gimn. tanár, (Vasárnap) Dr. Illok Sándor igazgató főorvos. Persze a helyek csaknem minden évben cserélődtek, de nem volt ritka az olyan ház, ahova két-három éven keresztül jártam; rekordomat Bagi-Sasséknál értem el: itt a hét esztendei kenyérpusztításomnak olyan motívuma is volt, hogy Sass Lajcsival nagyon jó barátságba kerültem; később, képzős koromban, a Dundler tanár úrnál öt esztendőn át kaptam ebédet szombatonként; ugyancsak öt esztendőn keresztül, minden istenadta hétfőn, jobbadán sült libát tömködtem magamba Grossmannéknál.

Az étkezés időpontját illetően alkalmazkodni kellett a családhoz, s ezt csak az iskolai menetrend befolyásolhatta. Legkivált tisztességesen illett viselkedni az asztalnál, ügyelve a családi ülésrendre; iratlan szabály volt, hogy a bögrésdiák ne locsifecserésszen összevissza, pláne nem üthette orrát a familia ügyes-bajos dolgaiba.

Érthetően és röviden válaszolgattam hát én is, ha kérdezősködtek az iskoláról, a tanárokról, osztálytársaimról, a sportról, netán olvasmányaimról. Könnyen betartottam ezt a *főrsríft*ot, hiszen otthon se volt megengedve az evésközbeni diskurálás; ugyancsak tilos volt „kutyákat kiharangozni”, azaz nem kalimpálhatott a gyerek a lábaival; pedig erre a műveletre ugyancsak csábított az ördög, tekintve, hogy a lábam nem ért le a földre, vagyis a padlatig.

Egyedül jobban szerettem enni, mert nem feszélyezett a család, az sem, hogyan teszem a kést-villát a tányérra evés közben, ha pl. iszom egy korty vizet, és hogyan helyezem az evőeszközt, vagyis az *eszcajgot* a tányérra, amikor az étkezést befejezem. Tilos volt a levest *szirflitüni*, *szodé*-módra habzsolni, vagy csámcsogva falni. Ügyelni kellett, ne hogy *letrotlizzam* az abroszt, akár fehér damaszt, akár közönséges viaszosvászon. A szalvétát se illett a nyakamba kötni, mint valami kisgyerekes *hangedlit*, hanem a térdemre kellett terítenem, ahogy ezt a főorvos úréknál láttam.

Kisgimnazista koromban három éven át ebédeltem vasárnaponként Illok főorvos úréknál. Tőle származik a „délebéd” is; én ezt a szót eladdig soha nem hallottam. Az ebéd befejeztével a világért el nem mulasztotta volna ezt a zárómondatot: Kívánom kedves egészségükre a délebédet! Ebből a többesszám természetesen rám is vonatkozott, mert a főorvos úrékkal együtt ebédeltem; sőt, a magázás csak nekem szólt, tekintve, hogy a főorvos úr tegezte elaggott édesapját, míg az öregúr magázta a fiát, engem viszont tegezett. Ez a tegeződés-magázódás, illetve ennek illetén összekavarodottsága furcsa volt számomra: ki a fene hallott még ilyet?! Olyat már igen, hogy a gyerekek tegezték apjukat-anyjukat és viszont; olyat is, hogy a családban mindenki mindenkit magázott; vagy pl. nálunk otthon én hosszú időn át magáztam féltestvéreimet, de hát potom húsz esztendővel, még többel is idősebbek voltak! Ilyen hülyeséget álmodni se mertem volna, hogy a gyerek tegezi az édesapját, az apa pedig magázza a fiát!

A főorvos úr egyébként agglegény volt, amolyan jó negyvenes. Hírelték, hogy azért nem házasodott meg, mert nőtlenül jobban el tudja látni a hivatásából eredő föladatait. Valahogy úgy, ahogy a katolikus papok. De azt is beszélték, hogy a főorvos úr nem állhatja a gyerekzsivajt; továbbá a sebészorvosi munkáján kívül kutató-tevékenységet is végzett, szakcikkeket írt, jobbadán külhoni szaklapokba. Angol és francia nyelven.

Idős édesapja jelentette egész családját, de még így is nagyon rapszo-

dikus volt, nemegyszer földült és ideges. Mesélték a főorvos úrról, hogy operálás közben éktelenül gorombáskodik az asszisztenciával, úgy káromkodik, akár egy bakakáplár; az ügyetlenebb orvosbujtárok jóanyját sem kiméli; egy alkalommal úgy leteremtettézte osztályos orvosát, hogy az szégyen áthelyezését kérte valahová a Dunántúlra. Jobb óráiban azonban hallatlanul melegszívű tudott lenni és rendkívül udvarias; rendszerint akkor jött rá a *rapli*, mikor senki se számított ilyesmire; máskor meg, amikor joggal lehetett várni, hogy kitör a vihar, egy kézlegyintéssel, vagy egy elmés mondással elintézte az egészet. Ahogy az alábbi esetben is.

A főorvos úr nélkül természetesen nem lehetett délebedezni.

Igenám, csakhogy délután kettőnél előbb sose vetődött haza a kórházból. Olyan vasárnap nem létezett, hogy ne ment volna be, és ha már bement, benn is ragadt, ahogy ez már lenni szokott olyan embereknél, akik szeretik hivatásukat. Bármennyire becsültem a főorvos úr munkaszeretetét, nagyon keserves volt számomra a hosszas várakozás. Már a déli harangszókor kopogott a szemem az éhségtől; végigsillabizáltam az újságokat, képeslapokat, hallgattam a rádiót, de igazándiból semmire se tudtam figyelni: állandóan korgott a gyomrom. (Egy alkalommal önhatalmúan bekapcsoltam a rádiót, de a banándugókat összecseréltem és kivágtam a biztosítékot.)

A főorvos úr, midőn hazaérkezett, legelőbb is bedugta kopasz fejét a társalgó-ebédlő szoba ajtaján; (naprakészen beretváltatta a fejét holdvilág-kopaszra) édesapját „kezedet csókolom”-mal, engem egy se hozzá, se hozzám nem passzoló „pá fiacskám”-mal üdvözölve. E kurta szertartás után megfürdött, még hozzá télen-nyáron hideg vízben, majd frakkot öltött s kezdődhetett az ebéd.

A délebedeknél nem volt különösebb cirkusz, vagyis szertartás, ha csak az nem, hogy a húslevesből mindenkinek a főorvos úr merített, legelőször természetesen az édesapjának, aztán én következtem, majd saját magának lötytyintett egy fél merőkanálnyit. Látszott rajta, külön élvezi, hogy a Rózsika – évtizedeken át szakácsnője – által készített, istentelenül hosszú metéltet milyen ördögös ügyességgel tudja egy villa segítségével a merőkanálba terelni-csavargatni. Ezután kinek-kinek a tányérja szélére mázolt egy csipetnyit a hosszúkás fomatúmu erős cseresznyepaprikából. Más fűszerszám nem került az asztalra, zöldség sem. A további fogásokból ki-ki maga szedett.

A három esztendő alatt egyetlenegyszer volt a főorvos úréknál vasárnapi délebeden egy vendég, valami unokanővér, vagy ilyesmi, még hozzá Bécsből. Erősen közepeskorú volt a hölgy, kissé recsegetté-nyúzta a magyar szavakat, de azért jól meg lehetett érteni, noha sokszor kevert mondataiba német kifejezéseket, sőt, francia szavakat. Tiszteletére virág került az asztalra; *aperitif* is volt a hagyományos húsleves előtt; kissé csodálkoztam ugyan, hogy az előkelően hangzó *aperitif* mifelénk pálinkának mondatik, s az én poharamba is csöpögtetett a főorvos úr egy kisujjnyit. Rózsika behozta a hagyományos húslevest az ugyancsak hagyományos herendi porcelántálban; a főorvos úr most természetesen a vendéghölgynek mert először a levesből, aztán szép sorjában kapott mindenki a kialakult hierarchia szerint. A házigazdának ezen a vasárnapon mintha jobb lett volna az *ándungja*, mint egyébkor: bizonyára örült a látogatónak. Igen kedélyesen mesélt mindenféléről, ami éppen kapóra jött neki a leves kanalizgatása közben. Érdeklődött a bécsi életéről, szoba került a valcer is természetesen, meg a Práter hatalmas kereke; továbbá a Wundermannschafftról ejtettek pár szót, valamint Meisl Hugóról, az osztrák futballválogatott világhírű atyamesteréről.

A hölgy ekkor azt kérte, mondjon valamit *kalocsaiasan* a főorvos úr. Ezt mondta a házigazda:

– A Csöre mög a Pöre öszerőfentöt.

A bécsi asszonyosság elsőre nemigen értette a két menyecske öszerőfentését, de jót derült azon, hogy az itteni tájnyelvben, a szegedinél halványabb ö-zésen túl, következetesen röviden ejtik a hosszú mássalhangzókat.

A főorvos úr apja még szívderítőbb mondókát tudott:

– Ögyé mönyem mögyet könyéree, ha nem ösző, tödee, maj mög-öszöd rögee.

Vagy háromszor megismételte az öregúr a pompás rigmust, a hölgy pedig mondta utána rendületlenül, míg meg nem tanulta; nagy buzgalmában mönyöm-et mondott a mönyem helyett. De hát ezt csak az idevalósi bennszülöttek nem tévesztik el.

A szízésre terelődött a szó, majd a Rivierára. A vendég csiporászva nevetgélve beszélt; a főorvos úr gyakrabban, az öregúr csak imitt-amott adta bele a garast; én pedig, helyzetemhez igazodva, nagyokat hallgattam. Hogy szavamat ne felejtsem, az aperitif és a húsleves között még előétel is volt, valami pástétom-féleség. A házigazda „pipi-pástétom”-nak címezte s viccelődött a szépenhangzó, *alliteráló* nevezeten.

Kétféle bor volt az asztalon. A pástétomra fehéret ittunk, (én két kortyintásra valót) majd Rózsika behozta a következő fogást, sűrű paprikás lében tenyérnyi hússzeleteket. A főorvos úr körbekínálta a társaságot, s ki-ki szedett magának, amikor rákerült a sor. Hozzátette, reméli, Rózsika ismét kitett magáért, meg hogy: „Ilyet még életükben nem ettek a tisztelt és kedves jelenlevők.” Azt is közölte, hogy ehhez a különleges ételhez viszont veresbor dukál.

Midőn a szedésnél rám került a sor, különösképpen óvatoskodtam, ne hogy elcsöppentsem a paprikás levét, mert nem szerettem volna leégni a finom bécsi dáma színe előtt. A hússzeletet kissé nagyollottam; legfőljebb a szokatlan méret volt számomra különleges, egyébként közönséges paprikásra emlékeztetett. Mindenesetre örültem, hogy sikerült elcsöppentés nélkül szednem.

Az asztal jókora ovális alakú bútor volt, a főhelyen a főorvos úr apja foglalt helyet, vele szemközt a vendéghölgy, a főorvos úr velem átellenben, most meg pláne frakkban, vakító-fehér ing*plasztrom*mal. Szintén szedett magának egy egészen kicsi porciót, (nemigen kedvelte a húst) jószerint csak nézegette, hogy tetszik az ételkülönlegesség, és szemmeláthatóan várta, mit szólnak a készítményhez. Én a magam részéről nem készültem véleménynyilvánításra, már csak azért sem, mert éppen elég gondot okozott, hogyan fogom ügyesen s falatonkint metélni a *blehó* szelet húst. Arról szó sem lehetett, még máskor sem, pláne a bécsi hölgy jelenlétében, hogy fölaprítsam az egész hússzeletet egy nagy halomba. Józsi bátyám már legalább három évvel ezelőtt megmutatta, hogyan illik egy-egy falatnyit leszelni, s nem habzsolni, hanem szépen-elegánsan a szájamba helyezni, és nem ám a késsel, a csakis villával. Mindezt végiggondoltam, amikor nekifohászkoztam az első falat leszelésének. Ment is türhetően, bár a kés nem volt valami éles. A második falatnál már nyiszatolás lett a vágásból, inas részbe akadtam, beleizzadtam a trancsírozásba; miközben a főorvos úr már javában elkönyvelgette az unokanővér elismerését Rózsika szakácsművészetéről. A főorvos úr nem tudta magában tartani, hogy a különleges húsetel receptjét ő

eszelte ki, így mondta: A saját kútfejemből merítettem; – s mivel a kivitelés Rózsikáé volt, őt se lehetett elütni a dicsőségtől.

– Én kreáltam – nevetett a házigazda, s az újabb, most már a csak neki szóló elismerésre elmondta apróra, mi minden van az ételben, milyen adagolásban.

Nyeszetölési türelmem elfogyott, a botélú késsel jókorát rántottam a mócsingos húson; a nagy ráncigálás következtében a levágott húsdarab átröpült nagy ívben az asztal túlsó oldalára pontosan a főorvos úr ingplasztronja közepére. Úgy virított a piros folt a mellén, akár valami kitüntetés. Vagy mintha mellbelőtték volna: csíkokban folydogált mellén a vörös lé. Annyira megdermedtem, hogy kishiján elájultam a zavartól, a szégyentől. A főorvos úr annyit se mondott, hogy: „ejnye fiacskám, mit műveltél?” mukktalanul kivonult, de pár perc múlva vissza is tért új plasztronnal. Ez a pár perc nekem örökkévalóságnak tűnt, mert senki nem szólt egy árva kukkot sem.

Az ebédet folytattuk, azaz folytatta, aki tudta, számomra csak gyötrellem volt az evés, mert egyetlen falat se ment le a torkomon. Hiába kínál-gatott a főorvos úr, és vigasztalt, ne vegyem annyira a szívemre a dolgot, ilyesmi mással is előfordulhat. A bécsi hölgy is angyalkodott, ezúttal németül: Mein Gott, das macht nichts!

De hasztalan volt a kínálás, a vigasztalás, nagyon el voltam anyátlanodva; kimondhatatlanul röstelltem magamat a bécsi dáma előtt; nem kevésbé azért pironkodtam, hogy a főorvos úr új ételkreációját ilyen csúfondárosan „megkritizáltam”.

Felejtethetlen délebed volt: éhesen mentem haza.

Érintések

(*Rádió-beszélgetés a zene-hallgatásról; Muszorgszkij:*

Egy kiállítás képei c. művének néhány tételéről.)

Sokféleképpen lehet zenét hallgatni; ahogy képet, szobrot nézni is – vagy könyvet olvasni, hiszen nem egyforma az érzékenységünk. Csak egyet nem lehet: ártatlanul hallgatni zenét. A zene inzultálja legbonyolultabban a közérzetünket, gondolatainkat. Az átlag hallgatóban – és ez a többség – mindig van valami szemérmes zavar, ha arról faggatják, hogy egy zenemű hogyan hatott rá. Egy képről, szoborról vagy könyvről többnyire azonnal tudunk valami jellemzőt és határozottat mondani: a képzőművészet látvány, a könyv szó. A zene anyaga csak bizonytalanul adható vissza, nagyon szegényesen jellemezhető szóval és látvánnyal. Még a laikus is szívesen kísérletezik valamilyen szakszerűnek hangzó válasszal, – fő- és melléktémákról, hangszerelésről... Nem állítom, hogy ez minden esetben sznob mellébeszélés, kitérés. Lehet őszinte igyekezet is, hogy a zenemű technikai szerkezetébe behatoljon. Van azonban a zene hallgatásának egy titkosabb, érzelmibb oldala is. És erről nem szoktunk beszélni. Arra a spontán „belső filmre” gondolok, amit egy-egy mű elindít bennünk. Képek, emlékek, érzések és gondolatok állandóan mozgó szövevénye, – és teljesen szubjektív. S valahányszor újra hallgatunk egy művet, mindig más lesz. A képzeletet, az érzelmi- és gondolati belemagyarázást a zene köti meg legkevésbé. Egy kép vagy szobor – a maga mozdulatlanásával – mágnesként vissza is húzza mindig a szeszélyes kalandozásra indult belső filmet. Egy regény vagy novella meghatározott folyamatok átélésére kényszerít. A zenéről ezt nem mondhatjuk el; legalábbis nem ilyen értelemben. A zene nyelvére elsősorban a szuggesztív többértelműség jellemző (s ebben még leginkább a költészettel rokon), – ami azonban korántsem jelent pontatlanságot, homályt vagy zűrzavart. Ugyanis nagyon pontosan megadja azt az irányt, keretet, ami bizonyos típusú gondolatokat és érzéseket mozgósít. Viszont hagyja, hogy ezek a gondolatok és érzések szabadon rendeződjenek bennünk. A zene hallgatásának ez a legnaivabb, de egyben a legösszetőnősebb formája. Persze, ha valaki megfelelő zenei szaktudással rendelkezik, a belső film sokkal gazdagabb lesz. Valahogy úgy, ahogy egy mérnök számára egy szép épület – a közvetlen esztétikai hatáson túl –, a statika vagy a térkihasználás értelmi élvezését is jelenti.

Muszorgszkij *Egy kiállítás képei* c. műve programzene. Nyíltan, majdnem irodalmian tematikus mű. Nemcsak a címében, de még a részletekben is a szokásosnál pontosabban adja meg mondanivalója irányát. Csak néhányat említve a tételek közül: Gnóm, Régi kastély, Bydló, Az ökrösszekér, Kiscsirkék tánca a tojáshéjban, A katakombában... Vajon ezek a címek masszívan meg is kötik, korlátozzák a belső film kialakulását? Igen is, meg nem is.

(*A gnóm*) A cím azt szügerálja, hogy egy így vagy úgy elképzelt gnómnak, esetlen törpének a bukdácsolását éljük át. Ha engedünk a cím hívásának, valóban valami ilyesmit látunk, érzékelünk. A belső film azonban, amit ez a zene föl szabadít, többre is képes. Első ugrásként – főképp a mély hangszerek, a kontrafagott, nagybőgő szerepeltetése révén – zenei víziókban majdnem szükségszerűen kel életre a gnómok óriási mása: a gólem. A törpe groteszk bukdácsolása egyszerre megnő, fenyegetővé válik: úgy érzem, minden pillanatban eltaposhat. Vagyis megkezdődött a varázslat, amit a zene szuggesztív többértelműségének neveztem. De belső filmünk még messzebb is vihet. Felajzott képzeletünkből egyszerűen el is tűnhet a gólem, a gnóm figurája, – s ebben az esetben olyasmit élhetünk át, ami már érzelmileg is sokkal elvontabb: a személytelen fenyegetés és fenyegetettség titkos erőivel találjuk magunkat szemben. Indulatzuhatok törnek fel és húzódnak vissza hirtelen. Megnevezhetetlen, szorongó közérzet lesz úrrá rajtunk, s ezt már nem egy gnómmal vagy gólemmel hozzuk kapcsolatba, hanem magával az élettel, a természettel, vagy legszubjektívebben: saját énünk kevésbé tudatos mélységeivel. Persze, mindez csak *egy* a lehetséges magyarázatok közül. Mindenesetre, zenei látomásunk egyik esetben sem távolodott el a Muszorgszkij által megadott kerettől.

(*Kiscsirkék tánca a tojánhéjban*) Itt ugyanúgy: ha engedek a tételcím egyszerűsítő utalásának, csakugyan az éppen életre kelt kiscsibék önfeledt csipogását hallok, a suta, kapkodó fejmozdulatok topogását látom különböző változatokban. Ha azonban érzékenyebben figyelek, észre kellennem, hogy Muszorgszkij itt egy hallatlanul finom pantomim mozgást érzékeltet, az életrekelésnek egy sokkal bizarabb lehetőségének hangulatát; egy bábu megelevenedésének misztériumát. Távoli hasonlatként a Fából faragott királyfi alakjára és zenéjére is gondolok. Az élettelen anyag életrekelése kétségkívül más minőségű varázslat, mint a kiscsibéké; de ezzel a gondolatársítással belső filmünk ismét túlfutott azon, amire a cím utal, noha mégsem távolodtunk el a tétel igazi mondanivalójától. Csak még általánosabban és árnyaltabban éljük át azt a friss csodálkozást, azt a bájos, néha szorongató ügyetlenséget és tájékozatlanságot, amivel a születés jár: mikor egy világba csöppenünk, amelyhez még nincsenek reflexeink, szempontjaink, mikor csak öröm és bizonytalanság, hiszékenység és ártatlan riadtság van bennünk. Ilyen értelemben, valamennyien kiscsibék voltunk egyszer...

(*Az Öreg kastély*) Zárt és zsúfolt világba hív ez a zene; az emlékek világába, amelyet szándékosan és tudatosan körülkerítettünk. Dallamfoszlányok bukkannak elő, lágyan egymásba simulnak, folytatják és kiegészítik egymást. Ha rajzolni lehetne őket, olyan vonalakat kívánnánk, amelyek mind befelé, egy központ felé kanyarognak. Egyetlen vonal se tör ki az emlékek kastélyának kertjéből; s ezek a vonalak mintegy körüllejtik a tartózkodóan érzéki saxofon mélabús motívumát. Olyan ez a saxofonszólo, mint egy testszerűen kigyózó, széthulló, és újra felívelő vízsugár egy öreg szökőkútban. A központi dallam egyúttal az emlékek központja is. A szomorúság, a múlt, a mulandóság, a visszahozhatatlan örömök itt fogalmazódnak meg véglegesen. Minden visszatér önmagába: az emlékezés abban áll, hogy ismétli önmagát. Ahogy a szökőkút vize is folyton visszahullik.

(*Bydló, a lengyel ökrösszekér*) Éppen az Öreg kastély látomásának ellenkezőjét érzem ebben a zenében. Az ökrösszekér nagy pusztaságon dő-

cög a feneketlen sárban. A táj, a horizont végtelen. A zene először nem is szólaltatja meg ezt az üres pusztát, – illetőleg éppen azzal érzékelteti a végtelenségét, hogy hallgat róla; és a táj csendjébe rajzolja bele az ökrösszekér lassú vonulását. Persze, ez sem „egyszerű” ábrázolás. A tuba, ez a legmélyebb rézfúvó, olyan dallamvonulattal jeleníti meg az ökrösszekér mozgását, hogy az egyúttal a szekér utasának lelkirajza is. Erőtéljes, férfias mélabú és magány, szemlélődő szomorúság árad ebből a dallamból. Aztán váratlanul a táj is megszólal, hullámként feltarajosodik, elnyomja az ökrösszekér motívumát; ez a pillanat az, mikor a természet végtelensége hirtelen rántör, magához ránt a maga személytelenségébe, és mi feloldódunk, elnyugszunk benne. De az ilyesmi mindig csak kivételes pillanat: akarva-akaratlan visszakényszerülünk a személyesebb világba.

(*Katakomba*) Vizuális hasonlaltal élve: *kétszintű* zene. Fönt súlyos és ünnepélyes akkordok – a gyász, a pompa, a szertartás komorságát hallom: a még élők világát. De lent, a mi világunk alatt ott vannak a halottak, a maguk visszafojtott, lidérces panaszaikkal. Lentnek és föntnek szinte tapintható térbeliségét valósítja itt meg Muszorgszkij, – ahogy a kísérteties akkordika alá, valóban katakombába borítja a foszlányszerűen fel-feljajduló futamokat; a halottak beszédét.

*

Évekkel ezelőtt Cserei Irma színésznő *Emlékezéseit* lektoráltam az egyik kiadónak, s megfelelő stíláriis javításokkal melegen kiadásra ajánlottam (tán nem kellett volna, mert azóta sem adták ki). Az idős hölgy meghalt már. Hogy milyen tehetségű színésznő volt, fogalmam sincs; talán jelentéktelen, talán jelentős, csak élet-pechje volt. Sokan voltak, lesznek ilyen „eldönthetetlenek”. Értékeink, múltunk bányája, a semmiségek ragyogása javarésze velünk vész; csak exkluzív unalmak és érdekességek maradnak fent. Végül is arisztokratikus szűrés maradéka minden féltett kincsünk. Csak az idő (az ezer és millió éves távlat) és a katasztrófák popularizálnak, rántanak reflektorfénybe pattintott bőrvakarót, egy Citroën első kerék függőcsap-szegét, boríték hátlapján néhány per- és sors- és történelem-döntő mondatot. Színésznőnk emlékezései, persze, ilyen messze és magasra azért nem lőnek... De kár azért van benne (mint annyi másban), hogy elvész. Ha már kijegyeztem tőle pár apróságot – noha a cetlik javát én is elhanyagoltam, alkalmazkodva a *törvényhez* – ide írom őket. Szarajevo és Krakkó, Sopron és Erdély keleti csücske között valószínűleg nem akadt falu, község, város, ahol így vagy úgy, de fel ne lépett volna. Temérdek ágyat ismerhetett párosan. S bizonyára nem azokra az élményekre emlékezett vissza kusza szövegeiben, melyekben a leginkább önmaga volt. Hanem engedett a megbecsült hiedelmeknek, hogy mi fontos. Mert mi magunk is szívesen engedünk a *törvénynek*; örökitünk ezt-azt, de a *vízjelünket* vigyázva-rettegve nem. Mintha mi magunk se tudnánk róla – hitetjük el. Így vész el az, ami soha nem került elő. Ámen.

Cserei Irma nemcsak nagy ledér lehetett, de időnként meglepően jó megfigyelő, érzékeny membrán is. Írja:

Egy este Mostarban, a *Nareszta* hotelben, zörögni kezdtek az ablakok. Hívta a szobalányt: „Mi a csuda ez? Hiszen nincs vihar, szél sincs!” A szobalány alvadt szemű, kiismerhetetlen lény, hegyvidéki fa-mimika. Halk

hangsúlytalansággal közölte: „Persze. Itt nincs, de az Adrián van. Olyan-
kor az ablakok itt mind zörögnek.” S kiment a szobából.

Az egyik szarajevói panzióban valamikor hárem volt. Nagy kert, zárt udvar, falépcsők. Kapu alatt párnázott padok, a lépcsőkön szőnyegek. Kulcs sehol. A szobaajtón se. „Itt nem zárnak semmit” mondja a szobaasszony. „De ki nyit ajtót, ha éjszaka hazajövök?” „A kapu nincs bezárva.” Cserei Irma fönnakad ezen, s éjszaka fél. Másnap egy boltba tér be nézelődni. Szőnyegek, terítők, ezüstök, aranyak, rezek. Köszön. Semmi válasz. Senki. Kezdi kényelmetlenül érezni magát a szabadjára kirakott rengeteg értékes holmi között. Kiáltva újra köszön. Valahonnét távolról egy hang: „Bitte, wählen!” (Tessék választani!) Választ. Újra kiabál. Ott terem egy kis töpörödött török, elveszi a pénzt, újra eltűnik. Utólag tudja meg: mohamedán törvény szerint, aki lop, azt helyszínen agyon lehet lőni.

Szent forrás valahol Macedóniában, barlang. Bejáratát kétoldalt fal hosszabbítja meg. Körbe kert, közepén nagyon alacsony, földszintes ház. Ott lakott a dervis, és a hét felesége – valamikor. Kis építmény a kertben: a szent dervis sírja; mellette egy kisebb, a szolgájáé. A falakon se-lyem és batiszt törülközők; a halott dervisnek, törülközni az evés után. Ugyanis naponként hozták a hívők a sír mellé az ételt, s reggelre mindig üresek voltak az edények.

Látogatás egy ötvösműhelyben. Ajtó csukva, madzag lóg ki egy lyukból. Már nyúl a kilincs felé, mikor egy járókelő rémülten rákiált: „Istenért, ki ne nyissa!” Ha a spárga kint lóg, azt jelenti, hogy a műhely zárva van, vagy nincsenek otthon. Ha kinyitja, „betör”, s megölhetik. „Itt sose lopnak?” képed el Cserei Irma. „Így nem” hangzik a válasz.

Valahol Szerbiában éppen egy búcsúelőadáson fújják a színpadon: „Újjé, a ligetben egyszerű...” Megjelenik a főkapitány, megáll a széksorok között, megvárja az ének végét. „Beszüntetem az előadást. Ma délután megölték Ferenc Ferdinánd trónörököszt Szarajevóban.”

Miskolci jutalomjátékon egy nő nemzetiszalagos meghívót hoz a férfi színészeknek, a bordélyba. A páholyokban végig a lányok ülnek; utána nagy vacsora.

Egyszóval – akad anekdóta is az emlékek között jócskán, nem jobbak, nem rosszabbak a hasonlónál. Mutatóba még néhányat:

Balla Béla drámai színész, vidéken; végre szerződés, meghívás a Nemzetibe; de lyukas a cipője, szégyenli; „Majd, majd utazom” mondta; de sosem utazott. „Életét kirágta az a lyuk.”

Újházi, Cserei Irmának: „Ügyse lesz belőled színésznő, ameddig nem leszel a szeretőm”. Később, Újházi halála előtt, Cserei: „Drága mester, olyan jól nézel ki, most már a szeretőd leszek.” „Marha, már szeretheted magadat” legyintett Újházi.

Adalék Blaháné „élőbeszédéhez”; amikor Porzsolttól előleget kért, így indokolta: „Lyukas a bokorugró szoknyám zsebe, ott folyik ki rajta a pénz.” Vagy a színészbejárónál, ahol nagy a tolongás: „A fene egye meg a ceruzátokat, gyerekek! Engedjete már, mert lekéseml”

Valahol Salomét játszották. A főbíró kutyája kintről leste az első sorban ülő gazdáját. Hozták a véres fejet. A kutya be, fölkapta a fejet, vitte a gazdája lábához. Főbíró a kutyájához: „Szégyelje magát! Takarodjon haza!”

Fóris István Szendreyvel aludt együtt. Éjszaka nagy lárma, Szendrey

felugrik – vörös az ég kint; ég a ház, amelyikben laknak. Ébreszti Fórist – mire az: „Mit kiabálsz? A te házad?” „Nem.” „Akkor hagyj aludni.”

Nyilasi Mátyás 20 frt előleget kért az igazgatótól; nem kapott. „Csapjam magamat zálogba?” Megtette; kiült a zálogház ablakába, cédulával: Zálogkölcson Nyilasi Mátyás színészre 20 frt.” Igazgató kiváltotta.

Molnár és gyermeke – dráma eleven Krisztussal. A plakáton állt így. Mindig halottak napján játszották. Molnár László udvarolt egy lánynak Szatmáron, de Deák Péter, az egyik nyiszlett kollégája is mindig ott kotnyeleskedett. Az igazgató ezt a Deákot lógatta föl a keresztre a darabban. Molnár a jelenet előtt gyors hashajtót tett Deák sörébe; ő maga meg, amennyire csak tudta, lassan mondta a monológját. Mire Deák a keresztről: „Siess, a hétszentségit, csikar a hasam, nem bírom tovább!” Majd kisvártatva: „Gazember! Végem van!” Egy gyereklány a karzatról: „Nézzé már édesapám, a Jézus Krisztus bepiskolt.” (Deákon rózsaszínű trikó volt.)

Végül egy szövegpillantás Krúdyról, aki kedvelte Cserei Irmát. „Nem érted ezt te, Mihály. Azért kell nekem a társaságod, hogy nevessek. Te csak beszélj!” Vagy: „No, Mihály, beszélj, hogy ne vessünk. Mit csinálsz te, ha még nem is beszélsz?” Egy körüti találkozáskor: „Szamár, nem látod, hogy inspirációt szedek magamba! Jó, hogy jöttél. Menjünk át a Balatonba.” A Balatonban Krúdy leült, rágyújtott, kényelmesen hátradőlt: „Na! Most beszélj Mihály!” – írja Cserei Irma, hogy a háború második évében egy ivólámpa alatt látta Krúdyt késő éjszaka újságot olvasni, ott állt majdnem egy óra hosszat, mint egy meggörnyedt fa.

Ki becsüli meg az ilyen villanó-képeket, amíg részese lehet? – mint-hogy nem igen van mit kezdeni velük. Elképesztő veszendőségükben van az összehasonlíthatatlan, meghitt érték.

Hagyjátok meg a testnek örömét

*Hagyjátok meg a testnek örömét
ismerkedhessék a másik világgal
a lélek amúgyis villámként sistereg
lassúbb a test, míg újbán tévelyeg*

*ne oly gyorsan
ne oly sterilen
ne oly tüzes konténerbe zártan
hagyjuk meg a testnek örömét
ismerkedhessék a másik világgal
a leszivárgó hócseppekkel
dermedéssel, felolvadással
ismerkedhessék a másik világgal
a fűvé levés furcsa gyönyörétől
mért fosztanátok meg a testet
ez egyedüli tapasztalattól
mely ismétелhetetlen
akár az első
mikor nyálból, csorgó mézgaból
átalakult és test lett
hagyjuk meg neki az átváltozás gyönyörét
legyen tőle az agyag porhanyó
míg új formát betölt*

*ne legyen meddő műanyag
fogadja magába a föld.*

Télen

I.

*függnek cérnán az égből
az esték, délutánok
lobogó kalitok szélben
bennük rekedt az ének
az esték, délutánok*

cukrozott gyümölcsök, képek
üveg alatt az esték
kalitban délutánok
befőtt gyümölcsök, felhők
cérnán függnék az égből

II.

Lassan lobog a nap
rőt rőzselángban.
A tű deres. A macska fázik.
Idegen ablakokba mászik,
hogy melegedjen átvitt melegben,
ahogyan átvitt értelemben
az ember szíve télen fázik.

Városarc

V.

Időközben elmúlt két év.

Egy nehéz nap estéjén, a szállodai szoba ablakából bámultam a városközpont belső terét. Ha nem láttam volna egykor a piacot, melynek vastraverzeire jókedvű éjszakákon fel-felkapaszkodtunk, mögöttem a Szarvas-vendéglőt, lent a kis műhelyeket, a járdán üldögélve fuvarra váró talicskásokat, a sarkon túl a rozoga taxikat – el sem hittem volna, mi volt ezen a helyen tíz-tizenöt évvel azelőtt. Visszagondoltam: bizonyosan a piac egy pontja fölött lebegek, azon a tájon, ahol hajdan a terményárusok zsákjai sorakoztak.

Balról a Bástya-áruház homlokzatán a fényűtség piros színű betűsora arról tájékoztattak, hogy mi lesz a Napló holnapi számában. Szemben bérházablakok fénysora. Amikor a ház épült, erre felé még szokatlan volt a narancs színű, katedrálüveggel díszített hosszú megoldású erkély, talán emiatt keresztelte el a rosszmájúság „lordok házának”. Alatta nagyvárosi fénnel pompáztak az üzletek. Jobb kéz felől a megyei pártbizottság modern épülettömbje csillogott, kellő komolysággal. Furcsa fintort vetett azonban rá a hozzá tartozó, de külön megoldott tanácskozó terem, amelynek fűrészfogazata fölszeletelt betondoboz képzetét keltette. A díszettség a mozaikszerű kövezettel és kultúrnövényzetével oly idegenül hatott, hogy bárhol elképzelhettem volna. Arra gondoltam: ez már a jövő formája.

Szállodai szobám ablakából nem láthattam, de tudtam, hogy balról egy hatalmas gránitsziklán üvegezetlen ablakokkal, de már áll a hatvankilenc méter magas toronyház, pillanatnyilag Dunántúl legmagasabb lakóháza. Míg egy másik városban magasabbat nem építenek. Ötszáznyolcvan négyzetméteren százharminc lakás, szőnyegpadlós szobákkal, a lakók által szabályozható francia gyártmányú légfűtő berendezéssel, önműködő liftekkel, a lakóépülethez kapcsolódó korszerű kereskedelmi központtal. Ezek már a jövő megoldásai. A veszprémiek idegenkedve nézegették a roppant épületet.

– Ki fog ebben lakni?... Mi lesz ebben a bábeltoronyban, ha elromlik a lift?... A bakonyi oldalon, ha nem lehet majd kifűteni a lakásokat... Emiatt rombolták le a régi házakat és a hangulatos szórakozóhelyeket?... – kérdezték egymástól.

Még távolabb, a viadukt metszéspontjában befejezéshez közeledett a Dimitrovról elnevezett művelődési központ építése. A régi kultúrközpont éveken át egy négyszobás emeleti bérlakásban működött, mint valami vállalati kirendeltség. Az új, hatszögletű monolit betonváz veszprémi kultúrpalota azonban máris a szakmai bírálatok keresztútjében állt: túlzott a fogadórész méretezése, viszonylag kicsi a színházterem, az impozáns külsejű épületet eldugták a turisták szeme elől egy utcasarok mögé, csupán

a színházkert sarkáról lehet látni, onnan is csak egy utcafolyosónyi szélességben...

A táskám duzzadt a jegyzetektől. Fél napokon, fél éjszakákon át tartó beszélgetések rekvizitumai. Csak az 1973-as évből több kiló papír. Mindenüvé magammal cipeltem, nem mertem a szállodai szekrényben tartani. Volt ebben a kényszerűségben valami jelképesesség is. Állandóan magamnál hordtam a város gondjait, hogy a fellengzős dicsérgetéseket és önbi-zalomtól duzzadó nyilatkozatokat hallgatva ne feledkezzek meg a gondok-ról, de a légből kapott igények és alaptalan szidalmak közepette is em-lékezhessenek: mit hozott magával Veszprém a múltból?

A lakások 83 százaléka földszintes volt. Húsz százaléka a múlt szá-zadban épült, 44 százaléka a felszabadulás előtt.

A lakások 99 százalékában ég a villany.

Nyolcvannyolc százalékban konyhai csapból folyik a víz.

Hetvenhárom százalékban vezetékes, illetve palackos gázzal főznek.

A régi lakások jelentős részében nincs fürdőszoba.

A lakosság 11 százaléka albérletben él.

A négy káddal rendelkező, tisztasági fürdőnek nevezett intézmény köz-nevetség tárgya.

Hét-nyolc évvel korábban Veszprémben kétezer lakásigénylőt tartot-tak nyilván. A nagy lakásépítkezések ellenére 1975-ben még ennél is több lakásigénylővel kell számolni.

A Felszabadulás úti nagy lakótelep a jogos panaszok földje. A város-központtól gyalog félórára fekvő lakótelepen nincs egyetlen nyilvános te-lefon. A telepről a gyerekeket egyelőre a városi bölcsődékbe cipelik, a na-gyobb gyerekek a várost átszelve a Kiss Lajos lakótelepre járnak iskolába. A gyermekorvosi ellátás valamivel jobb az országos átlagnál, de sokkal rosszabb az egy lakosra jutó óraszám: nincs kétharmada az országos át-lagnak. Ezer bölcsődés korú gyerekek csak kétszáz helyet tudnak bizto-sítani. Az általános iskolai tantermek zsúfoltsága a tervezettnél is tovább romlott: az 1975-re tantermenként várt 41 tanuló helyett már 1973-ban 46 jutott.

Nem arról volt szó, hogy a 8-as út átíveljen-e a város felett, és magyar Weimarrá merevüljön-e a történelmi város. Arról sem, hogy legyen-e óriás-kerék és csónakos hinta a vidámparkban, s hogy a házmaster lesöpri-e a havat a járdáról. Valóságosan égető, a lakosság életét és hangulatát befo-lyásoló gondokkal kellett szembenézni, amelyek az idő tájt az ország minden olyan városát feszítették, amelyek túl gyorsan, de elmaradottsá-gukhoz képest jogos igényekkel akarták átlépni a civilizációs gyermek-méreteket.

Másnap a városi tanács elnökéhez készültem beszélgetésre. A késői órákig lapozgattam a régebbi jegyzeteket, statisztikai felméréseket, azzal az örökös várákozással, amely minden riporter vezérlő vágya: megtudni a legfontosabbat, a véglegesnek tekinthetőt.

Tehát: mi a végleges?

Veszprém súlyos gondokban fuldokolt. Nevetséges lett volna és nagy-fokú tájékoztatlanságra vall, ha 1973 nyarán azzal kezdem a beszélgetést, hogy miért kapta meg Veszprém a megye fejlesztési alapjának negyven százalékát, amikor olyan városok fejlesztésére is gondolni kell, mint Pápa, Ajka, Keszthely, Várpalota. Kissé megkésett elégtételt kapott Veszprém.

A hatvanas évekig úgy osztották el a megye rendelkezésére álló anyagi erőket, ahogy a gyerekek között az almát négy- vagy hatfelé vágják – szándékosan feledkezve meg arról, hogy Veszprém megyeszékhely, ráadásul az egyetem, a kutató intézetek, Fűzfő – sőt Pét és Peremarton révén is a magyar vegyipar fellegvára.

A hátrány jelentős volt. Talán ez is magyarázat arra, hogy nem tudtak szakszerűen felkészülni a negyedik öt éves terv beruházásaira. Így történhetett meg, hogy az építőipar az első tervében összesen 24 lakást adott át Veszprémben! A városban kétezer jogos lakásigénylőt tartottak nyilván. A második tervére ígért lakásokból kétszáz nem épült fel. A közművesítettség korszerűtlen állapota behatárolta a város fejlődését. Veszprém napi vízfogyasztása 1973-ban tizennégyezer köbméter volt. A szakemberek 1975-re napi huszonnégyezer köbméteres napi fogyasztást várnak. A negyedik öt éves terv előirányzata ezt a tízezer köbméteres többletet nem biztosította. A városnak csatornahálózata gyakorlatilag nem volt, a belső csatornázást pénzhiány miatt le kellett állítani. A választási gyűléseken megígért jobb ellátást csak részben lehetett biztosítani. Noha a negyedik öt éves tervben tizennégyezer négyzetméter alapterület új üzlet építése szerepel, a város üzlethálózata még ezzel együtt is kb. harminc százalékkal elmaradt a jogos igényektől. Csupán a gyermekintézmények fejlesztésében várhattak a tervezettnél nagyobb javulást az NDK-ból hozott új könnyűszerkezetek felhasználásával.

Dr. Bodogán János, Veszprém város akkori tanácselnöke nem volt elkeseredett.

– Két év múlva áll a húszemeletes ház és a kereskedelmi központ – mondta lendülettel. – A városközpont kialakítása körülbelül 1980-ra befejeződik. 1980-ban már hatvan-hatvanötezer lakossal fogunk számolni, az ezredfordulóra pedig Veszprém százezres város lesz. Talán kevésbé ismert a közvélemény előtt az a változás, ami a lakosság összetételében következett be. A régi Veszprémet magának nem kell bemutatni. Ma viszont a város keresőképes lakosságának harminckilenc százaléka az iparban dolgozik. A munkaképes korú lakosság nyolcvankét százaléka aktív kereső.

Elismeréssel bólintottam, füzetemben a fontosabb számokat kétszer aláhúztam.

– Ezek 1971-es adatok! – figyelmeztetett dr. Bodogán.

– Azt jelenti ez, hogy Veszprém fokozatosan ipari várossá fejlődik?

– Jelentős Veszprém város értelmisége is. Hogyne! Komoly vegyipari jellegű tudományos munka folyik itt! De maga is tudja ezt. Ennek a tudományos munkának az elismerése a kihelyezett akadémiai bizottság is. Jelenleg az elképzelés az, hogy megtartva a városnak a vegyipari tudományos központ jellegét, további üzemtelepítést és üzemi fejlesztést tervezzünk. Ismeretes, hogy a Bakony Művek részt vesz a Zsiguli-programban. A gyár két éve még csak 165 ezer kocsihoz gyártott alkatrészeket. Az idén már 330 ezer Zsiguliba építik be a Veszprémben gyártott alkatrészeket. Az idén az ország több mint ötezer Zsigulit kap érte. Pár éve még csak kétezer munkás dolgozott a Bakony Művekben. Ma négy-ötezer. Az egykori Danuvia helyén a Videoton káva üzemet rendezett be. Itt még nagy fejlesztési lehetőségek vannak. 1975-ig be kell lépnie a veszprémi házgárnak. Ez évente kétezeröt száz lakást biztosít nekünk. A lakásgyár nemcsak Veszprémnek, de a megyének is életkérdés. Kerámiaüzemet is szeretnénk. Ez kimaradt a negyedik öt éves tervből.

– A lendületes városfejlesztés civilizációs jelenség. De, mint a képzeleten kívül minden másnak, a városfejlesztésnek, a modernizálásnak is észszerű korlátai vannak. Hatalmas károkat okozhat, ha a civilizációs lendület ledönti ezeket a korlátokat. Veszprémben sokan felteszik a kérdést: lehetséges-e ilyen nagyszabású városfejlesztést a történelmi múlt emlékeinek megőrzése mellett megvalósítani? Most utólag, harminc év után például nagy gondot okoz, hogy a várbeli kanonoki házakból negyvenöt után lakásokat alakítottak ki, ezekből a lakásokból nem lett korszerű otthon, a házak pedig a hatalmas termék feldarabolásával elveszítették eredeti jellegüket és műemléki jelentőségüket.

– Igen... A városfejlesztésben figyelembe vettük Veszprém történelmi múltját. Ez megnehezíti a fejlesztést. Újat létrehozni úgy, hogy a történelmi még érvényesüljön. Ez eddig sikerült. A tervezők ezt megértették és érvényesül. A vár az egyik ilyen. Rekonstrukciós terv készül a VÁTI-nál, a műemléki felügyelőség közreműködésével. És valósul meg. A fő elv, hogy a vár kulturális és idegenforgalmi központ legyen! A kilencven lakást 1980-ig kihozzuk a várból. A fő tartalom, hogy az ottani épületeket kulturális és idegenforgalmi célokra eredeti állapotukba visszaállítsuk. Olyan helyzetet kell teremteni, hogy erre az ötödik ötéves tervben meg lehessen nyerni a kormány szintű szerveket. A városfejlesztés azonban nem állhat meg! Veszprémben sok a műemlék, ezért nagy körültekintéssel kell dolgozni. A lakásépítkezéshez szükséges megfelelő, koncentrált terület biztosítása is komoly feladat. A Felszabadulás úton hétezeröttszáz lakásnak van hely. A Jankovich-lakótelepen társasház-építési lehetőséget biztosítunk... Én úgy látom, hogy Veszprémben a dinamikus fejlődés még két tervidőszakban ilyen lesz. Ha nem dinamikusabb...

Nem oktatólag, de öntudattal tette hozzá, mint ami illik és szükséges egy ilyen beszélgetés befejezéséhez:

– Ezek határozzák meg a városi tanács és a párt szerepét!

Az 1968. augusztus 15-i újság példánya már az archívum mélyén sárgul. A veszprémi emlékei között is elmosódott az a néhány hét, amely idő alatt összedöntötték a város közepét. „Igaz, századok maradványa volt – tudósított a riporter –, de nem sokat ért az egész. A legirodalmibb emlék, ami ehhez a városrészhez fűződik az, hogy itt állt a múlt század végén Mikhelini terménykereskedő uzsorás poros irodája, ahová füredi vilájából, két rossz ló húzta fiákkeren néha bekocogott némi kölcsönért Jókai Mór. Ahogy Krúdy írta. Vagy álmolta... A veszprémiék jókedvűen nézik: ahogyan a munkások végrehajtják az ítéletet.”

Öt év után.

Az épület tövéből pillantva föl a hatvankilenc méteres magasságba, úgy tűnik: a huszadik emelet ijesztő kilengése szabad szemmel követhető. A hangulat, mint egy tudományos-fantasztikus film képkockáján. A daru gémje magányosan nyúlik be az épület fölé, mint egy óriásrobot kíváncsi, ám szenvtelen karja. A hattagú ácsbrigád és a szakszerelők elvesznek a gigantikus méretű épület testében. A mozgás helyét betölti a száraz, nyáron és télen egyformán kemény bakonyi szél. Ha nem tudom, nehezen hiszem el, hogy ezt az épületszörnyeteget a földmunkáktól számítva az ácsbrigád és a szakszerelők kislétszámú csapata húzta fel a huszadik emeletre.

Azokban az időkben a toronyház okozta Veszprémben a legtöbb izgalmat és vitát. Az építkezést 1970 végén kezdték meg a földmunkával, de még a befejezés előtti hónapokban is fel-felütötte fejét a városban a rémhír, hogy abbahagyják a munkát, mert görbül és süllyed az épület.

Egy hatvankilenc méter magas toronyház mellett ácsorogva, az ember szemszögéből megváltoznak a valóság arányai. Úgy érzem: szédítő mélységben állok, lekicsinyítve, sőt csaknem megsemmisítve, s már-már hajlandó vagyok mindent beismerni, hogy igen, az én hibám volt, az én hanyagságomból... Ki gondol ilyen helyzetben arra, hogy a valóságban több mint kétszáz méterrel állok a tengerszint fölött?

Réthy József főépítésvezető föl se vette az arányokat. Komoly balatoni munkák után – mint Füred, Tihany és Almádi – a húszemeletes veszprémi toronyház gazdája lett.

– Divatba jött, hogy minden városnak, tájegységnek legyen egy magas háza. Veszprém sem akart kivétel lenni.

– Nemcsak erről van szó – világosított fel Réthy József. – A toronyház gazdaságos. Kis területen, kevés közművel sok lakást lehet építeni. Ebben a házban például százharminc lakás lesz, összesen 580 négyzetméteren. A régi centrumot szanálni kellett, mert építésszerűen kifáradt. Új kereskedelmi centrumra is szükség volt. A szanálással összesen hatezer négyzetméter terület szabadult fel. Az épület szerkezetében is van fantázia. Újszerű a forma is, a stílus is. Ezeket kell életrehozni. A nyugatnémet alapgondolat vasvázás megoldásra épült. Mi átváltottuk betonvázásra, papírbéléses födémrendszerrel. A kereteket, födémeket mi magunk gyártottuk le.

– Megbírja a dolomit ezt a hatalmas házat?

– Minden pillér síkjától lefelé tizenöt méter mélységig próbafúrásokat végeztünk. A szerkezetet kezdeti állapotában és szerelés közben is ellenőriztettük. Legfontosabb tényező, hogy a magas ház pontosan függőleges legyen.

– Mivel itt mészkőről van szó, geológiai változások azért lehetségesek. Nem?

– A pontosságot külön, geodéziai vállalattal ellenőriztettük.

– És a lakások?

– A lakások korszerűsége is állják a versenyt. Az alapterületük ötvenkét négyzetméter. A szobák szőnyegpadlósak. A francia gyártmányú légfűtő berendezés a lakó által szabályozható. A házban három önműködő lift lesz, hívásra a három közül a legközelebbi jön.

– De akik az északnyugati szárnyra szorulnak, azoknak nemcsak a lakását, de még a csontját is átfújja abban a magasságban a hírhedt bakonyi szél.

– A bakonyi szélre is gondoltunk. Egy fővárosi szakvállalattal olyan szerkezetet terveztünk, amelyel kísérleti műhelyben szabályos „bakonyi vihart” produkálhattunk. Szentendrén végeztük el a kísérleteket. A kereteket, mellvédeket felszállítottuk, kipróbáltuk. Az eredmény jónak bizonyult.

Nincs több érveim, elfogyott, amit a városban járva-elve hallottam.

A gigantikus épület szokatlan Veszprém közepén, de végül is, van benne valami lenyűgöző. A tetejéről jó időben ellátni a Balatonig. A városközpont vendéglátóipari gondjait a kereskedelmi központban működő hatszáz személyes étterem sokkal civilizáltabban oldja meg, mint az egykori Hungária vagy a Szarvas vendéglő. Az a remény is valamiképpen

a toronyház mellett szól, hogy az új technológia segítségével a megyei építőipar mozgékonyabb lesz. 1973-ban nagyon ráfér. Az ország más megyei építőiparával való összehasonlítás eredménye siralmas. A nemzetközi összehasonlítás megalázó. Veszprém testvérvárosa az NDK-beli Halle. Városrészt neveztek el Halléről, bemutatókat, tapasztalatcseréket rendeztek. A két város az évek folyamán megismerte egymást. Az összehasonlítás megtörtént az építőiparban is. Az NDK-ban egy bizonyos típusú óvodát hat hónap alatt építenek fel. Ugyanez Veszprémben két évig tartott. Bizonyították a 13. számú óvoda. A lengyel építőiparral való összehasonlítás se kedvezőbb. A lengyel építőmunkások tizenhárom hónap alatt építették fel Veszprémben a Bem utcai iskolát. Hasonló típusú, nagyságú iskolát a megyei építőipar négy év alatt se volt képes felépíteni.

– Mikor költözhetnek be a lakók? – kérdeztem végül a főépítésvezetőt.

– A ház befejezése 1974 júliusában lesz. A kereskedelmi központot 1975 végére adjuk át.

Türelmetlen, haragos cikk jelent meg a megyei lap 1976. január tizenegyedik számában, amely a kereskedelmi központot a rossz beruházások klasszikus példaként emlegeti.

„Miért nem vették át? – teszi fel a kérdést a cikk írója, majd minden keserűséget kieresztve folytatja: – Mert nem készült el. Az immár hetedik módosított határidőre sem, amelyre egyébként súlyos kötbérrel tetézték bírói ítélet is kötelezte a kivitelezőt, az ÉVM Veszprém megyei Állami Építőipari Vállalatot. A megyeszékhely belvárosában épülő, pontosabban, épülgető toronyház-kereskedelmi kombinát komplexumról lassan tíz esztendeje igen sok szó esik. Kezdetben a grandiózus, merész tervekről, később az előkészítésről, majd az építőipar felkészültségéről... A Veszprém megyei Beruházási Vállalat felelőssége is kétségtelen... nem bizonyult elég határozottnak egyes munkák megkövetelésekor, illetve bizonyos elképzelések elutasításakor. Kivételes esetnek bizonyult a mostani, amikor 1975. december 31-én meghíúsította a kereskedelmi kombinát átadás-átvételét. A műszaki ellenőrzések, művezetések gyakorlatában sem bizonyult elég felkészültnek. A beruházási vállalat bizonyos időszakokban több energiát fordított a papír-ügyintézésre, az önmaga lefedezésére, mint a beruházás irányítására... Az építőipari vállalat mulasztásaira egyértelmű választ ad a... bírósági ítélet is, amely elemzi a kereskedelmi kombinát késedelmes felépítésének okait: a többszöri termódosítás alapvetően nem befolyásolta az építkezés ütemét. Az egyes építési naplórészletek bizonyítják, hogy az utóbbi öt esztendőben az építkezésen húsz-harmincötven ember dolgozott csupán. Egy százhuszmillió forintos beruházáshoz ez nevetségesen kevés... A minimális munkaerő biztosítása, annak gyakori mozgatása miatt teljesen felborult a kereskedelmi kombinát szerelési, technológiai sorrendje, s ez további hibák forrásává vált... Mindenkit felelősség terhel, aki ebben a beruházásban részt vett vagy részt vesz. Szinte példa nélkül áll a magyar beruházások történetében az a fluktuáció, amely megrendelőknél, lebonyolítóknál, beruházóknál, kivitelezőknél megfigyelhető. Csupán a tervező személye az egyetlen, amely nem változott...”

(Folytatjuk)

A meghasonlott

(Emlék a harmincas évekből)

*Igy ültem akkor éjjelente szótlan,
jelentéktelen ifjú, árva számjegy
számlálhatatlan embermilliókban.*

*Egyképp nyomasztott társaság, magány.
A szinte már személyiséget öltő
elhagyatottság nehezült reám.*

*S én, kétségbeesett, beszélni kezdtem
valakihez, minden bajom okához,
kiben nem hittem, s néven sem neveztem:*

*„Tán van valami célod, de magunknak
el nem árulod féltett titkodat;
dróton rángatott bábjaid vagyunk csak.*

*Inkább nyelvem haraptam el, de vádat
nem mondtam ellened. Belém nevelték,
hogy téged, ki magadat koronáztad*

*királlyá, istenévé mindeneknek,
tisztelni kell, de végre most kimondom,
hogy félek tőled tán, de nem szeretlek,*

*mivel hibára halmoztál hibát,
s szándékkal vagy kontár-mód létrehozta
minden világok legrosszabbikát,*

*hol csak a pusztulás uralkodik,
hol az idő krokodil-fogsora
morzsol össze mindent, mit álmodik*

*a költő, a tudós, a feltaláló.
Te vérszívónk, te óriási pók,
látom, hogyan szövődik az a háló,*

*honnan nincs szabadulás; semmi része
át nem szakítható, s küzdelmeink
csak szállni gyöngye szárnyak verdesése.*

*Aki csak él, csapdádba kell hogy essék,
rá minden zugból puskacső mered:
mérgek, ragályok, nyálfolyós öregség.*

*Akadnak boldogok, kegyedben állók,
de sötétbe zuhannak és csalódnak
a másvilági kárpótlásra várók,*

*a nyomorultak, koldusok, a rútak,
kiket fekély borít és kelevény,
s a lángeszűek, akik nem tanultak,*

*mert nem volt módjuk, s ostobák maradtak:
mind, mind, akikből gúnyt űzöl. Miért?
Választ a legnagyobb bölcsek sem adnak.*

*Megíratott, hogy egyszülött Fiad
érettünk halt meg egykor a keresztfán
ama rút, eredendő bűn miatt.*

*Hívott halódva, de hiába, téged.
Fiadat is elhagytad volna hát?
Hulló vére azóta minket éget.*

*Így lett a megváltásból büntetés.
Így válik káromlássá a fohász.
Így lesz az ígéretből hitszegés.*

*Te vagy oka, hogy lakói a földnek
ölik s falják egymást, hogy állatot
más állat, embert másik ember öl meg.*

*Lepereg rólad kérő szó, imádság.
Kisgyermek hálnak és csecsemők.
A vakok napvilágodat se látják.*

*A hatalmas, kéklő mennyboltozat
kevés neked? Föl kell építenünk
a bazilikákat, a dómokat*

*s bennük oltárokat azonfelül?
Hetediziglen büntetsz, s aki lázad,
poklod tüzes gyomrában elmerül.*

*Nem! Nem lehetsz ily kicsinyes, gonosz.
Meghaltál rég, minket sorsunkra hagyva,
s termeidben a véletlen toroz.*

*Azóta fordult visszájára minden,
s forog a világ ferdült tengelyen,
azóta gyűlik vérrög ereinkben,*

*azóta van éhínség, háború,
s az egymásra uszított arcokon
azóta ül álarcként a ború.*

*S én sodródok az árral, noha többször
megpróbáltam kitörni, mert az undor
forró pokolsara arcomba fröcsköl.*

*De a zsákot, ahová bekötött
kezed, s zárózsínórját te csomóztad,
nem szűrhatom ki, bárhogynem döfködök,*

*hogyszemeim egy pillanatra lássák
(akárki is folyhatnak azután)
a külső tér elrejtett csillogását."*

*Így szóltam, pedig tudtam, hogy hiába.
Szavaimat elnyelte a sötétség,
mely engem is beolvasztott magába.*

*S magányosan bandukoltam haza,
mert reggel nyolcra várt a hivatal
s asztalomon az akták halmaza.*

*S úgy éreztem, nincs változás sehol, csak
egyformaságba fulladó napok,
egyforma tegnap és egyforma holnap,*

*hogynincs, amit várjak, nincs, mit keressek,
s mikor álmos arccal kaput nyitott
a házmester, éppen virradni kezdett.*

NÉPMŰVÉSZET VAGY SZUVENÍR – GYÁRTÁS?

A nap besütött a kis műhelybe, ahol érdekes szag volt. Nehéz szag, mégse émelyítő, súlya nem húzza le az embert, inkább könnyűvé teszi. A műhely döngölt padlóját frissen söpörték, és vékony vízsugárral girlandokat írtak rá. A mester ügyet se vetett ránk, a korong fölé hajolt és könyékig maszatos kezével belenyúlt az agyagtömb hasába. Surrogó zaj hallatszott, az agyagtömb gömbölyödni kezdett, megnyúlt, nyaka nőtt. A kéz úgy simult rá, mintha összenőtt volna vele. Elirigyeltem ezt a mozdulatot, természetes volt és nyilvánvaló. Az anyag meg, ez a nedves, képlékeny, készséges anyag olyan kíváncsú... Megláttam a társam arcát: szeme bűvölten tapadt a sáros kezekre, s anélkül, hogy észrevette volna, megnyalta a szája szélét.

Egy fafaragó mesélte egyszer, hogy néha a szájába veszi a forgácsot és szopogatja, mint a cukorkát. Nem tud ellenállni az ember, olyan gusztusos, mondta.

*

„Fazekasság: agyagedények készítésével foglalkozó mesterség.

A 19. században hazánkban is hanyatlásnak indult a fazekasmesterség, fazekasaink száma rohamosan csökkent. Ma már csak elvétve találunk az országban egy-egy fazekast, legtöbbjük készítményeit népművészeti alkotásnak tekintjük.”

(*Művészeti lexikon, II. 33. o.*)

„Az utóbbi évtizedekben majdnem mindenütt veszített a népi cserepesesség régi vonásaiból s vagy teljesen kiszorítja az olcsó gyári áru, amely úri divat utánzása is, vagy pedig stílusát elrontja a gyári mustrák sablonos, lélektelen egyformasága.

Legújabb föllendülésére a felszabadulás után látunk példát, elsősorban a háziipar állami-szövetkezeti irányítása és az egyéni tehetségű mesterek állami megsegítése révén.”

(*Ortutay Gyula: Kis magyar néprajz, 1958*)

„A közvetlen hagyományozódás fonala ebben az iparban is már a legtöbb helyen megszakadt, de ott is, ahol még öreg fazekasmesterek taníthatják a fiataloknak mesterségük hagyományait, a régi formákat és díszítéseket, próbálkoznunk, kísérletezni, tanulni kell.

Amit egykor a hagyományos értékrendhez ragaszkodó népi közösségek végeztek el, azt a válogatást most nekünk kell megtennünk, tudatosan, felkészülten és tanultan.”

(*A VI. Országos Gerencsér Sebestyén Fazekaspályázat katalógusának bevezetője*)

„Nálunk rég nincs népművészet, amit mi népművészetnek nevezünk, az szuvenír-gyártás.”

(*Egy fiatal népművelő*)

*

Sáfrány Géza cserépedényeiből található néhány a pécsi múzeum néprajzi osztályán is. Bakócán 1973-ban emlékszobát rendeztek be a munkáiból. Sáfrány Gézáék nem tartanak kutyát, mert sokan járnak hozzájuk és a kapu mindig nyitva áll. Sáfrány Géza ma is azt csinálja, amit az apjától tanult. De a sors kifürkészhetetlen óhajából Sáfrány Géza Baranyából utolsóként, csak 1978-ban kapta meg a Népművészet mestere címet, noha a megye több ízben fölterjesztette.

Ha a térképet nézzük, Bakóca apró pont egy kis vonalnyúlvány végén. Különben a Majláth grófok egykori tanyája. A kastélyban ma gyermekotthon működik. Sáfrány Géza apja először „kertészbujtár” volt a grófnál, s mint kitanult fazekasmester, virágcserepeket gyártott a grófi kertészetnek. Sáfrány Géza édesanyja pedig, talán mondani sem kell, cselédlány volt, egy urasági juhász leánya.

Bakóca ma egy a többi magyar falu közül, buszváró, flancos kerítések, lehetőleg több színűre vakolt, cifra homlokzatok. A községet átszelő patak megdagadt a tavaszi esőtől. Sáfrányék amúgy szemre takaros házának orrán-száján ömlik a víz, alighanem rosszak az ereszek. A tyúkok bent kuksolnak az ólban, szemben van a vécé, a sáron kell átjárni. A ház ilyenkor fűtetlen, a műhelyt a kemence meg egy alvó macskát rejtő öreg sparhert melegíti. A műhelyben a hely négyötödét a kemence foglalja el, peremén száradó nyers agyagedények sorakoznak, a sarokban deszkák és papírszakok alatt szunnyad a darakő, amelyel a festéket őrlik, mint majd kiderül. A kemence és az ajtó közötti keskeny sávban lehet mozogni. A kis négyzetes ablak párkánya is tele van mindenfélével, szerszámokkal, írókakkal, mázas tálakkal. Az ablak alatt húzódik a munkasztal, előtte az öreg korong, az előtt pedig a sárpadlóba süllyesztett faröngk, annak a tetejére spárgával van felkötözve egy rongypárna. Nos, ezen ül Sáfrány Géza, forgatja a korongot, gyúrja, simítja a vörös tűzálló agyagot. Meztelen karja mintha véres lenne. Hallókészüléket visel. Már begombolt nyakú kockás ingén is vérpettyek vöröslenek. Ha kinéz az ablakon, a ház falát láthatja, amelyben idős Sáfrány lakott a tizennégy gyerekével.

Most mindnyájan kinézünk az ablakon, Sáfrány Géza felesége, Annuska is, s megcsóválja a fejét.

— Oda vitt engem is az uram huszonkilencben, harmadik menyecskének. Mikor a fiunk megszületett, tizenhatan laktunk az egyszoba-konyhában. El tudja képzelni?

Nem tudom elképzelni.

— Harminchétben aztán — folytatja Annuska, félrebillent fejjel, még mindig az ablaknak — sikerült megvenni ezt a kis helyet itten. A testvérek összefogtak, vertünk egy házat. A Majláthék szerettek bennünket, megadták a fát, ami a házhoz kellett. Harmincnyolc húsvétján aztán jött a nagy rengés. Olyat azóta se éltünk a faluban. Az uram fölkapta a gyereket, fussunk, mondta. Na, gondoltam, még kész sincs a ház, szegény ember szerencséje. De nem dült össze. De aztán jött a behívó. Elment az uram, hazaengedték, megint elment. Ez így ment negyvennégyig. Mire bejöttek az oroszok, az uram már hazaszökött Mohácsról, mint sokan mások. Az oroszok igen rendesek voltak velünk. Már azt hittük, minden nyomorúságnak vége. De a grófnak volt egy bérlője, az valami SS volt, sokáig keresték, aztán az lett a dologból, hogy a falu mind a hét katonáját elvitték fogságba. Negyvenhét július 29-én ért haza az uram, éppen búcsúra. A fiammal mentünk elébe székérrel. Leugrottam, rája csimpaszkodtam, és akkor azt kérdi: ez ki? A saját fiára. Aztán sokat betegeskedett és hát... nem halott. Ötvenre rendbehoztuk, volt egy öreg orvosunk, áldja meg az isten haló poraiban. Akkor meg én roskadtam össze. Szívidegem lett. Szegények voltunk, mint a templom egere. Nekem be kellett lépni a téeszbe, az uramnak nem, mert ő önálló iparos volt. De én nem bírtam a nehéz munkát, akkor ő ment el helyettem. Olyan szépen tudott kazlat rakni... — suttogóra fogja —, csak némelyek bolondot csináltak belőle, mert hogy nem hallott szegény. Közbe meg itt volt a gyerek. Azt gimnáziumba adtuk, mert olyan jól tanult, persze, a papokhoz, hová máshová. Eladtam a lovat, vettem csikót, a különbségből tan-

szert, ruhát. Leérettségizett, de nem vették föl sehová, mivelhogy papoknál érettségizett. Szabad illet mondanom? Dehát így volt. Jártam mindenfelé, édesanyám, maga értem ne könyörödjön senkinek, mondta a fiam, de csak bujdokolt az erdőben, egyszer rajtakaptam, hogy sír magában. Na, aztán ez is sikerült. Eltettem a leveleit. Mindig kérte, ellett-e a göbe, hogy vannak a malacok, írta, hogy vigyázzunk a lóra... Az unokám, az egyik az olyan mindent-elolvasós, egyszer azt mondja nekem, hogy ez az apu milyen butaságokat írt a mamának. Akkor aztán elmagyaráztam neki. Hogy a göbén is múlt, hogy a te apád mérnök lett. Hát így éltünk.

Az öreg egykedvűen kapargatja a kezét. Nem alvadt vér, csak megszáradt agyag. Annuska úgy ül mellette, hogy a karja az öreg hátához érjen. A tetőről folyik az eső, csattanva ér földet.

Sáfrány Géza életútja mint fazekasmesteré nem kevésbé tanulságos. A háború előtt sem biztosított fényes megélhetést ez a mesterség, de ha valaki gazdálkodott is mellette, állatokat tartott, hát megjárta. Sáfrány Géza a két bátyjával együtt az apjuknál volt segéd, mikor annak már sikerült önállósítania magát. Jáltak vásárokra, vitték az edényt. Ez a korong, amin ma az öreg dolgozik, igen régi. Még az ő apja inaskodott együtt egy emberrel, aki azután fölhagyott az iparral és elment kisbírónak, tőle vette meg idősb Sáfrány a fölöslegessé vált fazekakorongot a fiának.

— Eléggé megkopott a talpa — nézi az öreg.

Egyszer a háborús években húsz nap alatt kétezer köcsögöt kellett elkészíteni Sáfrány Gézának. Egy somogyi kereskedő rendelte, nagy szilvatermés ígérkezett. Annuska emlékszik rá, hogy még éjszaka is dolgoztak akkor, mind a ketten.

Az ötvenes évek elején a kereslet nagyon megcsappant. Tejesköcsögöt senki se vett. Mindenkinek csak egy tehene volt.

Közben megfordult az ízlés is. A kutyámnak se adnék ilyenből enni, mondták, amikor kimentek a vásárra a régi megszokott edényekkel. Úgy tűnt, a fazekasmesterségnek befellegzett. Virágcserepből, csibeitatóból fogyott csak annyi-amennyi.

A népi cserép mint dísz tárgy a hatvanas évektől jött divatba. Hamar elérte Sáfrányékát is az új divat hullámverése. Dőlt a megrendelés. Újból érdemes volt a vásárokra járni. A vevők még az eldugott falut is megtalálták. Azóta amerikaiak, ausztrálieiak is jártak itt. Mindent megvettek volna. Főleg persze a „cifrát” keresték.

— De én nem megyek senki után — mondja önérzetesen az öreg. — Azt csinálom, amit az apám is csinált, amit tőle tanultam. Fejbe van a minta, hogy az edény milyen fajta, forma, az is fejbe van.

Mifélek ezek az edények?

— Kezdjük a közönségesebbjével. Virágcserep, csibeitató, tejesköcsög, abból füles is, kívül-belül mázas. Tányérok, parasztányér, parasztál, boroskancsó, vizeskancsó, ecetes korsó. Bandókorsó, némelyek szájas korsónak is mondják, aratási korsó vagy bugyogós korsó. Kuglófsütő, lábos, sikértányérok, emezt gyümölcsnek is használják, vendő, ebbe itt ni, a nép régebben a baromfizsirt gyűjtötte össze. Szűrőtál, tésztaszűrő, tésztaszedő kanál, tepszi. Van a köttestepszi meg a rétestepszi, ez az alacsonyabbik. Van aztán mostan padlóváza meg gyertyatartó is.

Az ablakpárkányon álló írókák gömbjét is Sáfrány Géza csinálta magának. Abba lúdtoll jön — ha vedlenek a libák, kimegy az árokpartra és keresgél megfelelő tollat — a rövidre nyesett lúdtoll nyílásán csurog ki a festék, amivel a virágok, levelek, cakkos vonalak, pöttyök az edényekre kerülnek.

Honnan veszi az agyagot?

— Ezt a vöröset úgy kaptam, mert tűzálló edényt köll most csinálni. De itt van ez a szürke, az innen van a határból. Mink magunk hozzuk.

— Mert másvalakit nem lehet odaengedni — veszi át a szót a felesége —,

hátha leszakad a part. Van egy jó helyünk most fönn a pataknál. Fölül vannak a fák, tizenkét métert kell lemászni a vízfolyás alá. Elég fáradságos.

Hát a mázat? A festéket?

— Váraljáról hozzuk a vöröset, feketét meg magunk csinálunk. Van a hártárban egy sötétebb fajta is, abból leáztatok, tesztek hozzá vasoxidot. A darakövön őrljük az anyagokat, elég nehéz. A zöldet is magam csinálom. Láttam a szemtében ócska rézbográcsot henteregni, azt hazahoztam, összevágтам kis darabokra, betettem a kemencébe, mikor elégett, vasmozsárba megtörtem, megőröltem a darakövön. Még ezt-azt belerak az ember és megvan. Én már csak magam csinálom a festéket is, ahogy az apámnál is csináltuk.

Sáfrány Géza hetvenhárom éves. Vele egyfajta folytonosság vitathatatlanul lezárul.

•

A vásártér ősidők óta minden hónap első vasárnapján benépesül. Hogy mikor lett a pécsi vásárból nevezetesség? Néhány év alatt különben annyi volt a változás, hogy előbb rendszeres buszjáratok indultak Vásár fölirattal, aztán fölépült ott egy húszezres városrész és a vásárteret kicsit odébb vitték. De a tömeg egyrésze ma is a hátulsó árok fölött átdöntött betongerendákon egyensúlyoz át, a vásártérnek arra a szélére, ahol kutyakölyköket és kecskebőrt árulnak. Innen csak pár lépés, és benn vagyunk az ócskapiac közepében.

Talán a sokáclúzokkal kezdődött. Baranya délszláv falvaiból elkezdtek följárogatni a parasztasszonyok elhozták a régi himzett vászonblúzokat, amelyek odahaza már senkinek se kellettek. A blúzok ma négy-ötszörös áron kelnek el, mint néhány évvel ezelőtt. És — isten tudja honnan — egyre több kerül elő. De vizik már a szoknyát, a bársonytekét, a himzett fejdísz, az egyszerű vászonabroszt, a szőttesterítőt, az égvilágon mindent. Kövér, nagybeszédű cigány árul tükrös giccset, régi mosófát, szentképet, repedt káposztásköcsögöt.

A jelenség országos, a vélemények róla igen eltérőek:

— Egyszer csak sikk lett szüette, törött, koszos, szemmel láthatólag régi katicákat bevinni a lakásba. A divat lélektanát én nem ismerem, de tudjuk jól, milyen bolondériák képesek széles körben elterjedni. Szerintem emögött semmi gondolat nincs, e mögött a padlásturkálós divat mögött.

— Bizonyos, hogy a nemzeti múlt iránti érdeklődés megnövekedése is szerepet játszik itt. Az embereknek szükségük van valami fogódzóra. Tartozni egy közösséghez. Szellemileg eljutni ide sokkal nehezebb, nem mindenki tudja végigjárni azt az utat. De esetleg megteszi egy régi tulipános láda, egy rokka, a nagymama berlinerkendője, vagy egy himzett parasztblúz a farmernadrághoz.

— Ezt a divatot mi most magyar jelenségnek tartjuk, de ennek egyes összetevői már jóval korábban megjelentek a nyugat-európai országokban, az ipari társadalom fejlődésével összefüggésben. Kétségkívül benne van ebben a divatban az egzotikum iránti, ma is világsszerte kitapintható vonzódás. Benne van természetesen a nemzeti múlt emlékei felé fordulás, amit sem mint kötődést adó erőt, sem mint önmagunk megismerésének nagy lehetőségét nem szabad lebecsülni. És benne van az ember nyugtalansága a gépalkotta környezetben, nosztalgiánk minden iránt, amit emberi kéz csinált. Megszoktuk, hogy körülöttünk a tárgyakat gépek készítették, megszoktuk a szériadarabokat. Hiányérzetünk van. Jellemző, hogy ez a vonzódás kiterjed a gépalkotta, de a kézi munkát utánzó tárgyakra is. Az ember keresi a helyét a világban. Keresi a kezét is...

— Mondok én magának valamit. Olvasom, hallom, hogy megkezdődött már a dolog reakciója is: a nagy fanyalgás. Elkezdtek cikkezni róla, hogy miccsoda megvetendő dolog, ha valaki mángorlót meg rokkát meg tudomisénnit vásárol szobadisznak. Hát én le merem tenni a nagyesküt, hogy ezeknek a fanyalgóknak már tele a lakásuk ilyesmikkel. Mindig így szokott lenni. Majd ha már az egyszerű nép is hordja a matyóblúzt meg a palócmellényt, figyelje csak meg, a felső tizezernek majd néger hancsszoknya kell, esetleg orrkarika... Na jó,

visszatérve, én nem látok ebben olyan nagy problémát, szedjék csak össze, ami még van, legalább nem kallódik el. Ha meg a sokáclúzáért vannak oda, hát az én szívem ennek jobban örvend, mint ha látom a tizenéves magyar kölyköket tetőtől-talpig amerikai zászlóba öltözve...

— Mi, a múzeumok nem tudunk versenyre kelni a magángyűjtőkkel. Sem emberünk nincs elég, sem pénzünk. Hihetetlen gyűjtemények vannak ma már magánosok kezén. De még ez lenne a kisebbik baj, idővel, ha nagyon drágán is, a hiánypótló darabok csak bejutnak a múzeumba. De nem tudjuk, mi kerül ki külföldre, s vész el számunkra mindörökre.

— Nagyságám, ne tartsa föl itt nekem a vevőket. Láthassa, mit mennyiért adok, mér, sok maga szerint ötszáz ezért a korsóért? Ez legalább kétszáz éves, ha nem több. Nem hiszi? Mi az, hogy honnan szerzem! Rendőr maga? Na lássa. Különben is van engedélyem. Megsúgom magának, hogy jobban értek én ezekhez a holmikhoz, mint azok a fenenagy szakemberek. Mutassak magának valami igazi ritkaságot?

•

Amikor 77 októberében meghirdették az első pécsi cserépvásárt, mindjárt látszott, hogy kitűnő ötletről van szó. Népi fazekasmesterek jönnek majd össze, kirakják a portékát, az ember gyönyörködik, válogat, esetleg vesz is valamit...

Azon a vasárnapon én is nekiindultam, úgy kilenc óra felé, cserépvásárt látni. A Jókai tér, az öreg „Elefántos ház”, a Zsolnay-kút, a koraeklektikus lakóházak övezte, kis szabálytalan négyszög alakú tér, amelybe négy irányból vezetnek utcák, tömve volt emberekkel. A felháborodás hullámai már a Sallai utca túlsó végéig csaptak. A szembe jövő ismerősök az öklüket rázták, egyesek gúnyos megjegyzéseket tettek: bábelőadást láthatsz, de cserepet legfeljebb akkor, ha valaki a fejükhöz vág egyet az ablakokból. A téren lobogó hajjal átvágott egy ismert színész: Ezért autóztam le Pestről! — kiáltotta mély felháborodással. A tömeg ide-oda örvénylett, a Bóbitások vásári komédiákat harsogtak, de csak a gyerekek nézték őket, a családás túlságosan erős volt. Az ötlet gazdája, Bükösdői Kálmán, a Pécs-Baranyai Népművelési Tanácsadó művészeti előadója később így nyilatkozott:

— Mi reggel hat órát mondtunk a fazekasoknak, de volt, aki már fél ötkor megérkezett, és ahogy pakolt lefelé, úgy meg is vettek tőle mindent.

Hány cserepet adhattak el?

— Nem tudom. Talán tízezret. Lehet, hogy többet. Nyolc óra felé minden elfogyott. Nekünk szigorú kikötéseink voltak. De aztán persze megérkeztek a zugárosok. Nem lehetett semmit se csinálni, mert a tömeg meglincselt volna.

Mit gondol, miért volt ez a fantasztikus érdeklődés?

— Biztos azt hitték, itt mást lehet kapni. Nekünk ez is volt a célunk... A szövetkezetek elkezdtek népművészet címén mindenféle tárgyakat gyártani. Szerintem a többség a következőképpen készül: kinézi a pofa valamelyik könyvből, az Ortutayból vagy a Malonyaiból a mintát, lemásolja, beadja, zsúrizik, gyártani kezdik, az ARTEX máris viszi külföldre, mint a cukrot. A boltokban is ezt találják az emberek. Hát szóval azt gondolták, itt majd mást lehet kapni.

•

Baranyában a török utáni időkben két nagy fazekas központ létezett: Pécs és Siklós. Mohács és Bakóca később váltak a fazekasok központjává. Obánya megint külön fejlődés eredménye. A 19. század közepéről ritka értéként őrizi a múzeum a Baranya megyei Magyarhertelend asszonyainak kézzel korongolt, karcolással díszített edényeit, vagy a habán hagyomány Bükkösdön, Hetvehelyen, Pécsváradon tovább élt emlékeit. Pécs régi városrészében nemrég tártak föl egy régi pincét, amely még a középkorban elromolhatott, mert betömték, de a szelőlőzője megmaradt, azt majd csak 1880 körül tömik be, és mivel? — a házkörüli

szeméttel, amelyben jócskán akadnak eltört, megrepedt, kidobott cserepek. Ezek a leletek most a régész és a néprajzos kezében különös dolgokról regélnek. Búvópatakként tűntek el és bukkantak fel újra hagyományok és minták. A török hódoltság idején török és magyar mesterek kezemunkái egyaránt eljutottak ugyanazokba a konyhákba. A tehetős polgárházaknál is használtak köznapi falusi edényeket, nemcsak a paraszti portákon. S a Zsolnayaknak a magyar népi mintákat fölhasználó első edényei közül egyiknek ime itt van a pontos előképe, egy kékmintás tányér, onnan való, az egykori pince eltömött szellőzőjéből.

Siklóson, miként egy dokumentum alapján megállapítható, a múlt század utolsó évtizedeiben még vagy harminc fazekas dolgozott a Fazekas utcában. 1938-ban már csak ketten voltak, egyikük Gerencsér Sebestyén. 1945 után ő volt az egyetlen. 1911-ben kezdett dolgozni, a Tenkes oldalából bányászta a fehér, Vársárosdombó környékéről hozatta a vörös agyagot, mint mind a siklósi mesterek. (E kettőből keletkezik az a barnás alapszín, amely a siklósi edényeket mindig is jellemezte.) A használati edényeken kívül a gyüdi búcsúra csináltak diszebb, mázas edényeket, amelyekben szenteltvizet vihetett haza a nép. Gerencsér Sebestyén — 1939-től Siklós község bírása, 1954-ben az első között a Népművészet mesterc — szakemberek ösztönzésére visszanyúlt az ősi hagyományokhoz, s az ötvenes évek elején a népművészet megújulásának első lendületében a karcagi Kántor Sándorral együtt az ő nevét emlegették legtöbbször.

Az ő emlékére alapították 1966-ban az országos fazekaspályázatot, amelyet először Pécsváradon, majd 1972-től évente Siklóson rendeznek.

Gerencsér Sebestyén edényei, azaz a siklósi fazekasmunkák fekete alapon fehér, vörös, sárga, zöld írókázott mintákkal készülnek. Tál, tányér, gyüdi korszó, bokály, böndös, tejesköcsög, gyüdi madár.

Ma Siklóson nincsen fazekas.

*

Kishajmás nem nagy falu, a téesz meg egyenesen kicsi, mostanában készül egyesülni a szomszédos Szatinával. Sovány földck vannak errefelé, 1100 hektár terület, őszi búzának, tavaszi kalászosoknak, vöröshereinek jó csak, meg juhott lehet tenyészteni. Ennyi az egész. Úgy hívják az ilyet: gyenge adottságú téesz.

Tíz évvel ezelőtt ott jártam, amikor Kishajmás furcsa ötlettel próbált kímászni a szegénységből. Volt akkor egy Mezőtúrról ideszármazott főkönyvelő-nőjük, az eszelte ki a vezetőséggel együtt, hogy kerámiaüzemet csinálnak. Köröskörül a dombok ugyanis mind agyagból vannak. Odahoztak egy fazekasmestert Mezőtúrról és egy régi pajtában s egy frissiben összetákolt kemencében megindult a cserépgyártás. Akkoriban fényes barnamázaz cserepet is csináltak, hullámos szélű füles vázákat, kutyát, medvét. Aztán sokminden történt Kishajmásban, mindenekelőtt az, hogy fölépült az új üzemépület, amelyben 74 ember dolgozik, s időközben Gerencsér Sebestyén gazdátlanul maradt hagyományát kezdték el folytatni. Megfordult itt néhány jónevű, kitűnő kerámikus, többek között Frank Eszter és Probstner János, használható népi fazekasedényt próbáltak készíteni (a kecskeméti Kodály Intézet teljes konyhai-éttermi felszerelését Probstner tervezte). De ma már egyikük sincs Kishajmásban. Az üzemvezető Berkes József volt kályhámester, mellette a művészeti vezető Balázs Balázs lett, aki korábban falusi iskolában tanított, s különben amatőr képzőművész.

Az üzemből van gépi és van kézi korongozás, előbbi betanított munkások, többnyire a mezei munkából áthozott téesz-asszonyok végzik, 2000—3000 forint közti fizetésért. A kézi korongozók művészeti szakközépiskolát végzett fiatalok, jelenleg egyébként csak hárman vannak. Az ő keresetük 3—3500 forint között mozog. Vannak aztán engőbosok (akik az alpmázát hordják fel az edényre), valamint írókások, akik a mintát festik rá az egyszer már kiégetett, ún. „zsenge árura”. Valamennyien normában dolgoznak. Egy-egy fajta edényből néhány száz darab készül.

— Ha valaki a normáját megcsinálta — mondja Balázs Balázs — utána azt csinál, amit akar. Kísérletezhet, próbálkozhat, tervezhet. Eladhatja a gyártási jogot a cégnek.

— Mennyit kap érte?

— Nem tudom. Mióta itt vagyok, még nem volt ilyen. Úgy hallottam, olyan 2—3000 forint körül fizetnek, persze, ez örökös jog. Különben ez is a NIT zsúri-jén keresztül megy. Mi csak zsúrizett dolgokat gyártunk.

— Hogyan történik az értékesítés?

— Van egy mintakollekciónk, annak alapján. Egyébként az Amfora a fő megrendelőnk. Van itt a faluban egy boltunk, állítólag lesz majd Pécssett is, néha van egyedi megrendelés, például a helvéciai állami gazdaságnak csinálunk étkezészetet. Egyszer meg a pesti Alkalminak adtuk el a hibás árut, meg is bírált bennünket a Nők Lapja, hogy „fiatal üzem, sok a selejt”, pedig nem erről volt szó, dehát megvették darabját öt forintért, miért ne adtuk volna oda?

A három kézikorongozó: két lány meg egy csupaszakáll fiatalember tengerésztrikóban.

— Elégedettek a keresettel?

— Már hogy lennének azok?

— Ha megvan a norma, mindenki azt csinál, amit akar.

— És akkor mi van? Hiszen még a pécsi cserépvásárra se mehetünk el. Mert a kiírásban 500 darab szerepel egy főre, azt meg mi nem tudjuk produkálni.

— Miért nem?

Mert a kiírásban minimum 500 darab szerepel egy főre, azt meg mi nem tudjuk produkálni.

kiló az semmi. Van hasonló üzem az országban, ahol ennél többet engednek.

— És ezért mennyit lehet kapni a „piacon”?

— Nagyon: ötezret.

— Egy évben?

— Ja.

Az üzemben félig vetkezetten járkálnak az emberek, a kemencék árasztják a meleget. Deszkákon hordják, rakják a nyers vagy egyszer égetett edényeket. A raktár nem nagy, a Dexion-Salgó polcokon néhány nagyobb doboz is áll, azokban vannak a munkatársak saját készítésű edényei. Arra várnak, hogy „kiváltás” őket. Ha a tulajdonos, akarom mondani a készítő nem viszi el a munkáit — nincs pénze, kedve, vagy kimerült a tizkilős kerete — akkor a készlet az üzemre száll.

Az emberek éppen esznek, saját készítésű, amúgy igen gusztusos cseréptányérokból. Töltöttpaprikát eszik mindenki. Nincs étkezde?

— De van. Csak vezetőségi ülést tartanak benne. Kiadták az ebédet és máma mindenki ott eszik, ahol tud.

Mikor vége az értekezletnek, az elnöknek akad számomra pár perce. Gyorsbeszédű, fekete férfi, börszakóban.

— Olyan jó agyagunk van, hogy még külföldre is szállítottunk volna, építkezéshez. De aztán visszament az üzlet. Ötszáz évre elég a készlet, megvizsgáltam, kitűnő minőség, minden adalék nélkül önthető. Az 500 év 50 milliós évi termelési érték mellett értendő. Egyelőre 7 milliónál tartunk, ez évben megközelítjük a 10 milliót, ha kész lesz a teljes rekonstrukció, vagyis még egy hasonló szárny épül, akkor elérjük a 30 milliót. Mint bizonyára látta, Gerencsér Sebestyén nyomdokain haladunk. Nagy exportlehetőségeink vannak.

— De nincs az üzemnek tervezője. Nem lesz ebből később probléma?

— Majd megoldjuk külső tervezőkkel. A helvéciaiaknak berendeztünk egy éttermet, azt még Probstner tervezte, de elképzelhető például ebből is sorozat...

— Saját fiatal szakembereikre is lehetne építeni, ha ők kedvükre dolgozhatnának. Itt van például a cserépvásár, amire...

— De kérem, van alapszabály, van közgyűlés, nem tehetünk kivételt! Ez megszabott mennyiség, ez az évi tíz kiló!

— Ők keveslik ezt.

— Keveslik? — kiált fel az elnök megbántottan.

— Igen — mondom, ha már benne vagyok — és ami azt illeti, ez a fizetés se valami sok.

— Szerintem igazán szép fizetés. Van, aki a négyezret is megkeresi.

— Visszatérve a cserépvásárra, akkor tehát Kishajmásról nem mehet senki?

— Nem mondom, hogy nem teszünk kivételt egy-egy esetben, ha ugye valami rendkívüli... De azt nem engedhetjük meg, hogy száz kilójával csinálják maguknak a dolgokat! Akkor ki dolgozna az üzemnek? A tsz, mondhatom, ebből él, ebből fizetjük az adósságokat, mert ugye még a szanálásból adódóan is ki kell fizetnünk kétfélmillió nyolcszázezer forintot...

Szemben az impozáns emeletes épülettel Veres Sándor építi a kis boglyakemencéjét. Ő az a fazekasmester, akit annakidején Mezőtúrról idecsábítottak. Ott eladta a házat, műhelyét (részletre, s még pereskedésre is került a dolog), itt átmenetileg kapott egy üres tanítólakást (a szomszéd faluban), aztán nagynehezen ezt a kis tanácsi lakrészt, egy régi ház egyik szárnyát. Az öregből dől a panasz.

— Akkor jó voltam, mikor a semmiből meg kellett csinálni a gyárat! Gyalog jártam át a szomszéd faluból, egy fűthetetlen, nedves helyiségben dolgoztam, bele is rokkantam. Mikor már fölépült az új üzem, meg szépen be volt rendezve, idehoztak mindenféle művészeket, nem fogadták el tőlem a mázreceptet, pedig én ingyen akartam adni, de itten minden pénzre ment... Én Mezőtúron művezető voltam, az egész család csupa fazekas, tőtfazekat árultunk Gyomán meg erre-arra, de itt nem voltam jó. Máshol megadják a 20—25 forintos szakorabért, pláne ebbe a korba, de nekem nem adták meg, hanem mikor szóltam, mi volt a válasz? Adtak 50 fillér emelést és ugyanabban a hónapban levontak tőlem 300 forintot selejtbe... Ígyhát otthagytam őket. Itt kínlódok, egy szövetségi népművésznek korongolok most, abból élünk, mert égetni ugye nem tudok, még nincs kész a kemence. Erre is alig adtak engedélyt. Másnak adnak 500 forintért egy mázsa agyagot, de nekem annyiért se, semennyiért, megmondták. Mezőtúron ilyen nincs, ott 300—400 forintért adnak mindenkinek egy kubik agyagot. Ezt az agyagot még én kerestem nekik, mikor idegyöttem.

Egy szavahihető szakember szerint Veres Sándor egyike a legkiválóbb korongozóknak. A díszítés nem erős oldala, ami a mezőtúri hagyományokkal is magyarázható. Hogy volt, mint volt — jelenleg állásnélküli, ez tény.

Minek tartja azt, amit itt csinálnak — kérdeztem az egyik fiatal (művész? szakmunkás?) a kishajmási üzemben.

— Ezt? Részben üzletnek, részben népieskedésnek — hangzott a válasz.

*

A szakemberek Ortutay Gyula 1950-ben írt tanulmányára, ill. az abban foglalt felhívásra vezetett vissza a népművészet (vagy népi díszítőművészet) „haladó tartalommal való továbbélésének” kezdetét. A döntő év 1953 volt, ekkor jött létre a Háziipari és Népi Iparművészeti Szervezetek Országos Szövetsége (HISZÖV) és maguk a szervezetek. Megalakult a Népi Iparművészeti Tanács, valamennyi népművészettel foglalkozó szerv és intézmény képviselőinek bevonásával. A NIT szaktanácsadó szerv, a művészi szempontok őre, a népi iparművészeti tárgyak zsűrizője.

Azóta sokminden történt a mozgalomban — díjakat, megbízási rendszereket, pályázatokat alapítottak, kiállításokat, tanácskozásokat rendeztek stb. — a fenti szisztéma azonban lényegileg változatlan. A NIT elvi döntéseket hoz, s amit elhatároz, annak módszertani, gyakorlati megvalósítása a HISZÖV-re hárul. A HISZÖV egyes vezetői hivatalból tagjai a NIT-nek.

Dr. Varga Marianna, a HISZÖV népművészeti osztályának vezetője egyben a NIT titkára. Tőle kérdezem:

— Úgy tűnik, a népművészet továbbfolytatói a hivatásos művészek lesznek. Úgy is mondhatnánk: diploma kell hozzá. Egyébként egyesek szerint magát a népművészet szót törölni kellene a mai gyakorlatból, mert ilyen ma már nem létezik.

— Én ilyet nem állítanék. Nehéz eldönteni, hogy a tárgyi népművészet alkotása mikor válik népi iparművészeti terméké. Kétségtelenül van olyan tendencia, hogy az ösztönös tevékenységet a tudatos váltja fel, de a népművészet teljes temetését korainak tartom.

— Merre látszanak a továbbfolytatás körvonalai?

— Még nem mondanám ki, hogy diploma kell... De föl kell készíteni az embereket arra, hogy diploma nélkül is „diplomásokká” váljanak, ha már így fogalmazunk. A megfelelő iparművészeti és képzőművészeti kultúra nélkül nem lehet tovább folytatni a hagyományokat.

— Engedjen meg még egy kérdést. Ha valaki, akinek nincs semmi előképzettsége, az ízlése is bizonytalan, de megvan benne a vágy, hogy magyar népművészeti tárgyakat vigyen be a lakásába, hová forduljon? Hol talál garanciát arra, hogy nem giccset visz haza?

— A népművészeti szövetkezetek boltjaiba menjen. Ott csupa szakemberek által zsűrizett tárgyat talál.

— De árulnak „népművészeti terméket” trafikokban, ajándékboltokban, vásári sátrakban, bazároknak is...

— Az nem a mi asztalunk. Sajnos, születik giccs is, de ezeket a csatornákat mi nem tudjuk ellenőrizni.

•

A Baranya megyei Idegenforgalmi Hivatalnak — ma már „kereskedelmi nevük” is van: Mecsek-Tourist, hogy a külföldi is lássa ránézésre, kit tiszteljen bennük — nemcsak irodái, szállodái vannak, hanem boltjai is. Orfűn, Abaligetén, Szigetváron, Sikondán, Mohácson, Siklóson, Harkányban, Pécsen a Zsolnay múzeumban és a tv-toronynál.

Az árut a legkülönbözőbb állami vállalatoktól és szövetkezetektől szerzik be. Valamint közvetlenül a „maszekoktól”. Ez utóbbit a baranyaiak találták ki, még a hatvanas évek legelején.

— Voltak itt a falvakban emberek, akik szép dolgokat csináltak. Egy részük, például a fazekas kisiparosok csibeitatóból, virágcserepből éltek, mások nem termeltek, csak egy-egy darabot készítettek. Ott volt a Teimel Óbányán, még nem volt úgy fölkapva. Ott volt a Horváth János bácsi Mohácson, még élt szegény, aztán Sáfrány Géza Bakócán. Ott voltak az ormánsági szövőasszonyok, a nagynyárádi képfestők, a mohácsi busóálarc faragók. Megszerveztük a dolgot, a megyei tanács segített. Hogy ne csak iparcikket gyártsanak, hanem régi szép dolgokat is, és hát ugye bizonyos mennyiségben... A módszert hamar átvették más megyék is.

Hogyan alakulnak az árak?

— A szövetkezetek, vállalatok fogyasztói áron adják nekünk az árut, de adnak kedvezményt. Az ő dolguk, hogy zsűriztessék a termékeket s rátegyék a maguk hasznát. A maszeknál mi mondjuk meg az árat, van egy adott haszonkulcs, az árrés 21 százalékos lehet. De a végső árak elig térnek el egymástól.

Ebben az esetben nincs is zsűrizés?

— Nincs. Vagy amúgyis népművészet mesterei, és akkor az egyébként is biztosíték, vagy ismerjük őket, ismerjük a zsűrizett tárgyaikat... Nem ez a baj. Hanem hogy keveset termelnek. Így is alig tudjuk kielégíteni az igényeket. Jön a külföldi, pénz nem számít, de valami szépet, eredetit akar. Jön a kiránduló-csoport az országból valahonnan, a kisgyermeknek van öt forintja, szeretne vinni valamit az anyukának. Nekünk az igényekre is gondolni kell.

•

A Baranya megyei Népművészeti Szövetkezetnek mintegy 500 bedolgozója és 20 körüli üzemi dolgozója van. A legnagyobb a himzőrészleg, utána következnek a faragók, a szövők, a rátétesek, az ötvösök s a sor végén, legalábbis ami a létszámot illeti, a fazekasok (kerámikusok).

A jelentkezőket hat hónapi próbaidőre veszik fel, a felvételnél munkahelyi tanácskozás dönt, egyéb kötöttség nincs. A szövetkezet rézről, a himzéshez és a rátétes kézimunkához való anyagokról gondoskodik, egyébként anyagtérítést fizet a tagoknak. A kész termékek átvétele a következőképpen történik: minden részlegnek van saját árszűrije, ez a részlegvezetőből és három tagból áll. Az ár-lap segítségével kiszámítják a termékbe fektetett rezsi, munka és anyag értékét, s kialakul az az összeg, amit a készítő kap. A szövetkezet ekkor a különféle kulcsok segítségével megállapítja a termék árát. A művészeti vezető eldönti, mely termékeket bocsátanak a szakzsűri elé, ehhez Budapestre kell szállítani az árut, bár újabban előfordult, hogy az összegyűlt darabokat helyben zsűrizték. A zsűrizett tárgyak forgalmi adó mentesek.

Aki a szövetkezet tagja, közvetlenül, háznál nem adhatja el a munkáit. Országos tapasztalat viszont, hogy ezt ritkán tartják be. Ellenőrizni szinte lehetetlen.

A mérlegzáráskor kiderül, melyik termék hogy jövedelmezett a szövetkezetnek. Tavaly a kerámia 12 százalékot hozott, a himzett árun 8 százalék volt a nyereség, a baranyai kelim (kéziszövött szőnyeg, a közismert torontálira hasonlító kisse) ráfizetéses volt, a legnagyobb nyereséget az ötvösrészleg hozta. A szövetkezet 1977. évi 29 milliós tervét 37 millióra teljesítette.

Az értékesítés a legkülönbözőbb kereskedelmi vállalatok révén történik. Az ötvöstárgyak kizárólagos vásárlója az Óra-Ékszer Vállalat, ugyanez faragást is vásárol. Megrendelőik közé tartoznak a Fővárosi Dohánybolt Vállalat, a Fővárosi Bútorért, a Vas- és Edénybolt, az ország összes iparcikk kereskedelmi vállalata, a pécsi áruházak, a Skála, az idegenforgalmi vállalatok. Exportra is dolgoznak, a Hungarocoop főleg textilárut, az ARTEX kerámiát, faragott árut visz külföldre. A szövetkezet egyes dolgozói azon keseregnek, hogy megtudták: a külkervállalatok dolgozói kétszer annyi nyereséget kaptak, mint ők, a termelők. Jobb lenne, ha maguk kapnának exportjogot, mondják. Hogy mi kerül külföldre, amúgyis más kérdés. Közismert például, hogy az ARTEX nem zsűriz.

A fentiekén kívül a szövetkezet saját pécsi boltjában is árusítja valamennyi termékét. A bolt kicsi, nincs raktára, mennyezete beázik. Sajátságos módon itt is igen vegyes a kép: pénztárca, bőr retikül, óraszij, faragott cigarettakináló, boroskészlet, pálinkás készlet, sakk, tányér, köcsög, réz faliképek, gyűrűk, karperecek, himzett blúzok, terítők, szőnyegek, párnák.

A falon réz ötvöstárgyak lógnak: sugaras nap, szemekkel, szájjal, löfej profilból, távolkeleti maszk halovány utánzata, hal, domborított hullámok között, egyiptomi fejek különféle frizurákkal. A polcokon a lengyel fadobozok és a bolgár kerámiák között habán stílusú tányérok és bokályok Kaposvárról. Kettő darab óbányai tányér, néhány túlfényezett mohácsi feketekorsó.

Ez az összes baranyai tárgy?

— Hát, ha úgy vesszük... Az elnöknőnk mindenáron a baranyai hagyományt szeretné felhozni. Himzésekben van is néhány nagyon szép. Csakhogy a népek ez valahogyan nem kell. Látja, itt ez a szép kátolyi minta. Ha jön a vevő, az atyaúristennek nem kérne mást, csak matyót, vagy kalocsait. Eleinte megpróbáltam rábeszélni őket, de nem kellett. Hát most kap matyót, mit csináljak? Erre a kátolyira ráfoghattam volna, hogy kalocsai, de nem vitt rá a lélek.

Magának minden tetszik itt?

— Én kereskedő vagyok... Különben nem mondhatnám. Egyszer jött valami, amit nagyon csúnyának tartottam, eldugtam ide alulra, nézze. Jött egy vevő, nézelődött, tanakodott, aztán észrevette ezt a holmit, meg is vette mindjárt.

Azt mondja, nem viszik a baranyait. Mégis itt csak ez a pár korsó, tányér...

— Igen, mert kerámiából egyszerűen nem tudjuk kielégíteni az igényeket. Akármennyi lenne, elfogyna. A kerámiák különben mind zsúrizettek.

A kereskedelem szempontja: mindent a vevőért. De melyik vevőért? A külföldiért például? Aki drága, eredeti, szép ajándékot keres?

— Hogyne, tudok mutatni szép dolgokat, ha van Önnek pénze. Itt egy 120x120-as baranyai himzett asztalterítő 759 forintért, egy faragott sakk, parasztfigurákkal 937-ért. Vagy itt ez a habán boroskészlet 333-ért. Vagy azok a faliszőnyegek...

— Mondja, mit kaphatnék öt forintért?

— Hogy tetszik ezt érteni?

— Mondjuk, én egy gyerek vagyok, iskolai kiránduláson, és szeretnék valami ajándékot vinni az anyámnak.

— Ja, úgy. Harmincnégyért ez a faragott kulcstartó?

— Ez nem tetszik. (Nagytermetű kulcs fából, benne szögek, arra lehet a kisebb, úgy értem, valódi kulcsokat akasztani.)

— Itt egy fekete mohácsi hamutartó 32-ért, egy szép rátétes tűpárna 23-ért... na és találtam még valamit, kétszemélyes poháralátét, harmincnégyért.

— A népművészet a paraszti életformával eltűnt — mondja Andrásfalvy Bertalan néprajzkutató. — Formakincse, szelleme azonban átmenthető, továbbvihető. A művészi tevékenység az egy dolog, ott nem az a fő princípium, hogy népi vagy nem népi, hanem hogy tud egy nyelvet vagy csak halandzsázik. De a népművészet, amely nem valami spontán dolog, hanem szigorú stílust jelent, megtanulható. Ezt művészek számára az egyik, a tömegek számára egyedül járható útnak tartom. Ezt én csináltam, mondhatja az ember, és hogy amit csinált biztosan szép is, azt garantálja a népművészet. Így fest a dolog, némileg leegyszerűsítve. Sajnálatos, hogy a kézműipart a társadalmi értékrend a perifériára szorította. Az is sajnálatos, hogy a népművészet hagyománykeresésében többnyire csak a legutóbbi évszázadba nyúlunk vissza, tehát a népi alkotásnak egy kései, felbomló szakaszába, amelyet a polgári ízlés már némelig módosított. Az amatőrmozgalomban nagy lehetőségek rejlenek, a szakköröknek véleményem szerint óriási jelentősége van és méginkább — lesz.

Timár Irma éveken át a Baranya megyei tanács népművelési csoportvezetője volt, a népi himzőszakkörök lelkes híve, több évtizede patrónusa:

— Ismerte valaki pár éve a baranyai himzéseket? És most meg kell nézni a kiállításokat. Egyszerű asszonyok tanulták meg ezt a „nyelvet”, szabadidejükben ezt csinálják, nem kis horgolt terítőket. Az ízlésnevelés persze hosszú és nehéz folyamat.

Hol, merre talál folytatót a népművészet? Ismerek egy orvost, kórboncnok, emeleti panel lakásban lakik, esténként kimegy a konyhába egy darab fával meg egy késsel, és farag. Somogyból, a gyerekkori emlékekből hozott valamit, talán a vérében, talán az ujjában. Már népművész. Népművész a panellakás konyhájában? Az a tsz-asszony, akit Kishajmáson láttam, aki a mezei munkát cserélte fel a gépi korongra, s ma gipszforma segítségével tányérokat korongol, naponta százat-százhuszat, az mit állít elő?

— Ma az egész népművészeti ügy Bartók és Kodály zászlaja alatt fut — mondta egy indulatos fiatal népművelő. — Ha például ezek a „népi faragók” csak sejtenék is, mit jelent ez a zászló, mindjárt letennék a díkcset. A nép csak akkor kezdett hozzá valamihez, ha szüksége volt rá. A lepkéhez hozzátartoznak a színei, vagy különálló díszek, amit rárakott valaki? Láttam négy széket, igen magasra értékelték, ki is állították, igen szépen meg voltak faragva, csak ülni nem lehetett rajtuk. Díszítgetünk, díszítgetünk, és ebben egy csomó nosztalgia van. A néprajzosok is ugye... hogy is mondjam. A fazekasedény bevonult a mű-

zeumba, posztamensre került, gyönyörködhetünk benne, de nem szabad hozzányúlni. Na jó, megértem. De nem itt van a jövő.

— Hanem hol?

— A fiatalokban van fantázia, igen, vissza kell menni a rekonstrukcióig, az a legalsó lépcső. Menjünk vissza minél messzebbre a hagyományokba. És az lenne a lényeg, hogy jó tárgy szülessen, bögre, amiből inni lehet, kacsasütő edény — ahogy az öregek tényleg tudták —, amiben meg lehet sütni egy kacsát. Jó fazekasok meg rossz fazekasok eddig is voltak, hogy művészet miből lesz, azt az egyén zsenije dönti el. De a másik út — lehet, hogy furán hangzik — azokban a fölös energiákban van, amik az egész amatőr ügyet mozgatják. Tudja, mennyi ember bütyköl, vacakol manapság? Jöjjön el egyszer arra mifelénk, garázsokban, kamrákban, fene tudja, hol, mindenki barkácsol valamit, polcot, virágtartót, ilyen tartót, olyan tartót, Ezeknek általában nagyon rossz az arányrendszerük, technikájuk, egyszerűen esztétikai értékük nincs. De párszáz év múlva mindezek letisztulnak. Én ezt tartom a ma népművészetének...

Szuvenir-gyártók? Művészek? Népművészek? Mesterek? Szakmunkások? Amatőrök? Merre megyünk?

A népdalt meghallgathatjuk a rádióban, megtanulhatjuk és énekelgethetjük otthon a fürdőszobában, esetleg valami kórusban is. Korongunk, kemencénk egyelőre nincsen.

Ezért valószínűleg újra meg újra kicsődülünk a vásárra, kielemezhető, de mégis titokzatos vágyaktól hajtva, abban a reményben, hogy ott „valami mást” találunk.

Rokonkereső

Anyám fürdőben volt Atádon.
 Utótt-vert házsorok között
 a Simongáti úton
 (– tavaly még itt dörgött a front –)
 mászkáltam erre-arra szabadon.
 S hirtelencsak kit látok egy szekéren:
 holt apám bátyját, arca hordozóját.
 Szeme két rámkötődő
 sugara, mint zajdult távirdadrót,
 úgy zsongott az örömtől.
 Kedvelt nagyon, hisz mondta is anyámnak:
 Etus, ebből a gyerekből még
 lesz valami, ezt
 minden érdekli.

Másnap
 Hosszúfaluból Tarnócán át
 mentem a Drávapartra, rétek,
 homokos utak, övig érő
 füvek, bozótok, ligetek csapásán.
 Szitakötők, bolondos pillék
 bukfenceztek köröttem zöldbe, kékbe
 mártózva. S tán mert nem volt messze tőlem,
 gégémbe folyton ez a dal bizsergett:

A bolhási
 kertek alatt
 Kata,
 de sok utak
 vannak arra,
 Kata...

De vajon mért kellett dúdolnom ezt is:
 Prussziának királya,
 méltán haragszik...?

Komlósdon, bárha sose jártam arra,
 megleltem nyomban Kis Peti Zolit,
 ott könyökölt az első fapalánkon.
 Földbarna arca lassú-kétkedőn
 vizsgált: valóban én vagyok-e én,
 idéztem hát a valahai nyárból
 legényes kis kalapját,
 biciklijén a nikkal csodaszarvast.

*Visszafelé a motorvonaton
sehogyse tetszett Karenyina Anna,
sokkal inkább a szembenső ülésen
a halvány-melegarcú lány.
Oly nyíltan, oly beszédes-megadón
nézett, hogy még a sűrűdő
sötéten is átnőtt hatalma.
Már-már eltűnt, de mégis,
később egy fekete vagon
sarkában rá kellett találnom.
Gyöngéd-mohón, ahogy csak gyerek érez,
ölelték egymást szavaink.*

*Gyönyörű volt, de soha többé
nem láttam, pedig tudom a nevét.*

*Bocsássa meg az ég, ha most
leleplezem, hisz meghatódva, sokszor
gondolok rád:*

Nemes Aranka.

Csőd

*A balatonberényi vasútpályán
öngyilkosságot kísérelt meg
két nyolcéves fiú.*

*Alighogy megkapták, már
el tudták volna dobní!
Mekkora tiltakozás gyűlt
két húszkilónyi testben,
hogy 905 tonnát
a nyílt pályán megállított?*

*Mit mond a kórtünetről
a gyermeklélektan, az orvos,
mit a tanár, a szülő,
mit a bűvös
akceleráció tudósa, mit
felel a szociológus?*

*Megszereztük határidő előtt
az új világdivat-szabványt,
nem oly
szégyenletes későn, akár a
farmergyártás patentjét?*

*A jegyzőkönyvbe majd beírják:
itt és itt jelzett íves szakaszon,
a 98 tengelyes
élővel rakott gyorsteher,
650 méternyi távon
szabályszerűen fékezett.
A vasut állagában
nem történt károsodás.*

*Jelvényre terjesztik től
a mozdonyvezetőt.
S töprenghet: milyen életek
esélye volt kezében,
mikor a görcsös testeket
alig tudta leszaggatni
a sínről.*

Gravitáció

*Milyen vékony a biztonság nyugalma,
a föld héja milyen törékeny,
úgy élek mégis minden pillanatban
mintha belül a hozzátok kötő
idegek, erek gyökerén
rágó kolonc,
a szív, –
beforrthatatlan félelmeink
dühödt
mágnese közt
az űr
örök vasmagja
volna.*

A HŰSÉG ERŐVONALAI

Fodor András: Vallomások Bartókról

Nehéz lenne találébban méltatni Fodor András Bartók-kötetét Kroó Györgynél, aki a szakértő hivatott recenziálásán és a szemtanú hitelesítő igazolásán túl még személyes vallomással is tetézi elismerését: „csak Fodor kiemelésében döbbenek rá — írja az 1951-es évre emlékezve —, hogy jelen voltam ugyanebben az évben a teremben, ahol a Szovjet Zeneművész Szövetség képviselőtében az ősz Saporin elítélően szolt a magyarországi Bartók-revizioról és nem volt fülem, hogy megértsem a szavát...” Szébb dicséret a könyvről aligha mondható. De éppen ez a legilletékesebbtől származó elismerés mutatja, hogy ma, mikor Bartók egyetemes nagyságát senki sem merné revideálni és nem kell őt többé külföldi szaktekintélynek megvédeni, ma már mennyire hihetetlenként hangzik, hogy egykor éppen a nagy zenész legmélyebb értékeiért itthon makacsul küzdeni kellett! Fodor régebbi tanulmánykötetében megjelent Bartók-tanulmányairól nem is mulaszthatta el egyik bírálója nagy fejszaválások közepette megjegyezni, hogy ugyan miféle bátorság kellett kiállni annyira általánosan méltányolt nagyság mellé, mint amilyen Bartóké?

Csakugyan: miféle bátorság kellett? És mit jelentett akkor vállalni a teljes Bartókot, amikor nemzeti zeneművészetünk csúcsain — legmagosabb helyről sugalmazottan s az úri közízléssel megegyezően — a Csárdáskirálynő s jobbik esetben a Hunyadi László tündökölt? A válasz egyszerű: hűséges bátorság kellett, olyan éppen, mint a Kaposvárról Eötvös-kollégiumba került s Fülep-tanítványul szegődött költő-gyereké volt. Az egyszerű válasz azonban nehéz kérdések özönét veti föl. Kérdéseket Fodor Andrásról, hűségről, barátságról, magyarságunkról, emberségről, poézis és zene kölcsönhatásáról; egyszóval — Benkő Samu találó kifejezésével — helyzettudatunkról. Mert Bartók zenéje nem akármilyen muzsika, Bartók zenéje helyzettudatra serkentő „Sorsformáló értelem”. Akár Csontváry piktúrája, Németh László tanulmányai vagy Fülep filozófiája, melyek — ezért a fősorolás — valamiképpen rokonai. Fodor kötete egyebek között éppen azért jó, mert megsejteti, miképpen.

„Igazi nagy ember, eszményünkké emelt kivételes személyiség nem lehet más, csak olyan, aki képes egész életünket betölteni, aki iránt a tiszteletből nem nőhetünk ki soha, mert értéke a múlt időben változatlan, megfellebbezhetetlen”, írta Fodor 1955-ben *Bartók emberségéről*, zenéjével — hét évvel azelőtti — találkozására emlékezve. S tán épp ez a megfellebbezhetetlen emberség ragadta meg az ifjú kollégistát Bartókban, Fülepben, Németh Lászlóban egyaránt, tán éppen ezt fedezte föl jókor, még gyermekfővel, a szikár, szigorú zenészből, s tán éppen ez tudatosította benne az ember, a gondolkozó nádszál eltéphetetlen kötelmeit az ingásrá készítő világban. Költészetében mindenesetre kezdettől érződik a bartóki szigor, mely kérlelhetetlenül követeli a feltétel nélküli egyenességet. S ez annál szembetűnőbb, mert egyébként megbocsájtásra és engedékenységre hajló lágyabb természetben valami konokul kemény magot teremt a szilárd bartóki erőter: a magerők régiójához nem férközhetnek kisebb energiák, s tán éppen a mag szerkezete határozza meg azután a személyiség elektronpályáit, még a barátság vegyértékeit is. Szokás Fodort dicsérni, elmarasztalni vagy akár kigúnyolni lótolfutó életformánkban olykor anakronisztikusnak ható barátság-ápolása miatt; ámde a barátságok megett — akárcsak Illyés kézfogásai megett — meg kéne már

látni a hűség erővonalait, az ügyét, ami szerint vonzások és választások — olykor akár távolodások vagy összezőrdülések ellenére is — rendezőknek. Mert Fodor barátságaiban mindig a perc személyes szeszélyei és sérelmei fölé nőnek az ügy hasonlíthatatlanul erősebb vonzásai és taszításai, s poézise permanens élményvilágává éppen ezen a nem-személyes szinten válnak. És így telítődnek jelentéssel, mint találkozásai Colin Masonnel, aki Bartók zenéjéért, Bartók igaz világa hitével jött át Angliából a tengeren, s barátságuk naplószerűen pontos leírásával Fodor messze saját Bartókhoz vezető útján túl hűen meghúzza egy egész korszak s több nemzedék próbáját. Bartók zenéjének gyémántjával a próba valóban „vádbeszéd”-ként hat; csakugyan „egy egész korszak művelődéspolitikájának tetemrehívása” ez, amint Kroó György írja említett ÉS-beli recenziójában. De vádbeszéd s tetemrehíváson túl, és túl vesztett reményeken s szépséges ifjonti illúziókon, tisztán világít Fodor Bartók-naplójából a megértés fénye, „... hogy csak / az halhatatlan, aki fél, de / ki félelmét is biztatásként / hagyja reánk, a rokonokra.” A biztatást, „hogy — mégis! — okunk van / remélni s élni! / S jögnök van / — hisz halandók s életadók vagyunk — / mindazzal szembenézni, / mit elkerülni úgysem tudhatunk. / Mert növeli, ki elfödi a bajt.” Az összecsengés az induló ifjú poeta — Fodor 1948 végén írta Bartók-versét — s a művészte csúcspontjairól széttekintő mester között természetes, hisz a bartóki üzenet egyforma — s egyformán átélte — megértéséből fakad. A *Küzdelem Bartókért* — a jelen kötet bevezető tanulmánya — ugyanolyan szenvedélyes és személyesen túli beszámoló a bartóki emberségért vállalt küzdelemről, mint Illyés népünk létgondjait görgető ódája, mert mind a ketten Bartók művészetének existenciális jellegét revelálják. „Existencián itt — Fülep Lajos Derkovits esetében de általános érvénnyel megfogalmazott meghatározása szerint — nem a pusztá absztrakt léteztést értjük, azt, hogy az ember él-e nem-e, hanem azt, *hogyan* él, létének tartalma érdemessé teszi-e arra, hogy a lét mindennél fontosabb legyen neki... Ha tehát a művészetről azt mondom: existenciális, azt jelenti, hogy arra a közösségre nézve existenciális jelentőségű, a közösség léte, nem léte — to be or not to be — ahhoz van kötve, amit ez a művészet reprezentál, metonimikusan mondhatom, ami az a művészet, mert a művészetnek azonosnak kell lennie azzal, amit reprezentál, különben nem művészet, hanem teória illusztrációja. Röviden: a közösségnek szüksége van arra a művészetre, nélküle nem élhet, vagy nem olyan-ként élhet, amilyenként vele élhet, ami ugyanaz.” Pontosan ilyen existenciális művészetként mutatja be Fodor Bartók zenéjét, a napló-szerű *Küzdelem*-ben csakúgy mint a versekben, könyvrecenziókban, tanulmányokban. Ez a fülepi existentialitás teremt egységes művet a különféle műfajú írásokból. Fodor minden mondatával arra tanít, hogy Bartók nélkül közösségként mi magyarok emberhez méltóan immár nem élhetünk, mert amit ez a művészet reprezentál, ahhoz van kötve a magyarság léte, nem léte. Ezért hangsúlyozza, hogy Bartók nemcsak a szakmáé, nemcsak a zeneszerzőké, zenészeké és zeneértőké szerte a világon. Bartók ezen túl még külön és speciálisan a magyarságé; igazán — ezt mutatja Colin Mason példája is — megérteni ezt az aspektusát máshonnan mint a mi hazánk-ból nem is lehet. De ugyanakkor arra is figyelmeztet, hogy Bartók existenciális magyarsága nem kizárólagos, művészte épp magyarságában egyetemes érvényű, hisz „egy XX. századi kis nép sorsának értelméről bölcsőbb eligazítást, egyetemesebb választ kaphatnánk-e máshonnan, mint éppen Bartók zenéjéből és írásai-ból? Van-e ma messzebb szóló, érvényes tanulságokban példászerűbb magatartás, mint ahogyan ő viselkedett itt Kelet-Európában, a hazai és szomszédos nacionalizmusok oda-vissza ádázkodó viszályai, lélekcsábító szélsőségei közt?” Népünk léte, nem léte függ tehát tőle, megértjük-e és meg tudjuk-e értetni végre Bartók üzenetét. Röviden ez Fodor Bartók-könyvének végső oka. S ezért Fülep Lajos a *Vallomások Bartókról* dicséreteképpen ma is bizonyosan ugyanúgy felé bökne az asztalfőről hosszú keze mutatóujjával, mint a *Válasz* 1949-es februári számában megjelent vers után az Eötvös-kollégiumban ebéd vége felé: „Fodorka — Gratulálok... A Bartókért... Most olvastam.” (*Zeneműkiadó, 1978*)

VERSRŐL VERSRE

SÁRKÖZI GYÖRGY: ESŐCSEPPEK

A VERSRŐL LATOR LÁSZLÓVAL DOMOKOS MÁTYÁS BESZÉLGET

(Elhangzott a Magyar Rádióban. Szerkesztő-rendező: Simon László)

ESŐCSEPPEK

*Eljön a nap, hogy többet nem leszek,
a könyvespolcon kis kötet leszek.
Mi életem volt: öröm, szenvedés,
sötét sorok örök csendjébe vész.*

*Néhanapján egy kéz értem kinyúl,
s zörgő lapjaimon váratlanul
fölsüt egy szó, mint másvilági hold,
s új életet kezd, ki fölém hajolt.*

*Gomolygó századok fojtó ködöt
lehellnek szét a holt sorok fölött:
tartsátok lapjaim a lény felé
és lássátok meg rejtett vízjelét!*

*Holtan is élek, míg irgalma tart
a papirosnak s míg a fölkapart
korok örvénye majdan elnyeli
min szólt a dal, az ősi nyelvet is.*

*Mint lehellet a hideg ablakon,
úgy sorvad el emlékem egy napon
s mint a porszem, mely sivatagba hull,
az időbe veszek nyomatlanul.*

DM: — Sárközi Györgynek ez a verse a *Magyar Csillag* 1942. áprilisi számában látott napvilágot. Utolsó versei közül való tehát, könyvben már csak a költő halála, mártírhálála után, az 1947-es posztumusz *Mindhalálígg*ban találkozhatott vele az olvasó. S noha az *Esőcseppek* után is írt és jelentetett meg — a *Magyar Csillag*-ban — verseket a költő, azóta is következetesen lírai életműve végére helyezi, záróversként, valamilyen ösztönös szerkesztői szándék, mert olyan verset érez benne, amely egyfajta összegezés: költői hangnak, életsorsnak, világlátásnak és önszemléletnek olyan summázata rejlik mindössze öt versszakra bomló húsz sorában, amely alkalmassá teszi arra, hogy lírai bizonyítékul szolgáljon költő nemzedéktársa, és a haladó gondolat, a magyar szegényparaszttság igazáért vívott küzdelemben harcostársa, Illyés Gyula megállapításához: „Sárközi György neve nemcsak egy költőt jelent — írta róla, halálának tizedik évfordulóján Illyés —, hanem egy magatartást is. Viselője azok közé az írók közé tartozik, akik először nem is művüket, hanem életüket akarják megformálni.” — Nos, csakugyan felidézi-e ez a vers, az *Esőcseppek*, ezt a magatartást, amelyet a kettős megformálás; az esztétikai és etikai alakitás igénye fűtött; sodort válságokba a két háború között; s emelt végül is a méltatlan halál fölé? Megmutatkozik-e benne az a „rejtett vízjel”, amiről beszél? Sugá-

rozza-e ez az egyetlen vers Sárközi költészetének igazi hullámhosszát, amely az övé, és csak az övé?

LL: — Sugározza, hiszen az *Esőcseppek*, ahogy említetted, summázata egy egész életpályának, mégsem olyan könnyű azt a bizonyos vízjelet ebben az egy versben meglátni, mert ez az öt szakasz olyan kopáran egyszerű, a végső számvetés olyan végérvényes disztelenségével íródott, hogy aki egyébként nem ismeri Sárközi költészetét, aki nem tudja, hogy jutott el eddig a végleges és végtelenen tiszta megfogalmazásig, az talán fel sem ismerheti „rejtett vízjelét”. Nem is olyan egyszerű ez, mert Sárközinek addig, amíg ehhez a tulajdonképpen bonyolult magatartáshoz eljutott — mert hisz ez az egyszerű vers csak látszólag fejez ki egyszerű, egyértelmű magatartást —, a személyiségfejlődés nagyon sok stációján kellett végigmennie. De meg kellett járnia a költői fejlődés különféle stációit is. A fiatal Sárközi nem indult sem lemondó költőnek, sem olyannak, aki majd egy zaklatott történelmi korszak végének a küszöbén (említetted, hogy az *Esőcseppek* 1942-ben jelent meg) összegez valamit, ami végül is nemcsak a maga fájdalmakkal, megrendülésekkel terhes sorsának, hanem egy egész embertelen korszaknak az összegezése is. Egy olyan nehéz emberi tapasztalat megörökítése, amely a huszadik században sajnos nagyon sok költőnek osztályrészéül jutott. Azt hiszem, Sárközi „vízjelében” ezek az egymásra rétegződő személyes, költői, emberi és történelmi tapasztalatok mind benne derengenek. Ha igazán meg akarjuk érteni ezt a hagyatkozó verset, ezt a halkan elmormolt költői végrendeletet, legalább futólag végig kell tekintenünk Sárközi költői pályáján.

DM: — A vízjel, e szerint, olyan ívet jelent, amely nemcsak ennek a húszsoros versnek az íve, hanem egy egész költői életpályáé, s nyomban meg is említeném, hogy ez az ív egy adott pillanatban, a költői személyiségfejlődés válságos szakaszában, s nem az út végén, hanem az út kezdeti lépései után — időlegesen — be is roppan, meg is törik. Ha végigtekintjük, madártávlatból, azt az utat, amelyet Sárközi megjár, azt hiszem, érdemes felidézni a kortársi visszhangot az út kezdetén, ami Sárközi fellépését a költők, a pályatársak részéről fogadta, első köteté, az *Angyalok harca* (1926) megjelenése után. A kor legkitűnőbb szellemei próbálták meghatározni Sárközi költészetének egyéni hangját, bemérni azt a bizonyos hullámhosszot. Babits például azt írta az első kötet verseinek a hangjáról, hogy „váratlan fölzengő madárhang az erdő pillanatnyi csendjében”, a „bűnbeesés-előtti költészet hangja”, és világirodalmi párhuzamot vonva még azt is megállapította, hogy ha „Shelley egy kardos arkangyal, akkor Sárközi a szelidekből való”. Schöpfunglin ítélete szerint, ami nem mond ellent annak, amit Babits írt róla, „az előző nemzedékből Tóth Árpádhoz áll legközelebb, de nála is légiesebb”. Általában a kritikai, írói visszhang megegyezik ebben a „légiességben”: abban, hogy csakugyan *angyali zene*, amivel Sárközi jelentkezett. Nemzedéktársa, és a nemzedék kritikus szervezője, Németh László meg azt írta róla, hogy „versei lábujjhegyen járnak”, s hogy „túl zajos, eredetieskedő időkben leheletnyi mondanivalójának csendet tudott teremteni”. Nyilvánvalóan ugyanazt mondja, amit Babits, s az is nyilvánvaló, hogy a „túl zajos, eredetieskedő idők” a Sárközi fellépése idején működő avantgarde „zűr-hangjaira” és „zűr-miséire” utal, hogy Weöres Sándor kifejezésével éljek. S egy szép hasonlattal jellemezte Németh ennek a légiességnek a forrását és mibenlétét: „Gyöngyházfényű versei azokra a folyókra emlékeztetnek, melyek a mongolok hite szerint közvetlenül az égből erednek, sok bennük az ég nedve és kevés a föld kioldott ásványa”.

LL: — Ezeket a kortársaktól származó ítéleteket úgy válogattad össze, hogy Sárközi lírájának egy csakugyan nagyon jellemző tulajdonságáról, első kötetének olyan tisztán zengő angyali zenéjéről szóljanak. Én a fiatal Sárközi líráját mégsem érzem ennyire légiesnek. Ez az angyalian tiszta, első pillantásra súlytalan költészet mégis rejtett belső súlyokkal terhes. Igaz, hogy lírája egy fordított gravitáció vonzásában, a „felfelé zuhanás” (ő maga használja ezt a képet) szédületében születik:

Más vonzást érzünk, mely nem e földnek alacsony parancsa,
Más nehézkedésnek útját választja nehezülésünk:
Érzed? Felülről nyúl az erő értünk s rántana már magához,
Ezer fonál hálóz s ezer horognak érezzük kaparászó kapaszkodását.

Jaj! Elszakadunk a földtől, mint ágaikról levetett gyümölcsök,
Megsúlyosodtunk s mégis oly könnyen esünk, mint két levél,
Kiket a szél egymás mellett lebegtet — tisztább levegő súrolását
Érezzük már —, tágult szemünkbe fehérebb fény világít.

Fölfelé zuhanunk! Kedves, ölelj, ne szédülj, nem röpülés ez!
Álmodban nem szálltál-e gyakran ily boldog eséssel?
Már nincs megállás, átfúrjuk a kék eget kigyúlt fejünkkel
És azon is túl, zúgó napok közt, zuhanunk örökké!

Igaz, hogy valami ajzott mámor feszíti ezt a verset, légies is, de zsúfoltan, súlyosan áradó is. Én inkább orgonazengést hallok benne, nem madárdalt, orgonazengést, amely mindig felfelé törekszik, de bármilyen éteri is, sohasem szakad ki igazán a Föld vonzóköréből. Egyszerre hallik benne a tündöklő földi muzsika és az „érthetetlen túlvilági cimbalomszó”, hogy egy másik versét idézzem. Sárközi első kötete egy harmonikus költői világegyetemet teremt védelmül a diszharmonikus való világ ellen. Bár az egyensúly nagyon is ingatag, az *Angyalok harca* idején, 1926-ban, a szorongató külvilág még alig-alig hatol be Sárközi egyszerre érzékies és átszellemült lírájába. De hamarosan eljön az idő, hogy erőszakkal beletolakszik.

DM: — S ekkor következik be a pályáiv időleges megroppanása. Jellemző, hogy ezekben az időkben hozzá legközelebb álló költő barátja, Szabó Lőrinc is ezt a védelmül kiépített harmóniát, s ingatag egyensúlyt tartja Sárközi alapvető jellemvonásának, s egyik jelentős versében — a *Bazilikában zúg a harang* címűben, melyet 1925-ben barátjának és örök vitapartnerének, „Sárközi Györgynek, szeretettel” ajánlott — ezzel az angyali harmóniával vitatkozik, az „angyali fiatalúrral”, s önmagával is persze, „akik lelkesen távcsövezik a jó s rossz angyalok harcát”, ahelyett, hogy „az örök szegénységre” fordítanak a költészet látcsövét. — De Sárközi pályájának etikai kiformalódásához szervesen hozzátartozik, hogy a következő kötetétől kezdve, amelynek jellemző módon *Váltott lélekkel* a címe, egyre közelebb kerül az „örök szegénység” világához, egyre fogékonyabbá válik a *Bazilikában zúg a harang* láthatatlan harmadik főszereplőjének, szegény hallgatódzó munkanélküli-jének igazságaira; vitapartnerre, Szabó Lőrinc viszont megkötö a maga „különbékéjét” azzal a valósággal, amelynek rossz kínálatát nála nagyobb erővel és igazsággal talán senki nem ábrázolta líránk történetében. Úgy vélem, ez a felismerés és fordulat is közrejátszott Sárközi elhallgatásában: a rejtett, belső súlyok, a húszas évek verseiben, amelyekről beszéltél, összekapcsolódnak a harmincas években azzal az életútnak új irányt szabó felismeréssel, hogy oda kell kötnie magát a magyar szegényparasztság ügyéhez, s Illyés Gyula szavával „odaállt a bajbajutott nemzethez”. Végül: a huszadik századi költőegzisztenciát általában is jellemző tünet az időleges elhallgatás: amikor — Rilketől Valéryig számos példát kínál erre a század költésze — a költő pályáján, életművében van egy hallgatással kitöltött szakasz, s amit Sárközi úgy fogalmaz meg, hogy a költő olyan kérdésekkel néz farkasszemet, amikor aztán „dallamtalan csönd e tünődések vége” (*Kiesergő*). De a „dallamtalan csönd” mellett valami más is kitölti Sárközi munkásságában ezt a pályaszakaszt: versírás helyett folyóiratot szerkeszt, a *Választ*, az Athenaeum lektoraként a *Magyarország felfedezése* című sorozatot, s egy olyan ügynek lesz a katonája, „Mikor dalon, virágon, vetésen, emberen / Átgázol, mint egy súlyos tank a történelem” és „Hamis csodák korában látóvá lesz a vak, / S a látót megvakítják a füstölgő szavak”, ahogy a *Töredék* című versében leírta, amelyet az *Angyalok harcának* az anyagából azért nem lehetett előre kikövetkeztetni.

LL: — Nem lehetett, csakugyan nem lehetett. A „lélekváltás” nem is ment simán. Említetted, hogy Sárközinek volt egy hallgató korszaka. Mindig is voltak költők, akik hosszabb-rövidebb időre, ezért vagy azért, elhallgattak. Rilke tíz, Valéry húsz évre, Rimbaud pedig végleg, s gondolom, a magyar irodalomban is akad példa. De a Sárközi elhallgatása más, mint az imént idézett világirodalmi példák. Nyilván arról van szó, amit említettél: az anyagi zene, ez a ha úgy tetszik: neokatolikus, ha úgy tetszik: esztétikumma nemesített panteizmussal sugárzó vagy bukolikus líra egy szorongató társadalom közegében hangzik fel. Egyszer csak ott van előtte az ország, ki tudja, mióta megoldatlan kérdéseivel, s ott van fenyegető közelségben a történelem. Sárközi időleges elhallgatása, legalábbis részben, ebből a hirtelen felismert, erőszakosan életelakodó, sűrű anyagú, csupa feszültség társadalmi élménytömegből fakad. Úgy érzi, szólalni kell erről, megpróbálja áthangolni költészetét, de az egyelőre még ellenáll. Talán a társadalmi hasznú cselekvés, az irodalomszervezés (a *Válasz, a Magyarország felfedezése* sorozat) egy időre pótolja neki a költészetet. De hozzátenném, hogy a kor, a külvilág felfedezése nem a *Váltott lélekkel* című kötetben történik meg. Már az *Angyalok harcában* a kor kérdéseivel terhes versek, olykor szebbek, erősebbek, mint a hasonló élményeket megfogalmazó, de már keményebb rajzú későbbiek. Hadd idézzem a húszas években íródott *Reménytelen őszi eső* végét:

Ó, vessük félre a könyvet!
 Hazugság a csalán összerakott betűk vigasza.
 Odakinn bús özönben
 Oszlik földarabolt holttestként a haza.
 Minden jó lélek elfödi sirva szemét
 S az őszi eső mogorván
 Paskolja egy bomló ország férges tetemét.

Azt hihetné az ember, hogy ez az ijesztő látomás jóval később íródott. Mintha Sárközi már a húszas években megsejtette volna az eljövendő iszonyatokat. Persze hogy az első világháborút közvetlenül követő években is volt miért szorogni. De ezekben a sorokban mintha már a második világháború előérzete is benne volna. És megszólal az *Angyalok harcában* a *Váltott lélekkel* vagy méginkább a *Mindhalálig* egy másik fontos szövege is: a kivetettség, a magány, az üldözöttség tudata:

Fényesre fenten az égi sarló sötét füvekbe harap,
 Szanaszét csillagok botladoznak, fölrettent fürjmadarak.

Csillagok az égen... hontalan csillag, botladozom én ideleln...
 Kardok kergetnek, villogó szabályak, élesen és hidegen.

Radnóti verseiben csap át később hasonló riadalom a természetben. És Sárközi magányérzése már akkor sem egynemű érzés: kényszerű magányos ő, aki cselekedni szeretne, s szenved a kényszerű tehetetlenségtől. Ha jól odafigyelünk, ez a később sokszor, sokféleképpen megzendülő szöveg is ott lappang az *Esőcseppek* rezignált soraiban.

DM: — Tényleg, mindezt figyelembe kell venni, hogy átérezhessük a maga teljességében ennek a rejtett vízjelnek a jelentését; a versnek, s a vers mögött egy életműnek a sugallatát. De magáról a versről beszélve: az *Esőcseppek* a világlíra nagy ódáinak és elégiáinak szinte évezredes gyakorlata szerint, „csillagléptékből” szemléli a Létet (ahogy Thomas Hardy írta *Holdtögyatkozásakor* című szonettjének a végén), benne a saját költői létét, költői egzisztenciáját és sorsát. S tulajdonképpen arra szólítja fel a vers elemzőjét, hogy őt magát, Sárkózt is, mint költőt és irodalomtörténeti jelenséget, korával együtt „csillagléptékből” és madártávlatból vegye szemügyre, hiszen ő is így szemléli önmagát — a „csillagléptékben csak ennyi

a Lét?" borzongató szituációjából, és azzal a rezignációval, ami ennek a vízjelnek is, ennek a versnek is, és a változástól kezdve Sárközi egész magatartásának is egyik alapvonása. Nem tudom, hogy ezzel egyetértesz-e, de én úgy érzem, hogy költészete, akárcsak az élete is, a fegyellemmel elviselt kiábrándulások sorozata. Gondold csak végig: neokatolikus költőként indult, de hamar kilépett ebből a „bazilikából”, mert kettejük, Szabó Lőrinc és Sárközi György közül mégis ő lesz az, aki látsóvét az égről a földre, a magyar földre, a magyar föld nyomorúságára irányítja. Ezzel együtt talán egy kicsit a verse indázó és pompázatos színekben fogalmazó stílusából is kiábrándul. A költőt elnémitő felismerés-sorozat idején döbben rá arra is, hogy „Jaj, annak, aki egyedül marad”, s ő akkor marad egyedül, de ezt is vállalja, amikor közösségi ügyet szolgál. S mint aki — költő letére — magából a költészetből is kiábrándult, csodának érzi, hogy újra verset tud írni, s talán ez is közrejátszott abban, hogy életében megjelent utolsó kötetének, 1941-ben ezt a címet adta: *Higgy a csodában*. — „Mint kenetlen sarkú, régen bezárt ajtó, / Úgy csikordul szavam: elszoktam a daltól”: a költőnek, aki kesergően így jellemezte magát, a valóságban, élete utolsó verseiben egyre természetesebbé, egyre kristálytisztábbá vált a hangja. Teljes mértékben igazolva Illyés Gyula megállapítását, hogy „Sárközi György utolsó versei már épp úgy csak versmagyarazatot igényelnek, akár Arany János versei; amelyekhez különben rejtelmesen-rejtetten hasonlítanak: nem külső mivoltukkal, hanem belső rendeződésükkel. Jellegzetes magyar szemlélet nyilvánul meg bennük. A fegyelmezetten tárgyilagos, de mégsem emberietlen vizsgálódás sajátos emelkedettsége. A költő, aki ifjúkorában annyit vágyott szárnyalni és emelkedni, most a földön jártában kap tág láthatárt.” De, gondolom, rokonságot teremthet Arany és Sárközi közt a töredékességnek, a befejezetlenségnek az érzete is, és az a rezignáció, amivel ezt mind a ketten tudomásul veszik. S az is, amire szintén Babits figyelt föl, amikor megjegyezte, hogy a Sárközi-vers zenéjében is összeesik az időmérték és a természetes magyar beszédhangsúly, mint Arany-nál. S ez adja a vers fanyar ízét, azt az iróniát, amit a sors elfogadása jelent. Gondolj arra a rezignációra, amivel az *Őszikék*ben például Arany fogadja el a végzetet, s ahogyan Sárközi fogadja az *Esőcseppek*ben a maga végzetét. Itt van azonban egy lényeges különbség, Arannal szemben is — és Tóth Árpáddal szemben is, akivel szintén rokonítani lehetne különben Sárközi rezignációját: Arany vagy Tóth Árpád sora egyéni végzet, Sárközi sorsa történelmi végzet.

LL: — Azt hiszem, szinte mindent elmondottunk erről a versről, amit így hirtelenében el lehet mondani. De azért egy-két gondolatot szeretnék még hozzáfűzni az elmondottakhoz. Beszéltünk a versben megszólaló rezignációról. Bizonyosan rokon ez az öreg Aranyéval, a töredékesség fájdalmas átérzéséből fakadóval, rokon Tóth Árpád távoli csillagokra tekintő szelíd mélabújával vagy éppen a csillagléptékekkel mérő Hardyéval. De e mögé a rezignáció mögé mindig oda kell gondolnunk azt a Sárközit, aki pusztá sorsával is megrendítő példája a modern líra történetének. Azzal, hogy a történelem pusztító erői kíméletlenül célba vették, sorsa és műve egy elfelejthetetlen tanulság foglalatja lett. Amikor tudatosan programatikus társadalmi szándékú verseket írt (a *Higgy a csodában* című kötetben már a ciklus-címek is milyen jellemzőek: Falu, Ország, Város), mikor közösségi problémákat próbál váltott lélekkel és váltott hangon megénekelni, gyengébb verseket ír, mint első kötetében. Erősebb a szándék, mint a megvalósulás. A tartalom nem tud igazán felizzani, a forma még biceg. De amikor szinte teljes magányba kényszerül, mikor a meghalni vagy menekülni dilemmája előtt áll, nem a menekülést, hanem a halált választja. Pedig kétszer is megmenekülhetett volna. Azért maradt-e, mert Halász Gábort, Szerb Antalt nem akarta a táborban hagyni? Vagy azért, hogy vértanúságával még egyszer nemet mondjon? Sárközi megkeseredett, fájdalmas magányában, kivettségében nemcsak a halálra készülés szólal meg egyre megrázóbban, hanem a tiltakozás is, a „káromkodni volna kedvem” dacosan felcsattanó indulata, s minél inkább csak magának teheti, annál hitelesebben a huszadik század történelmébe rajzolt emberi sors és magyar sors számbavétele. Úgy érzem, hogy az *Eső-*

cseppek mélyebb rétegeiben, az idők végtelenébe tekintő lemondásban, ha fátyolosan-fojtottan is, mindez megszólal.

DM: — Persze! a rezignáció Sárköziben, és ebben a versben is, csendes keménységgel ötvöződik! A szemlélet illúziótlan keménysége ez, amivel tudomásul veszi helyzetét, s elfogadja sorsát ebben a helyzetben. Egyébként, én ezzel a verssel kapcsolatban, éppen az utolsóelőtti versszakkal kapcsolatban érzek még valamit; ítélje meg, aki jobban tudja, hogy igazam van-e, vagy csak belemagyarázás... Megint Babitscsal kezdeném, aki Sárközi első verseivel kapcsolatban még azt is megjegyezte, hogy Sárközi verssoraiiban mindig ott érzi Vörösmarty nemes zamatát. Én úgy érzem, hogy ez a nemes zamat a vers utolsóelőtti strófájában érződik igazán, amelyben így fogalmaz a költő:

Holtan is élek, míg irgalma tart
a papirosnak s míg a fölkapart
korok örvénye majdan elnyeli
min szólt a dal, az ősi nyelvet is.

Ez a versszak ugyanis azt fejezi ki, hogy a költő személyes sorsát még csillagléptékből is csak népe és anyanyelve sorsával összekötve, „mint a kéve”, tudja szemügyre venni. S ez a kollektív fenyegetettség-érzés éppen a reformkorral, Vörösmartyval kezdődik a magyar költészetben, mert annak a sokat emlegetett herderi jóslatnak a nyilvánossága akkoriban fűrődött bele a magyar költő szíve középebe, olyan sebet ütve, amely a legváratlanabb helyzetekben is átvérzi a sorokat, a gondolatot. S nem megdöbbenő-e, hogy ebben a versszakban Sárközi szinte szóról szóra úgy fogalmaz, ahogyan egy 1907-es keltezésű levelében Bartók Béla, holott erről a levélről nem is tudhatott, mert először csak 1951-ben került a nyilvánosság elé. „Bizonyos, hogy egy évezred múlva, tízezer év múlva — írta Bartók ebben a levélben Geyer Stefi hegedűművésznek Svájcba — egész munkásságomnak nyoma se lesz, tán az egész magyar nép és magyar nyelv örökre feledésbe sülyed.” — Mi készítheti Bartókot, hogy a „boldog békeidők” kellős közepén, Vésztőn, hirtelen emiatt kezdjen szorongani? Ugyanannak az előérzete, ami három évtizeddel később Illyés Gyulát már a *Haza a magasban* megírására ihleti, a háború kitörésének a pillanatában Vas Istvánt pedig arra kényszeríti, hogy a földi intézmények és földi törvények kincstári valóságával szemben az igazi hazába, a virtuális, a képzeletbeli, a szellemi Magyarországra próbáljon belekapaszkodni. Sárközi a magyar lírában a reformkor óta megnyilvánuló rezignációval és keménységgel fogadja el a méltatlan sorsot. És méltósággal. Hadd idézzek, most tőle, egy levelet ismét, amelyet 1942-ben Debrecenbe írt; ez van benne: „Lírai közlendőm csak annyi, hogy a múltamat ma is vállalom, és remélem, a jövőben is vállalhatom, függetlenül attól, hogy ki, hogyan ítéli meg személyemet és szereplésemet. A lelkiismeretem nyugodt, az elismerésről lemondok, a bántalom csak mérsékelten fáj.” Miközben ezzel a méltósággal fogadja el a sorsot, s nyilván ez ad neki erőt, hogy a bajban támogassa bajtársait, Szerb Antalt és Halász Gábort, s amikor pusztá életéről van szó, akkor is ez a nyelv a gondja. S a legrettenetesebb az egészben, hogy azoknak a kezétől pusztult el, akik ugyanazt a nyelvet beszélték, amelyen az ő anyagi zenéje szólt, amelynek lírai összhangzattanában léte értelmét látta, fennmaradásának lehetőségét, s amiért még 1944-ben is, tényleg egyik legutolsó, vagy talán éppen a legutolsó versében így fogalmazott: „Én az idő varázsában bizom.” Hogy ez a nyelv menti meg őt, s mégsem vész bele az időbe nyomtalanul. — Az ő tragédiája így teljes.

A LÍRA HANGVÁLTÁSAI

Ha az utóbbi másfél évtizedben semmi egyéb nem történt volna, mint hogy legalább tíz-tizenöt, irodalomtörténeti besorolásra érdemes fiatal költő jelentkezett, már akkor is gazdag lírai korszakról kellene beszélnünk a romániai magyar irodalomban. Minden évre egy új költő (nem versfaragó) – ez még nagyobb irodalmakban is valószínűleg jó arálynak számít. De a számbeli gyarapodásnál fontosabb jelenségről van szó: hangváltásról, amelyre nem csak a szakmai közvéleménynek kellett figyelnie; hangváltásról, amely közel és távol egyaránt visszhangot keltett. Ha egyetlen szóval akartuk megjelölni, azt mondtuk: Forrás. Ez a régebbi írásainkban már-már varázsszóként feltűnő fogalom azonban szűkebb is, tágabb is annál, semhogy pontosan érzékeltetné mindazt, amire utalni szeretnénk vele. Vessünk egy futó pillantást a régmúlt és tegnapi előzményekre, az ősi „forrásokra”, mielőtt a mai költészet fiatalságát próbálnánk értelmezni.

Az a földrajzi környezet, amely napjaink romániai magyar lírájának ad otthont, évszázadok óta a líra termőföldje. Erdély – a Székelyföld, Kalotaszeg, a Mezőség – vagy Moldva csángók lakta északnyugati része a ballada mellett a népdalnak is őrző fészke, mind a mai napig. Ha a korai műköltészeti térkép sűrűsége nem is ilyen fokú, ha a „gyűjtőpontok” távolabb is esnek egymástól, ne felejtjük, a zsoldárfordítóktól a XX. század elejéig olyan nevek tűnnek föl rajta, mint Arany János és Ady Endre. S éppen Ady az, aki verseinek, magatartásának közvetlen hatásával átvezet a romániai magyar irodalomba: az ő tudatosító, önvizsgáló és közösségszolgáló látása nélkül másképp alakult volna a húszas évek erdélyi irodalomszemlélete. De volt egy Ady — Érmindszent, Nagykároly, Zilah és Nagyvárad neveltje –, aki Budapesten és Párizsban sem feledte öreg szüleit, és aki megfáradtan a csucsai kastélyban keresett menedéket, embert a háború embertelenségében. És itt maradtak a versei, és itt maradtak többen is egykori harcostársai közül – új irodalmat szervezni az új körülmények között.

A hatás persze többféle volt, s mint ahogy nem lehet a két világháború közötti romániai magyar lírát csak Adyból levezetni, nem lehet egységesnek sem tekinteni ezt a költészetet. Adytól és az expresszionizmustól megihletett szabadvers él itt együtt a táj vonzását kidaloló elégikus hangokkal – nemcsak egy korszak, de egy-egy költő versein belül. De a későbbi lírai-racionalista törekvések sem függetlenítik magukat a Nyugat-hagyománytól – ami persze korántsem jelenti azt, hogy e szakasz erdélyi magyar lírájában nem tartunk számon öntörvényű alkotókat. Végül is nem velük, hanem árnyalakjukkal vitázva, az ötvenes évek verses publicisztikává degradálódott pódiumköltészetével elégedetlenül indultak harcba azok a fiatalok, akiket a hatvanas évek elejétől a Forrás-nemzedék meghatározó egyéniségeiként szoktunk emlegetni.

Az elsőkötetes fiatalok *Forrás*-sorozata 1961-es jelzettel, valójában 1962-ben, egy novelláskönyvvel (a folyóiratokban verseket publikáló Veress Zoltán: *Menet-irányával*) indult, mindjárt utána azonban két hangadó verseskötet következett, a Lászlóffy Aladáré és a Szilágyi Domokosé. Nagyjából egyidőben az ifjú román írókat nemzedékké szervező *Luceafărul* könyvsorozat sikerével, amely például Nichita Stănescu, Marin Sorescu, Ion Alexandru mutat be a verskedvelőknek. E sorozatok sikeréhez természetesen a tehetségek csoportos jelentkezésére volt szükség – de valami egyébre is: egy újító szándékú irodalom felnövekedéséhez alkalmas légkörre. Az újítás viszony-fogalom, lényegi eleme a tér és idő. Előfordulhat – a Forrás esetében is részben ez történt –, hogy az elfelejtett vagy fél-

reállított hagyomány újrafelfedezése, tudatosítása forradalmi tettek számít. A hatvanas évek román irodalmi életét mindenekelőtt az fémjelezte, hogy a *teljes* irodalmi örökségből lehetett kiválogatni az értékeket, s kiegészült – normalizálódott – a kortárs világirodalom fogalma. A romániai magyar irodalom vonatkozásában elsősorban József Attila megnövekedett hatásáról kell beszélnünk, de már a Szabó Lőrincéről és a Kassákéről is, a fiatalabb kortársak közül Juhász Ferenc és Nagy László költészetének megismeréséről; újabban figyelembe kell vennünk Weöres Sándor lírájának kisugárzását. No, de nem az egyéni teljesítmények visszhangja a lényeges, hanem a szűken értelmezett lírai realizmus meghaladásának igénye – a századeleji s a két világháború közötti avantgarde (főképpen az expresszionizmus és a szürrealizmus), illetve a neoavantgarde törekvések befogadása révén. Nem jelent ez föltétlenül szembenállást a népi irodalom célkitűzéseivel, erre utal a „népi szürrealizmus” megnevezés is. A változás, a látókörtágulás nyilván nem korlátozódott a művészi kifejezésre: a társadalmi forradalom korszerű értelmezéséről van lényegében szó, egyén és közösség, jelen és múlt viszonyának újraértelmezéséről – amiben a pályájukat most alakító fiatalok az előttük járó nemzedékek legjobbjaival köthetnek szövetséget, esetleg hozzájuk csatlakozhatnak fel.

Téves, a korabeli eseményeknek ellentmondó volna azonban a következtetés, hogy a lírának ez a hangváltása konfliktusmentesen zajlott le. A kulisszák mögött s a kulisszák előtt, illetve között egyaránt folyt a nagy mérkőzés. Az értetlenség, az új hang ellenzése a lapokban a legkülönbözőbb formákat öltötte, a csipős glosszáktól az állásfoglaló-kinyilatkoztató „elvi” cikkeken át egy-egy mű nevetségessé tételéig (Lászlóffy Aladár *A hegedű húrjai* című versét például az egyik irodalmi folyóirat „Arkádia” rovatában soronként szedte szét és kommentálta, név nélkül, közmegebecsülésnek örvendő vezető írónk). Ezekre a korai ütközetekre az első verskötetekből is visszakövetkeztethetünk. Lászlóffy Aladár 1962-es kiadású Forrás-kötetének (*Hangok a tereken*) legfontosabb ciklusa a *Disputa egy szökökűtről* címet viseli; a cimdó versben a költő egymásután szólaltatja meg a „kétkedő vándorokat”, a szökökút bírálóit: az egyik azon csodálkozik, hogy városban találtak jó innivalót, a másik erdőben szeretné látni a felfakadó forrást, a harmadiknak nem tetszik a forma; a metaforikus képsorban egészen konkrétnek tűnik ez a fajta kritika:

Azt'szem, tehet róla,
Hogy nem fenyves forrás,
Nem rézfényű vízcsep,
Hanem rozsdás térdű
Kőajakú nimfa
Világrahozója!

Lászlóffy sűrű ars poetica-szerű megnyilatkozásai szintén ezekkel a „disputákkal” is magyarázhatók. A *Fiatalon. Intelmek kórusában* a Kalevala Vejnemöjnenje szól barátaihoz, a hajló derekú legényekhez a vénekről, a vastag kergű fákról, amelyekből már nem lesz lantfa:

Nem nyújtóznak a széltől,
Nem moccannak az éjtől.
Bennük a nedvek csak kúsznak,
Csak kúsznak –
S közönyös ereiket
Már sosem csiklandják.

A *Szertartás egy nemzedék nevében* s a *Három monológ* viszont a bizalmat már mint tényt, illetve „mint nagy munkatervet” könyveli el, s az annyit kifogásolt „kozmoszt” csakúgy a szocializmus jelenéhez kapcsolja, mint az emberiség múltját – mondjuk Avicennát és Dózsát.

És a bizalom pár év múltán valósággá lett, a befogadás megtörtént. Olyannyira, hogy a hatvanas évek végefelé érkezők többnyire már eleve zöld jelzést kapnak, útjukat a Forrás első nemzedékének tagjai egyengethetik. Mert most már a Forrás-sorozat szerzői között is feltűnnek a nemzedéki különbségek, elkülöníthetjük a Forrás első és második nemzedékét; ha az előbbinek Lászlóffy Aladár és Szilágyi Domokos a meghatározó egyéniségei, az utóbbira elsősorban Farkas Árpád és Király László versei miatt kell figyelni, hozzájuk nő fel aztán Kenéz Ferenc. A „két Forrás” között azonban nem lehet éles választóvonalat húzni – sem az első megjelenés éve, sem életkor szerint; hiszen a könyvsorozat hőskorához tartozó Hervay Gizella- és Jancsik Pál-kötetet alig egy évvel később követte Lászlóffy Csaba és Fábián Sándor bemutatkozása, 1965-ben jelent meg Kádár János és Szócs Kálmán Forrás-kötete, 1966-ban a Palocsay Zsigmondé (aki ekkor már túl van a harmincon), 1967-ben, illetve 1968-ban pedig már olvasható Király László és Farkas Árpád verseskönyve. (A Lászlóffy Aladárékkal indult Páll Lajosé, a korondi festőművész-költőé viszont csak 1970-ben.) Az első kötetek költői hangütésében sem oly szembetűnő az eltérés, amit nem utolsósorban a mesterül választott elődök azonosságával vagy rokon voltával lehet magyarázni, sőt ezen túlmenően azzal a hatással is, amelyet az első Forrás-költők gyakoroltak a náluk fiatalabbakra. Az eddigi besoroló kísérletek szempontjait összegezve, a Forrás úttörőinek általános jellemzésébe kíváncsok a megmerevedett költői pózok elvetése, az adott politikai pillanatnál mélyebbre és messzebbre látást biztosító költői távlat igénylése, a személyesebb lírai hang jogainak visszakövetelése és a forma szabadabb kezelése. E törekvéseiket félreértve, fogalmazzák ellenük az apolitizmus, a kozmikuság, az öncélú formabontás vádját – s a szabad verset is bűnükül róják fel egyes szerkesztők és kritikusok. A következő évtized aztán egyértelműen bizonyítja e vádak alaptalanságát: éppen ők, a Forrás első, majd a hozzájuk csatlakozó második nemzedékének tagjai írják – néhány idősebb pályatárs mellett – az új szakasz legpolitikusabb verseit, a hatvanas-hetvenes évek korigényére és humanista eszményeikre hallgatva. S mi több, Farkas Árpád, Kenéz és társaik a közügyek nyílt vállalását, a népnek, nemzetiségüknek elkötelezett közéleti lírát állítják tevékenységük középpontjába – a költészet demokratizmusát Petőfi szellemében képviselik, jöhetnek ők is József Attilán iskoláztak. A legújabb csoportos jelentkezés viszont azt mutatja, hogy ismét hangváltás készül a Forrás lirájában: harmadik Forrás-nemzedékről talán még nem lehet beszélni, a legtöbbet ígérő tehetség, Szócs Géza és a vele egyvásúak azonban (akik a fiatal esszéistákkal, a Forrás elméleti igényű szerzőivel őrzik a legközelebbi rokonságot) költészetben bonyolult kapcsolásrendszerű szöveget értenek, a formát mint a gondolat formáját képzelik el – és ebben Szilágyi Domokoshoz, a *Búcsú a trópusoktól* írójához közelednek, aki nem teljesen azonos az *Alom a repülőtéren* című Forrás-kötet költőjével.

Mit értsünk ezek után a Forrás liráján? Az elsőkötetes költők versanyagát? (Egyébként nem minden első kötet a sorozatban látott napvilágot, 1961 után sem.) Vagyis csak a húszonéves Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokosra, Hervay Gizellára, Király Lászlóra, Kenéz Ferencre figyelünk? És nem arra, amivé az indulás után öt-tíz-tizenöt évvel lettek? Ahogy az *újítás* – a *fiatalság* is viszonyfogalom. Közvetlenül a Forrás megindulása előtt Páskándi Géza volt a romániai magyar irodalomban „a” fiatal költő (mint ahogy a tragikus sorsú Nicolae Labis ígérte először a megújulást e század közepetáján a román lírában). Aztán Lászlóffy Aladár, majd Farkas Árpád, legutóbb Szócs Géza neve után került a határozott névelő. De ezek az „a” minősítések egy-egy pillanatot jeleznek csupán az irodalmi életben (fejlődésben?), megállás itt sincs, mint ahogy nincs semmilyen élő szervezetben. Ha az igazi költészet nem is öregszik, a költő felett eljárnak az évek. Az életutak – néha tragikus-korán – lezárulnak. A Forrásnak is megvan a maga halottai: az első nemzedékből Szilágyi Domokos, a másodikból Szócs Kálmán. Újabb, fájdalmas érv az irodalomtörténeti megméréstetésre.

A tegnapi fiatalok kinőtték a csoportos jellemzés kereteit; s noha ezúttal nem az egyes alkotói profilokat akarjuk megrajzolni, hanem a hatvanas-hetvenes évek

lírájának hangváltását próbáljuk tetten érni (a „fiatalok” vagy fogalmazzuk inkább így: a Kányádi Sándor után jelentkező költők műveiben), az eredeti egyéniségek megismerésén át juthatunk el az összképhez. Ragadjunk hát ki egy-egy jellemző vers-példát, amely az illető költőre s a tágan értelmezett Forrás-lírára egyaránt fényt vet.

Lejárt – jelenti ki Lászlóffy Aladár, egyik versének címében, kategorikusan; de már az első sor, az első kép lírává oldja az ítéletnek tűnt kijelentést:

Lejárt a szél, az ittfelejtett
történelemelőtti óra.

Sajátosan lászlóffy-aladáros verskezdet. Természeti kép, amely mindjárt történelmivé („történelemelőttivé”) tágul, a közös két alanyra érvényes állítmány révén. Együttal metafizikai dimenziót kap. Ám a második verssor még le sem zárult, már felbukkan a személyes vonatkoztatás:

Most
nem tudom: dél van vagy éjfél
a dolgokban.

És ide kapcsolódva hangzik fel a vers gondolati lényegét adó ítélet, a változtatásra buzdító elégedetlenség – ez igazolja a szigorú verscímet („Lejárt”); aztán egy látszólag hevenyészett, odavetett fordulattal („s különben is”) megerősíti ítéletének személyes indítékait, a játékos mondókába egy lejártnak minősített magatartást sűrítve; helyzeti energiájából következően költői felfedezésnek hat a banális négy betét-sor, a szövegösszefüggésben megnőnek a szavak:

Ez a csend
csak a füveknek kedvez,
a víztükörnek, legfennebb a röpködő
madaraknak. De embernek irány kell,
embernek szembe kell fordulni
bármivel, embernek tudni kell,
hányadán áll, s különben is
felingereltek azzal a sokáig
hangoztatott ostoba állítással,
hogy előttem van észak,
háтам mögött dél,
balra a nap nyugszik,
jobbra pedig kél –

Az emberi öntudat Lászlóffy-féle modern himnusza elkerül minden ünnepélyességet; a zárórészben visszatérni látszik az elégikus tájkölteményhez, az utolsó két sor azonban ismét fordulatot hoz, publicisztikai hangba vált át; de nem kell féltenuünk a lírai hatást, újabb, immár az utolsó, groteszk váltással megmenti a helyzetet, versbeszédként érvényes formában értelmezi „himnuszat”:

A nevem: Egyperhárommilliárd.
...jelige nélkül a kiadóba.

Lászlóffy Aladár költészetének modelljeként fogadhatjuk el ezt a verset (ha lehet, ha szabad egyáltalán „modellálni” a költészetet). Olyan költő áll elibénk, akinek személyes ügye az emberiség, személyes sorsa a történelem, akit „meghívtak világékhoz”, aki túl az ifjúi nekibuzdulásokon sem tud betelni egyetlen élettel; minthogy azonban föltette magának a kérdést, „mire való úgy viselkedni, mint egy fenegyerek, avantgarde úristen” – ma a csend óráit keresi. Li-

rájának ez a nagy belső ellentmondása; műalkotást szervező, tehát tetterre ösztönző ellentmondás, helyesebb ezért feszítőerőnek nevezni, hiszen nem a költő gyengeségéből, talán „különbékéből” fakad, a környező világ kényszeríti rá a ketősséget. A csend óráit nem azért könyörgi, hogy távol kerülhessen a világtól, hanem hogy szövetségesekre, szövetségekre találjon. „Szürkült szakállú előzmények, múltunk alkonyi óráiban, szerénységből szinte titokban hordtak össze mindent és mindenkit, földgolyókat válogattak, húst, homokot, papiruszt, téglát”; ezekből a téglákból építi újra a maga alexandriai könyvtárát, Apáczait követő modern enciklopédiáját, színhelyeit – Helsinkijét. És költészetében egyre több a nosztalgia, mert kénytelen tudomásul venni, hogy olyan korban él, amely igényli és hirdeti ugyan a teljességet, de közben kikacagtatja a reneszánsz vágyakat, nem ad módot, nem hagy időt a beteljesedésre. Egyvalami marad: a nyugtalanság.

A nyugtalanságnak, új harmóniák keresésének a költője a romániai magyar líra hat évtizedének talán legnagyobb egyénisége, Szilágyi Domokos. Korán félbeszakadt, mégis teljes életműve egyik kulcsversében (*Bartók Amerikában*) több mint egy évtizeddel ezelőtt (s egy féllel a *Búcsú a trópusoktól* kötet szintézise előtt) transzponálta lírába az érvényességét változatlanul érző bartóki modellt – az emberi és művészi érzékenység Szilágyi Domokosra is oly jellemző példáját. „Így születik a nyugalom: nyugtalanságok egyensúlya” – e fókusz köré épül a mű (amely jellemző módon két belső mottót tüntet fel: egy idézetet a Máté-evangéliumból és egyet – Lászlóffy Aladártól: „...s a világot bármikor újraköltöm”). Áhítat és ironia (önironia), szeretetvágy és a gyűlölet tudomásul vétele, otthon-tudat és idegenségérzet végletei között keresi a magyarázatot a költő a bartóki élet-út részleteiben, hogy megértesse a tragikus nagyság esztétikai és erkölcsi lényegét. A Szilágyi Domokos-versnek, a hagyományos poétika szerint, nincsenek határai és nincsenek törvényei. Maga szab új törvényt, új harmóniáért kiáltva az „allegro-barbaro-jelen”-ben – „polifón álm”, – a jövő reményében, „a megismeréstől a fölismerésig” építve hidat.

Mintha elégiát írna, oly halk fájdalommal szólal meg:

Milyen széles az Óceán
annak, ki hazagondol –
s rossz hír számára mily rövid az út.

Az ellentételezések itt még nem tűnnek szembe, a verssorok zenéje ragad meg először. A negyedik sortól kezdve azonban már bartóki szenvedéllyel tép bele a húrba, „idege húrjaiba”:

S százszor jajabb annak, ki már-már gondolkodni se tud
a gondtól.
Jaj neked, hús-vér idegen! –:
szerves gép itt az ember – –
próbáld szeretni – hisz mégis ez a dolgod
nem kilóra mért szerelemmel.

Eltűnt már a cizelláltság, darabosak a szavak (jelentésükben és formájukban egyaránt), egy emberellenes világ nyilván művészetellenes voltának jelzésként – ebbe csendül bele, mintegy ősi dallam-idézetként, az otthoni világ elkísérő emléke. A következő strófa (melyet egyszer még, később, megismétel) az előző kettőbe foglalt ellentét értelmezése, funkciója pedig azonos a görög kóruséval. Innen aztán hol konkrét tényekre utalva villantja fel a bartóki számkivetettséget, hol általánosított emberi következményeit asszociálja, lazább, de ritmust és rimet még őrző formában.

– Komponálni? lehet még?
de hát az ember dolgozik

– hangzik a kérdés és válasz, magyarázatul egyben a vers egyelőre (töredékesen) megtartott zeneiségére. Aztán, úgy tűnik, nincs tovább: „A gondolat végül szét-tört minden káprázatos formát, – keserves út ez az egyszerűség felé.” A költőiséget, úgy érzi a költő, fel kell áldozni az igazságért. A küzdelemért. A nyugtalanságok egyensúlyáért. A költői teremtetőre önáltatásával is szembenéz („egyedül küzdelmünk számít az egyetemes megmaradásért”), végül azonban a lírát, „az érzelmek dialektikáját” mégsem adja fel:

. az élet, a
reménytelenül szeretett:
egymásra-utaltság –, s az egymásra-utaltság
legmagasabb fokon szervezett
formája a szeretet.

A kételyen (ha nem is véglegesen és megfellebbezhetetlenül) győz a remény. A prózaversen a kötött forma. A hagyománynak tehát mégsem fordít hátat, próbál megkapaszkodni benne:

Éjek zuhogó titkát	Az a boldogabb s fájóbb.
engeszteli a nap.	Már nem áztatja semmi.
Ki messze fényekig ellát	Unokák szeme tükrén
az a boldogabb.	jó lesz elpihenni.

Nem felhőtlen, hiszen nem „paradicsomi” ez a boldogság, a „minden véges: megalkuvás”-t már semmi sem takarhatja el, az utódok, az emberiség perspektívája azonban mégis csak megmarad; „a cél: remény is egyben”. Ezt a hitet vállalja a fiatal Szilágyi Domokos.

Töredékes verselemzésünket további jelzésekkel toldhatnánk meg, amelyek ugyanazt bizonyítanák: Szilágyi költészetének központi gondolata, alapmotívuma a boldogságvágy, a rákérdezés a reményre. Nem egyszer, de sokszor harminckét sort írt a boldogságról – épp, mert nem ismerhette ezt a problémátlan, tartós, megnyugtató állapotot. A bálványimádók hitét. Ő csak azt tudta: „a libbenő élet több mint a konzervált halhatatlanság”. Ahogy korszakos jelentésű – a *Bartók Amerikában* kompozicionális kezdeményeit formabontó-formateremtő szintézisben kiteljesítő – verse, a részletszépségekben és pontosságban is páratlan *Ez a nyár* józanul közli: lassan kezünkhöz szelidül az este, – csitítjuk, elteesszük holnapig, s a nyarat is emlékezetünkben, kiülünk a közös mennybölt alá, s itt s most és mindörökké, kérges reménnyel, várunk a hajnali csatlakozásig.

A tényeknek, összefüggéseknek – reményeknek – ez a reális leltára a Forrással kezdődő lírai hangváltás legemlékezetesebb, legmesszebbre kiható fegyverténye. Szilágyi Domokos emberiség-méretben gondolkozott, akárcsak Lászlóffy Aladár (bár egyikük sem vonatkoztatott el a nálunk jelenvalótól). Hervay Gizella – főként pályája első felében –, Jancsik Pál, Páll Lajos ember-dimenziójú világot teremt, saját környezetében ismeri fel a verstémát, itt kezd a leltárkészítéshez. A *Zápor, napsugár* című Jancsik-vers például, amely máig sem veszítette el frissességét, a Forrás hőskorában új hangnak számított: az Áprily- és Dsida-örökség folytatását lehetett felismerni benne; egy futó impresszió (a zápor kapu alá kergeti az aszfaltozó munkásokat) mélyebb húrokat pendít meg a versíráshoz készülődő fiatal költőben, s jó arányérzékkel, a verstémához illő eszközökkel, a dolgozó emberrel való lírai azonosulás meggyőző példáját adja – elkerülve a sematizmus korának mellőngető fogadkozásait. Páll Lajos legjobb versei nem azok, amelyekben szabadjára engedi festői-képi fantáziáját, hanem a puritánul visszafogott valóság- és emlékrögzítések, mint például az *Albérletben*. „... és képet nem akasztunk csak meglévő szövegekre” – e motívumra építi a kiszolgáltatottság mechanizmusát értelmező költeményét, az apró hétköznapi bosszúságokból és megalkuvásokból alakuló „albérlet”-komplexust, amelyet aztán aligha lehet kiheverni.

Hervay Gizella hasonlóan „banális” élményekből alakította ki saját költői vi-

lágát, a női egyenjogúság realista lírai rajzát. Költészete azonban *Tőmondatok* című kötetével kezdődően válik igazán jelentőssé, amikor – épp a címadó versben – elvet minden költői kelléket, minden látszat-romantikát, s kijelenti:

Tőmondatokban gondolkozom
A kanálnak nincs fénye, csak fogása van.
A kásás hó nem emlékeztet semmire.
Belelépek.
Nincs szeme a holdnak.
A fák ágai nem nyúlnak utána.
Nincs emberi mozdulata a tájnak.

Évszázados, évezredes lírai hagyományt van bátorsága feladni – nem avantgarde meghökkentés, a mindenképpen-újítás kedvéért, hanem, mert emberi és költői tapasztalata kényszeríti rá. Tudja, hogy veszít ezzel a leszámolással, ám még többet veszítene, ha tovább áltatná magát:

A dolgokat le kell csupaszítani, tőmondatokig, a hozzájuk tapadt hiedelmektől, az embert, az emberiséget meg kell szabadítani a mítoszoktól – a csupasz értelmet állítva szembe minden embertelennel. Hervay Gizella tudja, hogy ez nem lesz kedves, szórakoztató, nyugodalmas játék, a „tőmondatok” korántsem kényelmesek. S hogy ezt bizonyítsa, költői képeket oszlató szigorú kijelentések sorozata után – a régi és az új, a szentimentális és a racionális líra-eszményt szembesítve – költői képhez, hasonlathoz folyamodik:

A gondolat csupaszabb és védtelenebb,
mint a megcélzott szarvas szeme.
Önmagán kívül nincs semmi egyebe.
Nincs semmi szép,
se kő, se virág, se nap,
csak az önmagát szülő gondolat.

Az új esztétika azonban nem önmagában, nem önmagáért való; középpontjában az ember, a kiszolgáltatott ember áll, aki egy új etika parancsoló szükségességét ismeri fel:

Csak ennyi van, hogy emberek vagyunk:
kövel, nappal, halállal szembefordulunk.
Csak tőmondatok vannak, csak néhány gondolat:
Ember vagy. Egyedül. Élsz. Véd magad!

Kegyetlenül illúziótlan ez a költői szemlélet, s ha kiszakítjuk természetes környezetéből, akár társadalomellenesnek is mondható, holott a költő nem kiszigetelni akarja magát a világból: helyét és értelmét – s a vers értelmét keresi benne. A művészi forma tekintetében éppen sokat köszönhet e szigorú gondolatközpontúságnak: korábban sokszor szétterpeszkedő versei most megtanulják a szó fegyelmét. Valami hasonlót észlelhetünk Lászlóffy Csaba lírájában is, bár nála a költői kép részben megőrzi régebbi szerepét (legalábbis a vers-egész képértékében). Egy emlék, egy hír, egy gondolat erkölcsi példázataként él tovább kevészavú költeményeiben – anélkül, hogy a tanulságot a szerzőnek kellene levonnia: tér- és időbeli kapcsolások révén olvasóját szorítja rá a világ összefüggéseinek felismerésére. (A *koraszülött* az egyik legjobb példa e versszerkesztés művészi-etikai lehetőségeinek a példázására: a humanizmus történelmi feltételeit már-már az abszurd körébe utalja, a legrealistább írói eszközökkel.)

A tragikus groteszk iránti érzék jellemzi Szöcs Kálmán líráját is, ám jóval nagyobb szerephez jut nála az önirónia. Nem mond le semmilyen hagyományos formaelemről, nemegyszer valóban formaművésznek mutatkozik – de a költői gondolatot, elégedetlenségét a megbékülő világgal egy-egy fintor mögé rejti. Pedig a

grimasz tulajdonképpen idegen tőle, vérbeli lírikusként érzékeny, könnyen sebezhető s a történelem groteszk játékaitól valóban súlyosan megsebzett ember. *A falu bolondja* ezt a történelmet utánzó, gúnyaként magára vett groteszk játékosságot, líra-bujócskát pontosan jelzi. „Milyen nagy falu ez a világ!” – ebből a verskezdetből a „pletykák” idézésén át érkezik el a világot feszítő ellentétek lírai megfogalmazásához:

Nagybetűs címek. Nagybetűs csendek.
A kertek alján suhanva leng
egy görnyedt árnyék. Kertek alján él a Föld.

És amikor már-már belefeledkeznénk a lírai hangulatba, következik egy fintor – amelybe most is belejátszik az emberi-költői eszmények őrzése:

Egy kutya felüvölt, egy úrhajó farán fellobban
a végtelen utáni vágy.
Uram, milyen nagy falu ez a világ!

A zárószakasz ismét kérdéseket halmoz, tréfás-komolyakat, abszurdokat (utolsó sorában összefoglalva: „Egy bolond várost mesél.”), hogy végül az egészet, az idézett verskezdet hangnemében, magára vonatkoztassa: „Igaz-e, Szőcsné, hogy az ura verset ír?!”

Palocsay Zsigmond nem poentirozza a fintorokat, valójában nem is annak szánja meglepő fordulatait, szókapcsolatait: költői látásának sajátosságából ered az, amit az olvasó lírai groteszknak érezhet. A legkonkrétabbat – mindenkélettől a növény- és állatvilág „mikrorealizmusát” – a legelvontabbal, a zenével társítja, ebből születik a senkivel össze nem téveszthető Palocsay-vers, amely fogalmitagadónak pontosan nem reprodukálható, annyira csak önmagával azonos. Fontos szerephez jutnak benne az automatizmusok, a hangutánzó és hangfestő szavak, zárójelben vagy két gondolatjel között a magyarázó megjegyzések, odavetett társítások – az összefüggések viszont nemcsak esztétikai, de egyben erkölcsi értékűek is.

Kádár János költészetében is meghatározó formaalkotó elem a természeti képből ihletődő költői kép, bár itt egy sokkal visszafogottab lírát, a meditatív lírai alkat önkifejezését szolgálja. Kádár amikor tájverset vagy életképet ír, tulajdonképpen lélekrajzot készít – önmagáról, illetve a választott „lírai hősről”. (Idézőjel nélkül e kategóriát nem is használhatnánk a Kádár-versekkel kapcsolatban!) *A Tavasz felé* ezt a versépítő technikát a magas szinten képviseli. Az első sorok realista leírást ígérnek, a költői ökonómia azonban már itt feltűnik:

A házban
öregasszony fon
egyetlen botról.

A tárgy megnevezése, sajátos módon, nem hogy még inkább lezárttá tenné e kijelentést, ellenkezőleg, új dimenziókat nyit, a prózainak is felfogható mondatot egyértelműen átlendíti a líra régióiba:

Ökörnyálat,
madárfütytyöt,
unokahangot.

Ettől kezdve végig két síkon – egy realista életképin és egy lírai-metafizikain – halad a vers, a metaforák kettős természete szerint. A kinti „zúzmárás jegénye” – „fölfonhatatlan guzsaly”. Az ősi jelkép, a Párkák sorsfonala, rusztikus környezetben teremődik újra, beleépül (ám korántsem idézetszerűen, intarziaként, díszként) balladáink hangulata, népi tapasztalata:

Szarka röpül föl,
Rombusz alakú farka
az ablakra vet
árnyékot.
Összerezzen az anyó.
Tekintete leszakad
a jegenyékről,
guzsalyáról a fonál.

Az elmúlás pillanatának líraian pontszerű és realista módon anyagszerű megragadása a Forrás-költészet egyik legemlékezetesebb teljesítményévé avatja Kádár János versét; a tájhoz kapcsolódó egyedi átnő a megfoghatatlanba – néhány köznapiszó egyszerű ismétlése során:

Az ismétlés – a rokon téma ellenére – más hangulatot sugall, más célt szolgál Farkas Árpád versében; pedig a *Mikor az öregemberek mosakodnak* szintén a halál előtti szembenézés költeménye, a mosakodó öregemberek ugyancsak a sors szakadó fonalát figyelik már. Csakhogy Farkas Árpád, egész lírájának tanúsága szerint, nem általában az emberi sorsot fürkészi, a metafizikánál jobban érdekli az itt és most; az ő mosakodó öregemberei valamikor „az Irtisz vagy a Tisza partján hajoltak így a patak fölé, bokornak támasztva a bajonétos puskát, mikor bukdácsolva, ügető hajolgatással kergettek ellenséget vagy épp előre futottak, fölperzselve a földet és szagolva, törölve magukról vért”. Nem a mindenkori öregemberek kedvéért rója prózaversének sorait, ezeket a Kádárénál nem kevésbé pontos, de szándékosan részletező, szinte szertartásos mozdulatokat megörökítő, egymásba szorosan belekapaszkodó verssorokat, hanem mert magyarázatot keres múltra és jelenre, a jövő útjait kutatja – és nem kerülheti ki ezeket az öregembereket, apáinkat, akik minket valaha kézenfogtak. Saját tisztaságvágyát ismeri fel bennük: „Úgy mosakodnak az öregemberek, mintha háromnegyed század szennyét kellene magukról lemosniuk, mint akik mindig tisztán szerettek volna élni, friss törülközés utáni hangulatban; úgy mosakodnak, bizony, az öregemberek, mintha utoljára mosakodnának, mintha szennytelen ragyogással szeretnének bekerülni a tiszta bűzát termő anyaföldbe, melyet szétporladó testük lassan megillet.” Vagyis az elmúlás Farkas Árpád számára nem a guzsaly szakadó fonala, hanem az anyaföld megtermékenyülése – fizikailag és erkölcsileg („tisztaságban”) valami újnak a kezdete.

A folyamatot érzékeli, egy folyamat, a folytonosság részének tudja magát Király László is. Otthonról hozta magával a balladákat, mégsem a páratlan székelem balladakincs bűvöletében alkotja meg a maga versvilágát, nem a kifejezés, hanem a kifejezés mögötti tartás őrzését, felmutatását érzi kötelességének. Költészetének jellemző darabja a *Ballada a fáradt asszonyokról*. Ballada? Ha balladai homályt, ha messze az időben visszhangzó rendkívüli eseményt, csodálatos elemeket, drámai szaggatottságot értünk rajta, semmiképpen sem az.

Tizenkét asszony
sorra sor
Tizenkét hajló
ág-szobor
Tizenkét fáradt arató

Nem a tizenkét összetanakodó köműves hangja ez; ha az inkább népdalra emlékeztető szakaszok közé be is ékelődik (magyarázatul) a háborús évek asszonyi helytállásának motívuma, szabadversben, uralkodó a mai munka dicsérete marad; („Hol van (egy kitüntetés) mely láthatatlan”):

A folyó
ezredek óta
a maga útját futja

A kenderszálak
elnyúlnak hosszan
tovaúszva
Asszonyok változó árnya
fekszik a folyóra

Nem is lehetne
szobrot mintázni róla

A szobrot a költő alkotja meg – vagy inkább: szívárványt szakít a vízből. Így építi Király a maga emlékműveit, másokról és másoknak, a legtartósabb anyagból: őszinte emberi szóból.

Lényegében ugyanezt az építőanyagot használja Kenéz Ferenc. Költő-hőisével (akitől idegen minden látványos hősiesség) homokot cipeltet a bőröndben, tiszta lelkiismerettel. Hiszen ez nem a líra homokja, vagy ha igen, aranyhomok. Csak egy lépés választja el a verses publicisztikától, de ezt a veszélyes lépést Kenéz – különösen újabb köteteiben – nem teszi meg. A *Homok a bőröndben*: csupa minősítés, s ebből következően azonos mondatszerkezetek ismétlődnek benne, sok a vonatkozó névmás:

A költők azok
akik nem akarják szeretni a családot
akik nem akarják elkövetni a bűnöket
akik nem akarják cipelni homokkal telt bőröndjeiket
s akik mégis
szeretik családjukat
elkövetetlenül is bűnöket követnek el
s egyre több és több homokkal telt
bőröndöt cipelnek magukkal.

Kenéz nem használ mutatós „nyersanyagot”, kopognak a verssorok keményen – ám épp ez a keménység válik esztétikai értékke, miután vállalta az etikai értékeket. A viszony tehát megfordult. Az értékek viszont egymásra vetnek fényt. (Jól ismerjük a jelenséget, a XX. századi költészetben ez Brecht antifasiszta lírájának titka.)

Egyre többen építkeznek a költészet mai fiataljai közül ilyen köznapi anyagból. Csakhogy míg Kenéznél, paradoxálisan, a közéleti pátosz – mondjuk inkább: hevület – az uralkodó elem, olyan kortársainál, mint Éltető József, Soltész József vagy a prózaíróként számos sikert, dicséretet aratott Vári Attila és Csiki László, egyfajta, villonos (Józsefáttilás?) vagányság, gúny vegyül a közéleti versekbe is. Nem idegen az ironia Balla Zsófiától és Szócs Gézától sem, mindkettőjüknél azonban meghatározó szerephez jut az imponáló műveltséganyagra támaszkodó filozófiai érdeklődés, egy bonyolultabb, gondolatibb vers-változat keresése.

Melyik hát a Forrás hangja? – ismételhetjük meg a kérdést, miután megismerkedtünk néhány jellemzőnek vélt egyéni törekvéssel. (És korántsem teljes listánkban jó pár kötetes, többkötetes szerző ki is maradt, akik pedig ugyancsak a saját hangjukon szólnak: elég Cseke Gáborra, Fábíán Sándorra, Ferencz S. Istvánra, Magyar Lajosra, Vásárhelyi Bélára, Oláh Istvánra, Bágyoni Szabó Istvánra, Ritoók Jánosra, Vásárhelyi Gézára utalnunk.) Egyetlen mondattal képtelenség felelni a kérdésre. Ezért tűnik realisabbnak hangváltásról többes számban beszélni. Nem tévesztve szemünk elől, hogy a romániai magyar lírában a hatvanas évektől megfigyelhető hangváltásokban az idősebb költők ugyancsak részt vállaltak. (Egyesek közülük nem is akármilyen részt.) Róluk azonban mégis túlzás volna „Forrás” cím alatt szólni...

EGY MAGATARTÁS SZATÍRÁJA: A CSELEKVÉSKÉPTLEN EMBER

(*Kolozsvári Grandpierre Emil a középosztályról*)

Csibráky visszatér?

A lélekismerő Grandpierre tudja a legjobban, hogy Csibráky nem ismétlődhet, legföljebb a csibrákyzmus újabb lélektani változata léphet színre. Pereszteghy Olivér, ez az új-régi figura. Története látszólag szerelmi kalandok sorozata. Szembeszökő, hogy gondolkodásmódjáról, olvasmányairól, szellemi arculatáról keveset tudunk meg. Holott régebbi hőseinek éppen ezekről a tulajdonságairól tájékoztattott bennünket korábban bőségesen az író. Pereszteghy alig várja, hogy otthagyhassa az egyetemet, s összeköttetései révén vidéken újságíróskodjék. „Nekem nem kell se vagyon, se karrier, se pozíció, se hírnév, se rang. A politikára pedig sz...-ok. Későn fogok kelni, a lábomat annyit akarom lógatni, amennyit csak lehet. Az isten azért teremtette a szép nőket, hogy én gyönyörködjem bennük. Vannak akik elisszák, akik elkártyázzák, ellőversenyezik a jövőjüket, én leszek az, aki elhentergi.”

Az efféle figurának aligha lehet „szellemi” arculata. Ennek a földbirtokos-csemetének egyetlen életcélja van, minél teljesebb gyűjteményt szerezni be a nők köréből. Liza bárónő, Henderessy Adél, a tábornok lánya, majd a felesége, dr. Jeniczey Gáborné, a csécsap asszony, aztán az asszony húga, Bella, majd egyik kollégája húga, Füzesfőy Elza, a szegedi egyetemi tanár lánya, Szirtfoki Rózsa színművésznő, Hédi, Füzesfőy leendő felesége, Harkányi Augusztina mozgásművésznő, Szűcs Ilike, Vanda, Lola, s végül Borbála... akit rövid „lelkizés” után feleségül vesz, mert teherbe ejtette. Íme a kisvárosi donhuán pályafutásának a vége. Maradt még benne annyi tisztesség, hogy vállalja tette következményeit. Vagy gyávaság, kényelemszeretet, megalkuvás.

Közjáték huszonöt évig

1940 és 1965 között változatos, hatalmas csúcsokra eljutó és mélypontokra zuhanó pályavonalat rajzol a grandpierrei életmű. Nemcsak háború, hanem a személyi kultusz éveinek megpróbáltatásai is befolyásolják írói fejlődését, meghatározzák témaválasztását és műfajait is. De 1940-ben olyan remekmű születik, mint a *Tegnap*, s 1950 körül olyan kritikai hadviselés zúdul rá, amilyen az ötvenes években szinte élve eltemetéssel ért föl. Az 1962-ben megjelent *Párbeszéd a sorssal* azonban már József Attila díjat ér, és ki tudja hányadszor, ismét befutott író lesz.

1960 és 1967 között született műveire jellemző, hogy utoléri bennük jelenét; 1941-től kezdve művei bizonyos értelemben retrospektívák voltak, vagy mese formába kendőztek.

Az 1958-ban megjelent *Boldogtalanság művészete* felemás kritikai fogadtatásban részesült: „... új könyve... alighanem mélypont írói pályáján: még a látszatát sem különösebben kívánja biztosítani annak, mintha bármiféle igaz és fontos emberi problémához nyúlva...” Szereplői „sohasemvolt emberek.” „A könyv lapjairól jóformán meg sem ismerjük az embert, csak a himet... csupán azt tudjuk, szeretkezik.”

1966-ban Béládi Miklós viszont ezt írja: „A *boldogtalanság művészete* fölöt-
tebb szórakoztató — komoly olvasmány, kalandregény, de átszellemesített kaland-

regény; a látszatra oly keveset mondó történet és az egyre-másra fölbukkanó szereplők némelykor kedves, másszor riasztó személyét iróniába ágyazza a mindenkor távolságot éreztető humoros-vidám írói szemlélet. Ritka tünemény ez a regény a mai prózában: a gáláns kalandok sorozatából 1 a játékos irónia súlyos igazságokat tud előhívni... Ezt a vidám hangot és komoly ítéletet; szórakoztatót és elvontat, könnyen olvasható mesét és célzatos magyarázatot egyesítő alkotást mindenképp oly jelenségnek tekinthetjük, mely a mi tájainkon csak elvétve mutatkozik — de szabad-e mutatkoznia, hisz rögtön az előítéletek áttörhetetlen falába ütközik.”

A legendák és előítéletek ellen küzdő író egyre fokozottabban teszi ki magát annak, hogy előítéletekbe ütközzék, hiszen 1959-ben megjelent tanulmánykötete, a *Legendák nyomában* szinte inkvizíciós hajszát váltott ki ellene csak azért, mert a múlt néhány vitatható értékű irodalmi alakjáról megírta azt, hogy vitatható. Ez a tanulmánykötet korszakjelző. Ez idő tájt jelennek meg kitűnő elbeszélései, amelyek a *Mérlegen* rosszul értelmezett realista kísérlete, s a mesekönyvek átmeneti időszaka után, ismét a satirikus, társadalomkritikus, lélekelemző Grandpierre-t képviselik.

Az író visszatér a jelenbe

Az ötvenes évek második felében — mint említettük —, új alkotói korszak kibontakozását észlelhetjük Grandpierre munkásságában. A pályakezdetől körülbelül az 1940-es évek elejéig tartott az első szakasz, amelyben az író a húszas—harmincas évek atmoszférájában, s idejében játszhatta regényei cselekményét. Olyan *lélektani* regényeket írt, amelyek szervesen kötődtek ahhoz a korszakhoz, amelyben megszülettek. Ezt az alkotói időszakot az aktualitás iránti érzékenység jellemezte. A negyvenes években megjelent két regényével bizonyos értelemben elfordult azonban jelenétől, mert ezekben nem a háború, nem a fasizmus problematikájának adott hangot, hanem az előző regények nagykoncepciójú szintéziseit alkotta meg. A negyvenes években megírt és megtervezett művek nem jelenhettek meg, csak 1945 után. *A Lófő és kora* — majd a novellák ily módon megint csak retrospektív képet adtak az elmúlt évtizedekről.

A teljes fordulatot az 1962-ben megjelent *Párbeszéd a sorssal* hozza meg. Ezután a *Csendes rév a háztetőn*, *A burok* és az *Eljegyzés mai módra* alkotják ennek az új korszaknak a fő vonalát. Ezt egészíti ki *Az aquincumi Vénusz* humoreszk kötet és néhány színműve, rádiójátéka.

Erkölc és nemzedéki probléma

A *Párbeszéd a sorssal* a hatvanas évek magyar irodalmának jellegzetes témakörében fogant: az írókat leginkább az erkölcsi problémák izgatják.

Az ötvenes évek egyik vitája elvetette a nemzedéki problémát, de a hatvanas években egyre több szó esik a mai fiatalokról, a fiatalok problémáiról, az idősebbek felelősségéről. Grandpierre korábbi műveiben domináltak az életrajzi vonatkozások, legalábbis jórészt az került be műveibe, amit maga megélt, átélt. Ezek az újabb művek inkább megfigyelés és következtetés termékei. A negyven—ötvenes évek írók az elmúlt évtizedekben kissé elmerültek saját nemzedékük problémájában, s e vonatkozásban alkottak kiemelkedő alkotásokat, mint például Sarkadi. Grandpierre az elsők között lépett ki saját nemzedéke problémaköréből. Ezt az áramlatot eleinte kedvezőtlenül fogadták; Bóka megdöbbentő önvallomásos regényét, a *Kartiol Tamás*-t például, amelyben nyers őszinteséggel, kegyetlen öníroniával vetette terítékre az idősek—fiatalok problémáját.

A *Párbeszéd a sorssal* főszereplője Béri Zsófi alig tizenennyolc éves kislány, aki a kétszerannyi idősök értetlensége közepette vergődik, botorkál magárahagyottan. A történet jónéhány szereplő elbeszéléséből bontakozik ki, s Barta őrnagy kihallgatásán összegeződik.

Kármány, a becsületes, példás rendőr — emlékeztet alkatilag Csibrákyra? — feleségül akarja venni Béri Zsófit, aki tizenöt és fél éves kora óta a pesti utcákon csatangol. Szinte gyerekkorban veszti el szüzességét a Keleti pályaudvar mellett, s megmártózik a pesti alvilág megannyi bugyrában. Nehéz eldönteni, romlott-e, vagy csak szerencsétlen. Bizalmatlanság környékezi, Kallósné, akinek a feladata a fiatal-korúak védelme, eleve rosszindulattal közeledik hozzá. Alapos körültekintéssel nyomozza ki róla, hogy családjában hány prostituált, részeges, terhelt volt, s máris kész a megfélebbezhetetlen vélemény; Béri Zsófi elveszett ember, rossz lánynek született. „Apja, anyja megrögzött alkoholista, munkakerülő, szakmája egyiknek sincs, alkalmi munkából tengetik életüket. Az egyik anyai nagyapja tolvaj, a nagy-apa leánytestvére apáca, az öccse dadogó beszédhibás. A másik ágon színész, epilepsziás. Akad a családban elmebeteg, szélhámós, prostituált. Zsófi hatéves kora óta nem él rendes családi környezetben. Mit lehet várni egy ilyen lánytól?”

Kármány, a nagydarab, tohonya rendőr, aki ismeri a lány „dossziáját”, mind- ezt nem veszi figyelembe. Bizik a lányban, mert Zsófi sohasem hazudott neki, sőt még többet is megvallott, mint amit a rendőr tudhatott. Az őszinteség az ő számá- ra a legnyomósabb érv: semlegesíti a rossz előjeleket, tényeket.

A rendőr házassági szándéka fölírza a kedélyeket, Kallósné tiltakozik. Az ő felelősségérzete jobb házasságot szánna a demokratikus rendőrség e faluról fölke- rült, hiszékeny tagjának. A hivatali kötelességen túl, a „jóérzés”, az „emberi együttérzés” vezeti, s ennek nevében gázol bele emberi életetekbe, taszítana végleg romlásba sorsuk-üldözte fiatalokat. Furcsa, elfajzott, modernkori lélektani leszár- mazottja Berecznek. Kallósnénak azonban kapóra jön a szocializmus; amit Berecz még filozófiai meggondolások nélkül cselekedett, azt az asszony már alaposan megindokolja szemináriumi frázisokkal. Racionális lény, a tényekből indul ki, nem hagyja magát félrevezettetni az érzelmek útvesztőjében. Az ő súlyos érveivel szem- ben gyengék, törékenyek a kolléganő, vagy a rendőr érvei. Kallósné a szocializ- mus nevében azonban a legáporodottabb kispolgári életfilozófiát érvényesíti tettei- ben. A cselekmény során föl villanó portrék a legköznapiabb életbe, a legköznapiabb figurák közé vezetnek. Grandpierre eddigi munkásságához mérten új társadalmi rétegeket fedez föl ebben a regényben, már nem a középosztály, nem is a nyárs- polgáriság érdekli, hanem a lecsúszottak, az osztályok között lebegők sorsa. Az ő világa azonban nem rokon sem Mándy, sem Moldova világával. Neidenbachék, a kalandor Kóktél Ili, a házibulikát rendező üzletember nem az a lumpen környe- zet, mint az övéké. Nem olyan romantikus, mint Moldováé, s nem is olyan befül- ledt, mint Mándyé, és nem olyan sivár, kietlen, tragédiába forduló mint Fejes Endréé.

Grandpierre magatartása regényhőseivel szemben más, mint korábban. Az a fölényes kívülállás, az az elutasító gúny, amellyel korai írásait átítatta, úgyszól- ván teljesen hiányzik ezekből. Rokonszenvez alakjával, Neidenbachékkal szemben közönyös, csak Kallósnét utálja.

A regény látszólag formalista játék. A történet új meg új szemszögből való elmondása, az a tény, hogy mindenki másképpen látja ugyanazt, nem vezet meg- oldhatatlan viszonylagossághoz. Remenyik Zsigmond *Pernanbucoi éjszakája* vagy *Élők és holtak*-ja azt hivatott kifejezni, hogy az emberi lélek mennyire megismer- hetetlen, sőt, már-már azt, hogy még egy egyszerű történet kiderítése is milyen kétes vállalkozás az eredményt illetően. Grandpierre-nél éppen az ellenkezőjét szolgálja a sok szemszög. Így derül ki az igazság. A regény megnyugtató végkö- vetkeztetéssel zárul, éppen a sokirányú valóságelemzés következtében. Grandpierre nem szkeptikus csak gyanakvó, kételkedő, az empiria híve. A tényeket ismeri el, s nem a feltételezéseket, az előítéleteket.

Mégegyszer csibrákyzmus

A *Csendes rév a háztetőn* régi szereplőt kelt életre. A húszas évek Csibrákyja támad föl unokaöccse személyében. Milyen a csibrákyzmus harminc esztendővel később? A mai viszonyok között.

Az öccs megszólalásig hasonlít nagybátyjához. Kretschmeri piknikus alkat külsőleg, amelybe az atlétikus típus is belejátszik. Grandpierre-nél is, akárcsak a modern pszichológia egyes irányzatainál, a külső determinálja a lelket. (Egyébként jellemző az íróra, hogy nem kötődik egyetlen lélektani irányzathoz sem.) Hőse éppen olyan magatehetetlen és ügyefogyott a nőkkel szemben, mint néhai nagybátyja. A dokumentációs iroda is emlékeztet Csibráky hivatalára. Olajkárt lelki tespedtsége, nehézsége alkalmatlanná teszi arra, hogy megismerje az őt körülvevő világot. Magányos, tehát társ után vágyódik. Életének az a fő mozgató ereje, ha egyáltalán mozgás fogalommal lehet megtisztelni azt, amit Olajkár művel. Afféle régimódi gavallér, akinek udvariassága is csak tohonyaságát leplezi. Lényét szolgálatkészség hatja át. Kolléganője, találóan, mimózaelkü elefántnak nevezi. Imádja a számokat, emlékezete kitűnő, mint „nagybátyjáé”, de az emberek között képtelen eligazodni. Beleszeret Lillába, a húszéves új munkatársnőbe, s a kis huli-gán-lánnyal úgy bánik, mint valami zárdaszűzzel. És Gyurinak, az üresfejű sportfenoménnak úgy prédikál, mint a megtört, megtérni akaró bűnösnek. A boldog igazgatót úgy kezeli, mint a normális embert...

Olajkár és Lilla nem illenek egymáshoz. A modern Csibráky azonban képtelen ezt fölfogni, mert képtelen megismerni Lillát. A csibrákyzmusnak mindig is jellemzője volt, hogy képtelen volt megérteni az őt környező valóságot. Tehát környezetét is félreértette. Ez az álmodozó, eleven számológép olyan tulajdonságokkal ruházta föl a lányt, amelyek teljességgel hiányoznak belőle, s huncutságait, hazudozásait ha le is leplezi, akaratlanul kifordítja. Nem hamisnak, könnyelműnek, meggondolatlanak, hanem szerencsétlennek tartja. Lilla tulajdonképpen Gyurihoz illik, aki goromba hozzá, megveri. Ez az ösztönös teremtes érzi is ezt, s elszökik vele, othagyja a jóságos, behemót embert. Olajkár azonban szerencsésebb, mint néhai nagybátyja, és egy kiszáradt kolléganőjében megtalálja a neki való élettársat. S mert társat keresett világéletében, boldog is lehet majd vele. A csibrákyzmus és a Csibrákyak hányatott sorsa tehát megalkuvásban, bölcs kompromisszumban teljesedik ki. Az új társadalmi rendben ez az a maximum, amit ez a torz lélekfajta elérhet.

Búcsú Csibrákytól

Az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején a múltbaterés az a dobbantódeszka, amely az író korához-jelenéhez segíti vissza, Csibráky alakjának fölidézése, keresése a jelenben, tovább erősíti ezt a jelenhez kötődést, de ez egyben azt is eredményezi, hogy az író szakít Csibrákyval.

Az egyszeri regényhősben az író fölismerte a társadalmi és a lélektani típust, de hogy örök emberi típus nem létezik, legfőljebb csak sok évszázados, ezt bizonyítja, hogy Csibráky előbb fogalom, jelképpé vált, egy történelmileg szerencsétlenül járt középosztály jelképévé, aztán ezt a jelképet is szétfoszlatta a történelem. Utóélete fájdalmas-keserű, bohókás-komikus csendes elmúlás volt.

Kolozsvári Grandpierre Emil emberi jellemeiben gondolkodik: ez írói karaktere a legjellemzőbb. Emberi jellemeit segíti kialakítani ugyan a spekulatív megközelítés, alakjainak forrása mégis az empiria. És ez az empiria egyre kevesebb impulzust ad az újabb Csibrákyakhoz. A kor, a hatvanas—hetvenes évek újabb szatirikus hősökkel ajándékoz meg, s ezeket a hősöket már sem az író, sem a kritikus nem gyömöszölheti be a csibrákyzmus fogalomkörébe.

Kolozsvári Grandpierre életművének egyik csúcsteljesítménye Csibráky fölfedezése és a csibrákyzmus ideológiájának látélete. Ez a figura a magyar irodalom, a magyar regény egyik csúcsteljesítménye is, hiszen olyasvalamit mondott el általa az író a huszadik századi középosztályról, amit senki más, sem itthon, sem külföldön. De az író frissességére vall éppen az, hogy le tudta zárni hőse történetét csakúgy, ahogyan a történelem lezárta azt. A búcsú végül is vidám volt és

megnyugtató, ami Csibráky sorsát illeti. De csak azért, mert az utolsó Csibráky épp azokat a baljós vonásokat veszítette el az idők folyamán, amelyek korábban oly sok bajt okoztak neki is, a társadalomnak is.

Erotika mint a társadalomkritika eszköze

Az azonban, aki nem feledkezik bele túlságosan a szerelmi kalandok olvasásának élvezetébe, észreveszi, hogy a regényben többről van szó, mint a szeretkezés módozatainak összegyűjtéséről. Hasonlóképpen Le Diable Boiteaux-hoz, aki Leandát fölvitte a San Salvador tetejére és leemelgette az előttük elterülő város háztetőit, Pereszteghyt Grandpierre láthatatlan ördöge, a szexuális szenvedély vezeti végig és megnyitja előtte a magyar középosztály hálószoa ajtajait. A látszólag szerelmi hentergésekben tobzódó könyv olyan panorámáját nyújtja a korszak erkölcsi és társadalmi életének, amely mulatságosságával s ugyanakkor fanyargunyorosságával párját ritkítja irodalmunkban. Minden nőnek, minden szerelemnek más és más az aromája, fülledt és fojtogató, könnyed és ledér, kétségbeesetten adakozó és szűkmarkúan számító, szűziesen tiszta és raffináltan kitanult. Ahány viszony, annyi jellegzetes emberi és társadalmi viselkedésforma.

A szerelem különféle fajtái nemcsak a nő szeme színétől, bőre fehérségétől, keble omlatagságától vagy hivalkodó keménységétől függenek, nem is attól, hogy mozgásművész nő vagy ruganyos teniszező-e, hanem ebbe az annyira biológiai feltételhez kötött emberi megnyilvánulásba a *társadalmi* vonatkozások is belejátszanak. Korántsem beszélhetünk persze „osztályszerelmről”, osztályszeretkezésekről, de Amália grófnőnek téves fölvilágosítást ad Tasziló gróf, amikor azt válaszolja: a parasztok is így csinálják. A szeretkezés érzelmi motívumokkal jár együtt; nemcsak biológiai inger kielégítése. Másképp szeret a vidéki ügyvéd unatkozó felesége, a kilátástalan jövőjű és korlátolt tábornoklány, a hervadó és megöregedéstől féltő tábornokné, a számító, kacér színésznő, a túlfutott zongoraművész nő vagy a polgári jólétbe belesavanyodott leányzó. S társadalmi konvencióit, gátlásait beleviszi szeretkező mozdulataiba, illetve különbözőképpen szabadul meg ideig-óráig vagy egy életre ezektől a gátlásoktól. Grandpierre műveiben nincs két egyformán szeretkező asszony. (A közösülés stílusa maga az ember — ez az ő ars poetikája.) Pereszteghy Olivér minderről persze semmit sem tud, őt csak az érdekli, hogy minden nő másképpen szeret és minden nőt másképpen lehet megszeretni és szeretni. A halhatatlan Krúdy Gyula tévedett, amikor azt akarta elhíttetni: „Ám ruhátlanul egyformák a nők, s erre a boldogtalan Szindbád soha sem gondolt.”

Végző soron persze Olivérnek van igaza, amikor nem társadalmi tudatot, nem társadalmi vonatkozásokat keres a nők megoldott fehérműje alatt. De a kritikus, akinek csak az Olivér kalandjairól való beszámolás és az elemzés az osztályrésze, ezt sem hallgathatja el. Annál kevésbé nem, mert az írói szándék is ez sugallja.

Grandpierre ugyanis *minősíti* Olivér szerelmi kalandjait. Gúnyolódik, kajánkodik, nevetségessé teszi őket, s csak a legkritikább esetben sajnálja a szerelem ámokfutóit.

A szeretkezések nyomán sivár, kietlen körkép bontakozik ki előttünk a magyar vidéki életéről. Nem teljesen más kép mint az író korábbi regényeiből, de másképpen, finomabban, árnyaltabban, sokszínűbben. A tárgyhoz, amit eddig elmondott, mindig tud új vonást hozzáadni, hasonlóan hőschéz, Olivérhez, aki minden szeretkezésben új ízt fedez föl.

Szinte tudományosan elemzi a szerelmek közötti különbséget. És ezzel párhuzamosan a parlagi donhuan típusát is. A tőle megszokott szellemes reflexiók, esszéisztikus elemzések, összefoglalások adnak képet e huszadik századi nőcsábász természetrajzáról, érzelmi életéről, affinitásáról, férfihoz és nőhöz való kapcsolataról. Olivér fiziológiája sem független a társadalmi tényezőktől. „Bármily kissé csábította a jog Olivért, végzett volna jogi tanulmányaival, ha a háborút követő ernyedtség nem bénítja meg. Az alap ez volt, az érveket, hogy nincs kedve

tanulmányaihoz, a jövő bizonytalan stb. utólag kutatta föl álláspontja igazolására." Olivér lustasága nem elvont emberi érdektelenség, közöny, hanem tipikusan a világháború utáni magyar fél-dzsentrí középosztály tunyasága, aminek eredetét az író évszázadokra vezette vissza. Az a tunyaság ez, ami Madách Civilizátorában jellemzi István gazdát, akit csak a nemi életet korlátozó rendelkezések hozták ki a sodrából, zökkentették ki közönyéből. Krúdy, Heltai, Ambrus Zoltán megannyi figurája rokon egy-egy ponton Pereszteghyvel, de egyik sem olyan ironikusan megragadott, mint Grandpierre hőse. Olivér jellemrajza alkalmat ad az írónak arra is, hogy a donhuanizmus elméletét megalkossa. Nemcsak szép írói módszerekkel, epizódokkal, finom jellemzésekkel, hanem esszészzerű reflexiókkal. Esszészzerűen összegezte azokat a tanulságokat, amelyeket a női szereplők viselkedéséből szűrt le olykor csattanós aforizmákká sűrítve, mint például: „A korszak uralkodó nőalakja nem az álszűz, inkább az álkurva volt.”

Grandpierre Emil cselekvésképtelen embere roppant belső feszültségtől szenved. Berecz erkölcsi dühkitörései ennek a belső feszültségnek a megnyilatkozásai, idegeit bénító tehetetlensége cselekvésképtelenné teszi őt szerelmi téren is, holott szervezete áhítja a szexuális kielégülést, a szexuális birtoklást. Ez a ki nem elégtelt birtoklásvágy aztán torz reakciókat szül, s környezetére is veszedelmessé válik. Bereczet elviselhetetlen főnökké, Kallósnét apáca-funkcionáriussá torzítja. Pereszteghy Olivért pedig, aki könnyű kalandokban vezeti le nemi ingereit, üzekedő parlagi donhuanná.

A nagy, szerelmi beteljesülésekhez csak az élet minden területén teljes értékű ember juthat hozzá; ez Grandpierre műveinek tulajdonképpeni tanulságtétele. Erre a teljes értékű emberségre pedig csak egészséges társadalomszemlélet, közösségi magatartás és közérkölcse segítheti az egyént. A két háború között azonban a közép-európai társadalmakat meghatározó passzív, középosztálybeli eszmény, torz, cselekvésre alkalmatlan embert nevelt. A teljes értékű szerelmi beteljesülések helyett, az önkielégítés átvitt értelmű és valóságos formái, az illúziókba, utólagos magyarázatokba menekülés; ez jutott osztályrészül a félrenevelt, az osztálytudattól megfertőzött, az álnok, képmutató, álszemérmes, munkától és változásoktól iszonyodó középosztálybeli ifjúnak. Grandpierre ez ellen az erkölcsi besavanyodottság ellen lázad. Arra figyelmeztet, hogy ennek a hamis középosztálybeli erkölcsnek nemcsak nemi eltévelyedés, egyéni sorsok zsákutcája lett a következménye, hanem a közösség szemszögéből is tragikus politikai megpróbáltatás. Írásainak erotikája, szabadszájúsága, a dolgokat néven nevező szókimondása e fentebbi megcsontosodott álerkölcse ellen irányul, kihívás, ingerkedés, zaklatás, fölrázás az egészséges és teljesértékű élet nevében. Zaklatott, ideges, nyugtalan is talán olykor. Sőt van az író figyelmeztető hanghordozásában valami félelemtől rebbenés is; nem kívülről, belülről látja és ábrázolja a huszadik századi középosztály cselekvésképtelenségét, kudarcba fúló életfölfogását. Mint az, aki éppen megmenekült a nagy veszedelemből, s amint visszatekint rá, döbben rá arra valójában, hogy mi is fenyegette őt nemrég? Magatartása hőseivel és hőseinek sorsával szemben ettől válik sajátságossá, mondhatni egyedülállóvá. Átélté, megélte a veszedelmet, ami alakjait romlásba döntötte, tehát úgy ismeri tárgyát, ahogyan más, kívülről jövő, fölényes szemlélő soha, de volt ereje és szerencséje az időben fölismeret katasztrófát elkerülni. És most egyszerre ítélkezik, elemez, magyaráz, indokol és adja meg a megmenekülés gyógymódjának a leírását. Egy idejétmúlt, értelmét végleg elvesztett társadalmi réteg-magatartást temet a történelmi fordulattal, a történelmi gyászszertartással egy időben, azzal a megnyugtató érzéssel, hogy ő még idejében észrevette és jelezte a veszedelmet, s keserűséggel, hogy nem volt, aki hallgatott volna rá, s osztályának végig kellett járnia azt a kálváriát, ami elméletben úgy látszik elkerülhető lett volna, de az osztályra neheztető történelmi, tehetetlenségi nyomaték mégis megbénította. Az egyén sikeres kitörése csak a szabályt erősítő kivétel lehetett, a szabályé, amely megsemmisítette a társadalmi réteg hamis értékrendjét.

IRODALOMTUDÓSAINK FÓRUMA

XVII.

MARTINKÓ ANDRÁSSAL BESZÉLGET SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

(Elhangzott a Magyar Rádió 3. műsorában 1978. december 6-án)

A sorozatot Dénes István szerkeszti.

— *Ha Martinkó Andrással beszélgetünk, mint tudóssal, ismervén az ő örökös kételkedését, legjobban ha azzal a kérdéssel kezdjük, mit ért azon, hogy tudós?*

— Semmi esetre sem azt értem rajta, amit ma általában a szónak egy kissé devalválódott értelmében szoktak érteni. Amikor tudósról beszélünk, akkor olyasvalakit látunk magunk előtt, aki könyvtárakat búj, könyvek százait olvassa, kivenetolja, azután az anyagát rendezi, majd száz könyvből ír egy százegyediket. Az én számomra a tudós elsősorban *teremtő ember*. Az az ember, akit Vörösmarty úgy jellemez a gyönyörű Éj-monológban, hogy „Megmondhatatlan kéjjel föltekint, Merőn megbámul földet és eget”. A bámulás, a csodálkozás, a kíváncsiság, a kutatás és a kérdésfeltevés embere az én számomra a tudós.

— *Tehát az, aki a „thaumadzein”, a csodálkozni aktusával rácsodálkozik a thaumaszon-ra, a csodálatosra, a világ egészére.*

— Pontosan. Egész életemben, gyermekkoromtól kezdve, pedig genetikai hozományom nem volt túlságosan alkalmas erre, a világot mindig csodának és titoknak láttam és a művészi alkotásokban is teremtett csodát láttam és kerestem elsősorban.

— *Mennyiben járult hozzá pályád alakulásához iskoláid sora?*

— Hát, ehhez valamivel több idő kellene, mert egy kicsikét hosszú az út egy eldugott kis falunak hat osztályos osztatlan iskolájától és egy szalmafüdes kis háztól, amelyekben egy kilencgyermekes bányász lakik a budapesti egyetemig, onnan a Sorbonne-ig, a Sorbonne-tól az állástalanságon és elég hosszú középiskolai tanárságon át a Nyelvtudományi és az Irodalomtudományi Intézetig. Ezek mind iskoláim voltak. Ha iskoláról kell beszélnem, elsősorban mégis a mezőkövesdi gimnáziumot, ezt a szegények és „kódisos” gimnáziumát kell kiemelnem, ahol egy olyan etikus tartású tanári kar állt a szegény gyerekek pályája mellé, ami, azt hiszem, egész Magyarországon páratlan volt. Az utána következő legnagyobb iskola kétségkívül az Eötvös-kollégium volt az én számomra, itt megint nem is annyira a tudós, az egyetemi tanár volt az, aki nevelt engem, hanem egy emberiséggel és demokratizmussal teli légkör, és egy bámulatosan sokoldalú érdeklődésű tanári kar indított el végsősoron engem azon az úton, amelyen több-kevesebb — inkább kevesebb — sikerrel végigmentem. A következő iskolának Párizst mondanám, nem is annyira a Sorbonne-t, mert azt a témát, amivel engem a francia tanárom oda kiküldött, azt én rövidesen félretettem, és látva a gyönyörű francia katedrálisok előtt a középkori misztériumoknak és népi játékoknak, vásári komédiáknak a szabadtéri előadását, ami akkor még különlegességnek számított, egyszerűen otthagytam tudományos témámat, és elkezdtem a népszínházzal, a népszínház-mozgalommal foglalkozni, aminek akkor még francia neve nem is volt. (A szakirodalomban a Volksbühnenbewegung szóval, tehát egy német szóval jelölték.)

— *Volt kísérlet Magyarországon is ennek a feltámasztására?*

— Természetesen a szegedi szabadtéri játékok valamiképpen ezt akarta utánozni, azonban nagy hátrány az, hogy a franciáknak valóban vannak épkezláb középkori misztériumjátékai, közjátékai, vásári komédiái, és él Franciaországban

még a commedia dell'artenak a hagyománya. Igen kultivált pl. a bábjáték. A szegedi, ill. magyar kezdeményezéseknek az volt a bajuk, hogy általában 19. és 20. századi darabokkal voltak kénytelenek fellépni, csak az utóbbi időben ásnak ki a régi magyar irodalomból hol ismert szerzőjű, hol névtelen darabokat, amik természetesen nem középkori misztériumok, inkább 18. századi, főleg az iskoladramák körébe tartozó művek.

— *Párizsból való hazatérése után, ha jól tudom, Rozsnyón és Ungváron tanítottál, majd Pestre kerültél. Milyen témák kötötték le ekkor érdeklődésedet?*

— Mielőtt erre a kérdésre felelnék, azt kellett volna már mindjárt az elején elmondanom, hogy az egész életem során és egész életrsorsomon valami szürrealista bélyeg hagyott nyomot, ami azt jelenti, hogy életemnek egyik része olyan volt, mint a mese: elindul a legkisebb fiú valahol az Óperencián túl, vele csodák történnek, jó tündérek segítik az úton. Másrészről azonban az életemnek egy más része lidércnyomásos rémálmoknak a sorozata volt. Ez megnyilatkozott több tekintetben, még anyagiakban is. A párizsi szürrealista életformámhoz hozzájárult, hogy egyrészt megismertem, legalábbis amennyire egy esztendő alatt az ember megismerheti, mindazt, ami Franciaországban a csoda, a szépség birodalmába tartozik, ugyanakkor ennek az évnek a márciusában volt az Anschluss, tehát már egy történelmi lidércnyomás nehezedett az embernek az egész életérzésére. Amikor hazajöttem, a lidércnyomás folytatódott tovább, mert természetesen állást nem kaptam, (ugye nem volt szokás abban az időben állást adni a tanároknak, még akkor sem, hogyha kitüntetéssel végezte az egyetemet.) Ellenben 1938 őszén bizonyos területeknek ideiglenesen Magyarországhoz való visszacsatolása során, Rozsnyó is visszakerült, és akkor ott már én is kaptam állást. Na most Rozsnyó, hogy erről beszéljek, számomra megint a szürrealizmus mesés világába tartozott. Maga Rozsnyó egy néhányszáz lakosú kisvároska volt, de hogyha az ember azon a németes négyeszetű téren körbejárt, olyan volt, mint hogyha színházi díszletek között járt volna.

— *Még ma is.*

— Még ma is. Mindenesetre ez a korszak engem részben eltávolított a tudománytól, és a művészet felé közelített. A tudománytól eltávolított, mert hiszen könyvhöz, tudományos könyvhöz nemigen tudtam hozzáférni, az óraadó-helyettes tanári fizetés pedig nem nyújtott túlságosan sok lehetőséget arra, hogy az ember könyvet vásároljon, úgy, hogy bennem a másik énem kezdett mocorogni, és inkább az írásművészet felé fordultam.

— *Ekkor publikáltad kis könyvedet Kemény Zsigmond pályatörődről.*

— Az még korábban volt, az volt az egyetemi doktori disszertációm, de azért valamit jelcz már az a kis könyvecske. Nem az eredményeivel, bár egyesek szerint az eredményei is figyelemre méltók voltak abban a korszakban, hanem inkább az embernek az a lelke mélyén élő rokonszenv, „Wahlverwandschaft”, amelyik hajtja egyik író felé, és visszatartja egy másik írótól.

— *Néhány éve, amikor az Új Írás körkérdést intézett a fiatal magyar írókhoz, hogy a klasszikusok közül kit olvasnak, kit szeretnek és kit nem szeretnek, számomra az a megdöbbentő eredmény szűrődött le, hogy a legtöbben elutasítják Kemény Zsigmondot, némelyik oly mértékben, hogy büszkélkedik azzal, hogy soha egy sort nem olvasott tőle. A te 38-as tanulmányod ugyanúgy, mint a tavaly megjelent Teremtő idők c. tanulmánykötetében közölt tanulmányrészlet a Kemény Zsigmond palackpostájáról, éppen az ellenkezőjét bizonyítja, azt, hogy Kemény Zsigmond az egész magyar irodalom egyik legérdekesebb, legizgalmasabb, olvasásra legméltóbb alakja.*

— A kérdés, mint minden kérdés, amikor Kemény Zsigmondról kell beszélni, természetesen nagyon nehéz. Aki mondjuk, az ún. „egészséges”, derűs, fiatalos, optimista irodalmat kedveli, az valóban egy kissé el fog riadni Kemény Zsigmondtól; aki azonban szereti az írói teremtnéket azt a fázisát, amelyekben valamikép-

pen az idegrendszer, az idegélet egy kissé kimozdul a maga szilárd helyzetéből, de ezzel a mozdulattal olyan mélységeket tár föl, amely mélységek elriasztóak is, borzongatóak is, ugyanakkor azonban éppen a mélységükkel vonzóak, az az ember, az fogja olvasni Kemény Zsigmondot. Engem — persze ezt éppúgy nem tudom megmagyarázni, mint más a maga vonzalmát — mindig vonzott az ilyen pokolbugyrok, az ilyen ijesztő mélységeket nyújtó, egy kissé az idegállapotnak a megbomlásából (de természetesen nem az örültségből, ahogy vélni s mondani szokták) származó írói magatartás. Ez vezetett el Vörösmartyhoz is. Ez tette egyik legmélyebb hatású olvasmányommá, mondjuk, Széchenyinek a naplóit. És ez volt Kemény Zsigmond, és ezt éreztem meg Adyban is. Ady tulajdonképpen az én szűkebben vett érdeklődési területemhez nem tartozott hozzá, mégis úgy éreztem, hogy Ady mögött is ez a dantei mélység van, amiről Arany János beszél...

— ... a *Dante-versben* ...

— Olyan gyönyörűen intonál a *Dantéban*; ez az a mélység, amelyik tele van titokkal, és a titok az, ami voltaképpen minden művészetnek, vagy talán még minden tudománynak is az inspirálója, a szülője.

— *Kérdések egész sorát vetetted fel azzal, amit mondtál. Kezdjük talán a végén. Magad is említetted, már életrajzod vázlatos érintése során, hogy a tudománytól elszigetelve vidéken a művészethez vonzódtál. Hogyan látod művészetnek és tudománynak, mint művelhető területnek a viszonyát, különös tekintettel arra, hogy a tudományba bevontad a természettudományokat is, és ez egyik legjellegzetesebb vonása írásaidnak.*

— Hát ennek a kulcskeresését ott kellene kezdeni, amivel már az én idézőjelenben mondott tudósi karakteremet is jellemeztem, hogy ti, számomra nem válik el nagyon élesen a tudomány és a művészet. Mert a csodálkozás, a kíváncsiság, a kérdésfeltevés, az egyformán szólhat a természet realitásaihoz, de ugyanúgy szólhat a lélek irracionalitásaihoz, azután a képzelet merőben képzeleti alkotásaihoz, hiszen ezek valamiképpen mind együvé tartoznak. Hogy egy példát mondjak: én soha nem készültem se irodalomtörténésznek, se nyelvésznek, se írónak, hanem úgy adódott, hogy a sorsom alakulása folytán hol ezen, hol azon a területen voltam kénytelen a kérdéseimet föltenni a világmindenséghez, amibe ismétlem, beletartozik minden, a képzeletnek az alkotása is, és beletartoznak legelőször talán azok a titkok, amikhez még kérdéseket sem tudok feltenni. Gyerekkoromban a tanítómát azzal leptem meg, hogy azt vetetted fel neki, tulajdonképpen az egész mezőgazdaság fölösleges munka, hiszen meg kell nézni egy növényt, a növényt a földből, levegőből meg napfényből tud mákot létrehozni, tud almát, tud dinnyét, tud búzát, hát az ember, az ember miért nem tudja ugyanezt megcsinálni, amit az az öntudatlan növény meg tud csinálni? Csak egy nagy üzemet kellene létesíteni, abba földet tenni, levegőt, napfényt, és akkor ott lenne piros virág meg kék virág meg sárga virág, azután lenne búza meg dinnye meg alma és így tovább. Mindez természetesen abban az életkorban volt, amikor nekem halvány fogalmam sem volt se kromoszómákról, se génekről, se kettős spirálról, se genetikai programról stb., és mindezzel csak azt akartam jelezni, én nem annak indultam, hogy majd egyszer egy költőt fogok elemezni, vagy a nyelv titkait fogom bogozgatni, hanem annak, hogy valamiképpen a világnak kérdéseket fogok feltenni. Hogy ez a kérdésfeltevés mennyire lényege mindenféle művészi és tudományos munkának, arra az egyik könyvem bevezetésében idéztem a jó öreg, azóta már elhunyt, talán az utolsó polihisztor Bachelard francia tudóst, aki azt mondja, hogy „mindenelőtt kérdéseket kell tudni föltenni. És bárki bármit mondjon is, a tudományos életben minden ismeret valamiféle felelet valamiféle kérdésre.” Tehát nem azt mondja, hogy bizonyosság, hanem csak egyszerűen — valamiféle felelet. Az ismereteinknek, a jelenlegi ismereteinknek az összege sem más, mint a jelen pillanatban adható „valamiféle” feleleteknek az összessége bizonyos kérdésekre.

— Keménnyel kezdtünk egy gondolatsort, és Adyhoz érkeztünk el. Noha szűkebb szakterülethez nem tartozik Ady, ennek ellenére nemrég jelent meg a *Literatura 77/2. számában egy hallatlanul izgalmas, Adyn túl a költészetesztétikát is mélyen érintő tanulmányod második része, az „Ádám hol vagy” c. vers kapcsán. Vajon, ahogy a műveidből kitapintható, a 19. századi klasszikusokhoz azért vonzódasz-e annyira, mert ők igen jól és igen fáradhatatlanul tudtak kérdezni?*

— Vagyis ugye, az volna a kérdésed, hogy vajon én ezt a kérdező-kíváncsi-kutató embert mennyiben látom a 19. század általam tárgyalt költőinél.

— *Igen.*

— No, most itt valamit el kell mondanom, amit nagyon óvatosan kell megfogalmaznom, mert nagyon könnyen félreérthető. Arról van szó, hogy a megismerésnek nem az egyedüli formája az intellektuális, a logikai vagy matematikai megismerés, hanem van egy másfajta megismerés is, amit talán összefoglalóan művészi megismerésnek nevezhetnék. Ennek a megismerésnek mások a kritériumai, mások az eszközei, mások az igazságai. Tehát hogyha Ady — például — azt mondja, hogy az Isten, az egy cethal, ebben az esetben senki nem vitázhat Adyval, hogy az Isten nem cethal, sőt Isten egyáltalán nincs is, — mert Ady a művészetnek a hitével és meggyőződésével azt állítja, hogy az Isten cethal. (Természetesen az Isten még sok minden önála, ezt csak példának hozom föl.) Tehát megint csak nagyon nagyon szeretném hangsúlyozni, hogy azt, amit mondok, nem szabad szélsőségesen értelmezni, de az meggyőződésem, hogy magam, de a művészet számára sem találok nagyon kedvezőnek az olyan korszakokat, amikor az értelem túlságosan öntelt, magabiztos. Amikor a ráció meg van róla győződve, hogy mindent tud, vagy rövidesen mindent fog tudni, mert vannak az életben olyan titkok, amelyeket a rációval nem tudok megfejteni, csak a művészettel. Nos én ezt a fajta megismerést, a titkoknak ezt a fajta fölfejtését érzem a 19. század legnagyobb magyar és külföldi költőiben, ezt érzem természetesen Adyban is és még tovább József Attilában is, akinek a legszebb nagysága éppen az, hogy a mikrotitkokig tud elhatni. E költők, íróművészek így alakítanak ki, alkotnak meg egy világképet, egy esztétikai rendszert, egy igazságrendszert, egy etikai rendszert, amelyik számomra valamiképpen rokonszenvesebb, közelebb áll hozzám, mint mondjuk az, amit szigorúan logikai, racionális alapon építenek föl. Ezzel én nem akarom természetesen azt tagadni, hogy a tudományos gondolkodásban nem első helyet kell, hogy elfoglaljon az értelem és a ráció, az intellektus, csak azt akarom mondani, hogy a költő számára nem ezek a legérzékenyebb műszerek a világnak a befogadására és ennek a világnak a kifejezésére.

— *Hogyha két alapvető emberi megismerési formának tartod a tudományt és a művészetet, akkor véleményed szerint hogyan viszonyulnak egymáshoz, ha történetileg tekintjük őket?*

— Csak egész röviden annyit, hogy tudomány és művészet sokáig nem vált el, és bizonyos területeken még ma sem válik el egymástól. Mégis ha nagyon szigorú határvonalat húznánk, akkor a legfontosabb különbség közöttük az, hogy a tudományban az újabb eredmény megcáfolja, fölöslegessé teszi, kiiktatja a korábbi. Ha valaki, mit tudom én, pontosan milliméterre meghatározza a Földnek a Holdtól való távolságát, akkor már nem lesz igaz az, amit azelőtt nagyobb hibaszázalékkal állapítottak meg, és ugyanúgy lehetne bármilyen tudományos tételről beszélni. Életem egyik legnagyobb csalódását azért hadd mondjam el. Ez pedig a filozófia története volt. Amikor az én időmben, ötödéves korunkban, tehát már mint gyakorló tanárok az egyik vizsgára készülve tanultunk filozófiát, és az ember vette sorba a görög filozófusokat, azután utána a középkoriakat, a reneszánsz kori, a barokk, felvilágosodás, romantika filozófusait és így tovább, és az én számomra valósággal sokkoló hatása volt az, hogy amikor szépen megtanultam és elfogadtam egy görög filozófusnak a rendszerét, akkor utána jött egy másik filozófus, aki ezt a rendszert majdnem tökéletesen lerombolta, és egy önmagában tökéletesen helytálló másik rendszert állított a helyébe, helytállót mindaddig, amíg

ő utána nem jött megint egy másik rendszer. A művészet azonban nem így történik, a művészetnek a folyamata nem az, hogy az egymás után következő eredmények egészben, vagy részben megsemmisítik vagy lényegesen módosítják a megelőzőeket, hanem a művészet egyszerűen akkumulálódik, a művészi teremtés akkumuláló tevékenység, ami azt jelenti, hogy — mondjuk — Homéroszt nem teszi fölöslegessé Vergilius, vagy Tasso vagy mit tudom én: Zrínyi vagy Vörösmarty, és Horatiust nem „cáfolja meg” Petrarca vagy Verlaine, vagy Petőfi és eszerint a művészetben tulajdonképpen mindent kellene ismernünk, ami érték, vagy értéknek bizonyul. A tudományban mindig csak annyit kell tudnunk, ami a jelenlegi tudásunk szerint érvényes és igaz. Ezért reménytelen a művészetek egészének a felölelése vagy polihisztorkodni a művészetek terén, mert — ha csak az irodalom területén maradunk is —, olyan mennyiségű érték halmozódott már fél, és halmozódik tovább minden nap, hogy nincsen olyan ember, aki annak a tízezredrészét is percipiálni tudja. Hanem az a bizonyos idők rostája, az nemcsak a nemzeteket rostálja meg, hanem megrostálja a művészeteket, a művészeti alkotásokat is, és bizony kegyetlen rosta, olyan értékek esnek át ma már egyre nagyobb számban, amikért vérzik az ember szíve, de egyszerűen be kell látni, hogy ma már nem lehet a művészeteket teljes egészükben befogadni.

— *Ez fölvet egy további kérdést. Ha ilyen kegyetlen a rosta, és ugyanakkor elvileg a műalkotások nem szoríthatják ki egymást, hanem egy képzeletbeli múzeumban sorakoznak, egymás mellett...*

— *A jó műalkotások...*

— *...a jó műalkotások; tehát egy erős szelekció után jön létre ez a múzeum, akkor hogyan látod az iskola feladatát, a pedagógia feladatát a klasszikusok tekintetében?*

— Nemrégiben a televízióban volt erről egy vita, és én körülbelül olyanféle eredményre tudnék jutni, mint ők jutottak. A feladat megoldhatatlan, mert két, ma már egyidőben megvalósíthatatlan elv áll egymással szemben. Az egyik a művészeteket, beleértve az irodalmat is, a művelődéstörténet részének, tehát történeti stúdiumnak tekinti, ekkor irodalomtörténetet kell tanítanunk korszakok, áramlatok, művek kronológiájában, vagy pedig az esztétikai élvezetre, élményre fektetjük a hangsúlyt, tehát arra az öröme, arra a belső gyönyörűsége, amelyet mindenféle szép művészeti alkotás bennünk kelt. Ehhez az iskolának akkor az elemző, az értelmező és magyarázó munkája kell hogy előtérbe kerüljön. Mondok egy példát. Tegyük fel, hogy Csongor és Tündével akarja a tanár a diákokat megismertetni. Ezt teheti úgy, hogy beszél általában a romantikáról, Vörösmartyról, Vörösmarty életéről, kora főbb kérdéseiről, ezzel elmegy egy óra, és akkor a Vörösmartynak közeleti, szerelmi költészetéről még szó sem esett. Vagy olvassák el a Csongor és Tündét, és szinte kivéve az időből, önmagában, mint művészeti alkotást s annak szépségét, eszmei, gondolati, esztétikai, etikai humánusmát, tartalmát sajátítsák el a tanulók?

— *Szerintem nem szabad szétválasztani, hanem mind a kettőt, de ehhez az óraszám, a jelenlegi óraszám alkalmatlan.*

— Nemcsak hogy alkalmatlan, sokkal nagyobb óraszám méltánytalan is volna egy olyan korszakban, amikor mégis a tudományos és technikai forradalom korszakát éljük. Ez tény, ezen nem lehet változtatni, nem lehet órát elvenni az irodalom számára a biológiától, a fizikától, matematikától. És még nem beszéltem a csillagászatról, nem beszéltem a közgazdaságtanról, a történelemlről, a sportról, mindennek óraszám kell. De valójában ez nem a mi problémánk, nem is mi vagyunk hivatottak, hogy ezt megoldjuk, a világon ma százazrek gondolkoznak, nálunk illetékesebbek, ezen a kérdésen. A fő probléma, ismétlem, változatlanul az, hogy a művészeteket egy tágabb értelmű művelődéstörténet keretében, esetleg egy esztétikatörténet, illetve egy általános esztétikai elmélet keretében tárgyaljuk-e, vagy pedig olvasmánynak, látványnak, tekintjük-e a művészeteket, el-

tekintve történetiségüktől, mert a kettőre egy időben nem jut idő, illetve ha jut, akkor elképesztő mértékben kellene megrostálni, mondjuk a világirodalmat. Nem is akarom ezt a kérdést folytatni, mert megoldhatatlan, és szégyenkezve kellene itt bevallanom, hogy mennyi mindent nem olvastam én el viszonylag nem is rövid életidőm alatt, egyszerűen azért, mert nem jutott rá időm.

— *Miután a már megszületett műalkotások pedagógiai elsajátításának meg lehetőségen szes dilemmáját fölvezeltad, megkérdezném, hogy látod magának a művészetnek és a tudománynak a jövőjét?*

— Nos, a kérdésnek inkább csak az első fele tartozik rám, a művészeté, mert a tudomány jövője, az világos, éppen azért, mert annak lineáris fejlődésében törvényszerű, hogy az újabb eredmények fölöslegessé teszik a tévesnek bizonyult korábbi eredményeket, így itt valóban egy határtalan, soha le nem záruló fejlődés van, legfeljebb még azt tehetném hozzá: nagyon sokat jelent az, hogy olyan új módszerek születtek, amelyek a tudományos kutatásnak a régi, manulais kisipari módszereit rendkívül megkönnyítik, például a dokumentáció, a statisztika, a kivonatok készítése stb. terén. Bár azért én hadd tegyem hozzá, ami korábban is a nyelvemen volt, csak valamiért elfelejtettem, hogy én a tudományban is jobban szeretem, és többre tartom azt az agyvihart, azt a bizonyos brain storming-ot, azt a teremtő impulzust, ami létrehoz valamit. Amennyire én tudom, minden nagy fölfedezés a világon egy ilyen kreatív impulzusnak, illetve a véletlen elemzésének nyomán született meg valakiben, és nem elsősorban azzal, hogy nagyon sokat olvasott ahhoz a témához. A művészeteknek, a művészetek jövőjének a kérdése azonban más. Itt, ebben a könyvben, amit az imént említettél, én egy kissé erre is kitérek, de most nem akartam ezzel a kérdéssel foglalkozni. Ha azonban már rákérdeztél, azért azt meg lehet mondani, hogy a művészetek jelenlegi állásukban a mi kategóriáinkkal, a mi értékelésünkkel nézve bizony sok zsákutcát mutatnak. Természetesen lehet, hogy a valóságban nem zsákutca ezek, mert hiszen egy ilyen zsákutcának az érzése már nagyon sokszor előfordult a művészetek fejlődésében, amire egyszerre csak jött egy vagy több lángelme, amelyik meg tudta újítani az ő művészetét. Persze ha én tudnám, hogy mi lesz az a kiút, ami egyik-másik zsákutcából kivezet, akkor természetesen én csinálnám meg ezt a forradalmat, én írnám be nevemet a művészetek történetébe. Valami, egy tendencia azonban kivehető, amit más tekintetben is, a világérzésben mindenütt észlelnek, és némileg egy kissé ironikusan vagy gunyolódva, lenézve nosztalgiaának neveznek, ez pedig valamiféle visszafordulás, mert a zsákutcából kétféleképpen lehet kijutni.

— *Vagy előre, csákánnyal...*

— Vagy előre, áttörve a falat, vagy pedig megfordulok, és visszamegyek. Itt van például ez a sokféle neo-, ami ma annyira divatos, de nemcsak ma, már egy jó fél százada divatos, ezek között is a legfontosabb az én számomra a neoprimitivizmus, mint az újonnan nemzetté vált népeknek a kultúrájával való szorosabb érintkezés, azoktól való megtermékenyülés. Gondolok itten a prekolumbián kultúrára vagy az afrikai népeknek, bizonyos ázsiai népeknek a kultúrájára, feltehetően attól fog majd a művészet kapni olyan impulzusokat, amelyekből valamilyen újabb, persze még csak nem is körvonalazható jegyekkel rendelkező, új művészet fog szülni. Egy bizonyos, az hogy a művészet nem fog meghalni. Sokan azt mondják, hogy elérkeztünk a művészet haláláig, de a zsákutca, az nem halál. Egyszerűen azért nem halhat meg a művészet, mert az embernek a *sapiens* nem fontosabb jelzője, mint az hogy — mit tudom én — *homo faber*, vagy *homo artisticus*, *homo aestheticus*, és így tovább, vagy mondjuk *homo curiosus*, van ilyen latin szó?

— *Van persze...*

— ... a kíváncsi, a csodálkozó ember, mind ezek legalább olyan fontos jegyei az embernek, mint az, hogy *sapiens*.

— Ha összevetjük tanulmányoddal, amit mondtál a művészetnek erről a zsákutcájáról, akkor látjuk, hogy mitajta hullámmozgásban látod te a művészet történetnek tűnő alakulássorozatát. Tudjuk azt, hogy a hullám sem történet, hogyha levetítenénk egy másik vetületre, akkor ott nem folyamatos mozgásnak a rajzát kapnánk. Hogy látod, hogyan függ össze most már a nagy történelem, a köztörténet, és a művészetnek ez a történetyszerű mozgása, amelyet te nagyon erőteljesen pólusok között mozgatsz?

— Itt arra akartam rámutatni, hogy a művészeteknek van valami belső, sajátos, autonóm mozgásuk. Ezt röviden abban lehetne összefoglalni, hogy egy művészet elindul, kifejlődik, akkor megjelennek a teoretikusok, tudatosítják abban a művészetben megvalósult esztétikumot, rendszerbe foglalják, szabályokat állítanak föl abban a reményben, hogy ezentúl most már, aki ezen szabályok szerint fog írni, az jó munkát fog alkotni, hogy csak az irodalomnál maradjunk, de ez vonatkozik minden más művészetre.

— És kvázi üdvözl.

— Igen, üdvözl. Igenám, de ez mégsem történik meg, mert először is minden művészetnek az előfeltétele a művész. Van úgy, hogy bizonyos korszakokban egyáltalán nem születik nagy művész és akkor bármilyen használhatóak is, jók s azok a művészeti kánonok, katekizmusok, azok pusztá felhasználásával akkor sem lehet nagy művet alkotni, mert nagy művet csak nagy művész tud létre hozni. Például amikor Keményék vagy éppen Gyulaiék egy viszonylag józan és reális esztétikát fejlesztenek ki, noha ők nem tartják magukat szigorúan felve esztétáknak, annak ellenére tulajdonképpen az egész 19. század második felében igazán nagy költő, olyan nagy, mint mondjuk amilyenek aztán Ady jött olyan nincsen.

— Az öreg Aranyon kívül.

— No persze. De menjünk tovább ezzel a bizonyos belső mozgással. Amikor ezek a klasszikusnak nevezett alkotások megszületnek, akkor természetesen megszületnek az epigonok, akiknek az alkotásából azonban éppen ez a termőképeség hiányzik, tehát ők nem tudnak mást csinálni, mint hogy elaprózzák, elfinomítják, elcizellálják ezt a művészetet, ezt aztán nevezzük alexandrinizmusnak, nevezzük manierizmusnak, másokat nevezzünk rokokónak, meg bidermeiernek, meg szecesszióknak, meg sokmindennek. Ez a produkció azonban tulajdonképpen nem igazi művészi alkotás. Mi következik ezután? Ezután megjelenik megint egy nagy, művészi értelemben vett forradalmár, és egy új hullámot indít el, és aztán kezdődik minden előről. Igen, ez nagyon szép mindaddig, amíg el nem jutunk a 20. századba, ahol a biológiában, a társadalmi mozgásban, a tudomány stb. mozgásában van egy determináló faktor, egy meghatározó tényező, ez pedig az akceleráció. Ami azt jelenti, hogy ezek a hullámok, amelyek a művészet autonóm hullámai, saját mozgástörvényüket követve, tehát átcsapnak akár nagyon fontos társadalmi vagy történelmi, politikai változásokon is, ezek olyan gyorsan követik egymást, hogy azt mondhatnám: mint a kutya a farkát, már úgy kergetik, már-már utoléri egymást, egyszerre csak együtt van minden, együtt, a mai művészetben. Együtt van romantika, klasszicizmus, szecesszió, neogótika, neoromantika, neoprimitivizmus, minden együtt van. Ez tulajdonképpen annak a zsákutcának is az egyik oka, és az egyik jegye is.

— Egyik oka... Szóval a művész előtt túl nagy választék van.

— Igen, túl nagy választék is, túl sok modell is, túl sok modell van, de kell jönnie, nemsokára kell jönnie — mondjuk — az irodalomban nem egy, hanem egy-néhány olyan embernek, aki egyszerűen közébe csap ennek az önmaga farkát megharapni akaró kutya mozgásának, és valamiféle olyan forradalmat hoz létre, amilyen forradalom volt mondjuk a görög tragédiák megjelenése, vagy amilyen forradalom volt mondjuk a reneszánsz, vagy a romantika, mint az én legkedvesebb területem. A különféle, a 20. század elején sokszor avantgarde és izmusok neve alá sorolt, nem mindig jogosan oda sorolt irányzatok e közül majd ki kell

hogy emelkedjen egy vagy több ilyen nagy valaki, egy vagy több nagy szellem, nagy lángész, és majd ő szab megint törvényt, ő teremt új kánont, ő teremt új esztétikát, amit persze majd a magunkhoz hasonló kis teoretikusocskák rendszerbe foglalnak, könyvet írnak róla. No persze nem mi, hanem majd az utódaink.

— Tudom, most egy hosszabb tanulmányon dolgozol, az Ómagyar-Máriasíralomról, de ahelyett, hogy egyes témáidról taggatnálak, azt szeretném megkérdezni, hogy oly sok munka után, oly sok kíváncsiskodás után, még mindig oly kíváncsian, — hogy érzed magad? Hogy tekintesz munkádra, elégedett vagy-e?

— Életem alapvető kíváncsisága az volt, hogyan válik a nyelvből művészet. Eredetileg még ezt megelőzte, hogy mi a nyelv, de arról nem akarok beszélni, mert az messze vezetne, de az: hogy hogyan lesz a nyelvből nyelvi művészet, — halálomig egyik legtermékenyebb kérdésem lesz. Ez vezetett aztán engemet a stilisztikai, poétikai stb. kutatásaimhoz, és az Ómagyar Mária-síralommal is azért foglalkozom, mert itt lehet tettenérni, hogy a magyar nyelvben, a mostani ismereteink szerint, itt lesz és hogyan lesz a nyelvből művészet... Hogyan vagyok elégedett önmagammal? Azt kell mondanom, hogy sajnos, semmiféle elégedettség nem tölt el, mert nem tölthet el. Mindenki, aki úgy látja az élete végén, vagy vége felé, hogy ő mindent megtett, mindent elvégzett, amit a sors őrá rábízott, arra, azt hiszem, a sors igazi feladatát nem bízott. Ennek kapcsán szeretem legkedvesebb költőmet (akivel való foglalkozásra azonban sohasem jutott időm) Arany Jánost idézni, aki nem egészen joggal, de mégis igazi emberi elégedetlenséggel írta élete végén, hogy „Mily temérdek munka várt még!... Mily kevés, amit beválték Félbe-szerbe; S hány reményem hagyott cserbe!...” Ő mondta, Arany János mondta, aki aki...

— ... aki nekem is a legkedvesebb költőm.

— Ő mondta hogy „mily kevés, amit beválték”. Hát akkor én mit mondjak, hogy milyen milliód részt váltottam be abból, amit szerettem volna beváltani, bár sok minden belőle itt van az agyamban, de hát azért nem tudom, bizonyosan nem tudom beváltani... És mégis meglepéssel tölt el az, hogy elégedetlen vagyok...

— Befejezésül, ha már Aranyánál vagyunk, azt szeretném kérdezni, hogy az ő gondolatrendszerében, amely folyton az elégedetlenséget szembesíti a kozmoszszal, az emberi sorssal, találnál-e olyan szentenciózus megfogalmazást, amely mostmár nemcsak mint kíváncsit, tehát a kíváncsiságod révén tudóssá, kénytelen-kelletlen tudóssá vált embert, akire ti. ezt a címkét ragasztjuk, hanem mint embert is meghatároz?

— Hát sajnos ebben az esetben ismétlésre vagyok kárhozható, mert valahányszor ez a kérdés ilyen vagy más formában felmerül, akkor mindig előveszem Arany Jánosnak azt a versét, amelyiket talán valamennyi közül legjobban szeretek, ez a *Honnan és hová?* amelyben ő maga élete teljesítményét ahhoz hasonlítja, ahogy egy hullócsillag egy pillanatra egy fénycsikot hagy az égen, s amelyik aztán reggelre elmúlik, már nem is emlékeznek rá. Nem akarnám magamat Arany Jánoshoz hasonlítani, hiszen, hogy biblikus legyek, arra sem vagyok méltó, hogy a sarusziját megoldjam, de azért magamban sokszor elmondom ennek a versnek az utolsó versszakát, amivel, gondolom, ha talán nem is az én esetemben, de azoknak az esetében, akik valóban valami maradandót tettek, egy olyan szép, ahogy te mondtad, szentenciózus megfogalmazást lehet nyújtani, amivel nyugodtan hajthatják álomra a fejüket. Azt mondja Arany ennek a versének a végén:

„Mély homályban, éjfél tájban, Kis fény is ha nagynak tetszik, Hogy a Föld körén bolyongtam: egy barázdát én is vontam.” Majd: „... egy tudós tán megfigyelt És lapjára, sok száz jelhez — Ahogy csillagfutást felvesz — Könnyed, vékony karcolással, Rólam is tön némi jelt, Mire reggel ő sem ismer; S összevétí annyi mással A jövőndő nemzedék, Mely se kérdi tán, se tudja, Nem is igen lesz rá gondja: hogy itt éltem, s a tömegben Én is lantot pengeték.”

MÉLYSÉG FÖLÖTT

– *Jegyzetek Széchenyi István Naplójáról* –

Fenn a Pireneusokban, festői vad vidéken van az a vendégfogadó, ahol Széchenyi István 1825. július 25-én megszállt. Hagymaleves illata terjengett a levegőben és a szobába behallatszott a spanyol öszvérhajcsárok lármája. Másnap hajnalban a felkelő nappal indult útnak a Pic du Midi felé. Két tagbaszakadt pásztor vezette. Mezitláb mentek a járhatatlan, meredek sziklaúton. Egyetlen rossz lépés és a magasságba törő a mélybe zuhan. Széchenyi hirtelen elszédült, és nem tudta továbbfolytatni az utat. A két francia hegyipásztor inkább holtan mint elevenen vitte vissza a menedékházba. Amikor jobban lett, följegyezte *Napló*jába: „Nem ismerek borzalmasabb érzést, mint mélység felett lebegni, amelybe az ember, azt hiszi, minden pillanatban belezuhanhat. Lábtörés, sőt nyaktörés is semmiség — de néhányszer lábnyi zuhanás, az irtózatos!”

Egész életében mélységek fölött járt, szakadék szélén egyensúlyozott és a lelkiismeret gyötrő óráiban sokszor félt attól, hogy zuhanásával egy nemzet magával ránt. *Napló*ja a lélek belső küzdelmeinek terepére vezeti el az olvasót. A történelmi események krónikájából meglepően keveset közöl. Ezért Sőtér István jogosan indítja nagyszabású tanulmányát avval a mondattal, hogy „Széchenyi naplói csaknem folyamatosan kísérik végig egy életet, de ebből az életből annál kevesebbet mutatnak meg, minél több történetik benne”. A reformkor, a szabadságharc és a bukás utáni korszak eseménynaptára csakugyan nem állítható össze hiánytalanul a *Napló* alapján, de a mélység fölött lebegő reformer személye tökéletesen kirajzódik. A történész talán bosszankodva olvassa, ő szívesen jutna néhány titokhoz a történelem vegykonyhájából, de az irodalmárnak éppen abban a formában értékes a *Napló*, ahogy van, mert a történelmi korrallal együtt élő lélek, ízlés és szellem belső világába kalauzolja el.

*

*Napló*ját Széchenyi István 1814-ben kezdte el vezetni, amikor a napóleoni háborúk után fiatal huszártisztként visszatért Bécsbe. A *Napló* 1820-ig nem folyamatos, hosszabb-rövidebb szünetek szakítják meg, 1820-tól 1848 szeptemberéig folyamatosan halad, majd szellemi összeomlása idején újra szünetel, ekkor hosszú évekre, hogy aztán 1859 őszétől 1860 tavaszáig már csak alig fél év eseményei kerüljenek a lapokra. Az utolsó mondatot hat nappal az öngyilkossága előtt vetette papírra: „Nem tudom megmenteni magam!” A kétségbeesett jalkiáltás háttorzongatóan áramlik felénk száz év távolából.

A *Napló*ról teljes képünk nincsen. Széchenyi végrendelete szerint hűséges titkára, Tasner Antal gondosan átfésülte a szöveget és könyörtelenül megsemmisítette azokat a részeket — néhol mondatokat, néhol egész lapokat —, amelyek felfogása és ízlése szerint nem kerülhettek az utókor elé. A történelem kaján grimasza, hogy csonkítatlanul csak azokat a részeket ismerjük, amelyeket egy házkutatás során lefoglalt és visszatartott az osztrák titkosrendőrség. Ezek később magyar kézbe kerültek, és Károlyi Árpád adta közre őket 1921-ben. A Tasner által cenzúrázott anyagot, a *Napló* zömét Vízota Gyula rendezte sajtó alá 1925 és 1939 között.

A *Napló* alapnyelve német, ezt kisebb-nagyobb francia, angol és magyar részletek, főleg idézetek szakítják meg. A *Napló* teljes fennmaradt anyagának mindmáig

nincsen magyar nyelvű kiadása. A Gondolat Könyvkiadó gondozásában most megjelent másfél ezer oldalas hatalmas kötet sem teljes, hanem mintegy harmadát közli az egésznek. Eddig legtöbbet, S az így is impozáns könyv büszkesége lehet mai könyvkiadásunknak s biztos közönségsikere alighanem fölveti majd egy hiánytalan magyar kiadás gondolatát. Emelkedjünk tehát felül a keserűségen, hogy ezúttal még mindig csak kétszeresen megrostált munkát vehetünk kézbe, és a derék Tasner Antal cenzúráját túlélő részletek tallózó válogatását olvashatjuk. El kell ismerni, hogy a terjedelem lehetőségéhez szabott válogatás kitűnő: az egyik legkiválóbb filológus szakember, Oltványi Ámbros végzte. Ő készítette a csaknem kétszáz lapot kitevő, rendkívül alapos jegyzetanyagot, amely jelentékenyen segíti a szövegben való helyes tájékozódást és ő írta a *Napló* keletkezését és sorsát elbeszélő utószót. A nagy munkával, feltő gonddal összeállított kötet élén Sötér István ihletett, átforrósodott érdeklő tanulmánya áll, mely gazdag, szép gondolataival öröndetes módon járul hozzá az elmúlt években megújuló Széchenyi-szakirodalomhoz.

A *Napló* szövegét Jékely Zoltán és Györffy Miklós fordította. Az 1829-ig terjedő és irodalmilag értékesebb, szebb, gazdagabb fejezetek Jékely átültetésében szólnak meg, az 1829 utániak pedig Györffy keze alatt készültek. Kettőjük munkájáról érdemes részletesebben megemlékeznünk. Fordításirodalmunk, kiváltképp a prózafordítás jól működő szakiparrá változott az elmúlt időkben. Évente mintegy három-négyszáz kötetet fordítanak nálunk le, s ennek a hatalmas mennyiségnek az átlagszínvonala jónak mondható: a legtöbb ugyan kicsit szürke és gépies, de megbízható, pontos és hasznavehető könyv. Jékely Zoltán és Györffy Miklós munkája magasan kiemelkedik ebből a tisztes átlagból és a magyar műfordításirodalom csúcsteljesítményei közé tartozik, Széchenyi *Naplója* az ő tolmácsolásukban olyan tiszta, szép nyelven csendül fel, ami csak az egészen kivételes és nagy művek sajátságosága. Talán már nem is fordítás ez a tolmácsolás, hanem interpretálás, előadás, mint amikor egy nagy előadóművész úgy játszik el egy zeneművet, hogy a fölhangzó dallamokban ott hullámszik az ő lelke, az ő egész egyénisége is. Minden hang kottaszerűen pontos és mégis más: a mű ilyenkor fölemelkedik és élni kezd. Széchenyi *Naplója* is fölemelkedik, és élni kezd ebben a tolmácsolásban.

Széchenyi kezdettől nagy romantikus író volt — Németh László vette ezt elsőnek észre —, de olyan író, akinek a stílus, a nyelvi kifejezés volt a legnehezebb gondja. Alkatilag hiányzott belőle a természetes, könnyed szárnyalás, mégis fölküzdötte magát a reformkori irodalom színvonalára. Magyar nyelven írt művei bonyolult gondolatvezetésük ellenére tele vannak érzékletes, eleven, nagyszerűen láttató részletekkel és a magyar értekezőpróza legjobb kezdeményezései közé tartoznak. A fordítás most a bécsi köznyelven írt és írásművészeti kevéssé értékes *Naplót* ezeknek a legjobb részeknek a fényébe vonja. A varázslat eszközei annyira finomak, hogy szinte nem is érhetők tetten, pedig a könyv lapjain a szemünk előtt teremődik meg egy olyan reformkori magyar nyelv, amely a valóságban soha nem létezett, de talán létezhetett volna, ha a körülmények szerencsésebben alakulnak. A *Napló* fordításában végbemenő stílusbravúr csak Weöres Sándor *Psychéjéhez* hasonlítható. Hogy ez eredeti műben megengedhető, de fordításban hamisítás? Aligha. Az író Széchenyi, igaz, a késői nagy műben, a Döblingben keletkezett *Nagy Szatirában* bontakozott ki teljes jelentőségében, de oroszánkörmei a *Napló* korai fejezeteiben is megmutatkoznak, ha nem is a nyelvi kifejezés külső rétegében, hanem lejjebb, az elmélkedő gondolatok és az önmegfigyelés mélyebb köreiben. A kivételes értékű magyar nyelvű tolmácsolás most ezek színvonalára hozza a stílust, egyeztetve Széchenyi értekezőprójának legjobb lapjaival.

„Tudom, gyűlölni fognak, a hálátlanok, valameddig élek, és hamvamat szét-szórják és hamar elfelejtik. De mégis elég boldog leszek, ha életem utolsó óráján azt mondhatom: »Él egy ifjú ember, ki általam lett boldogabb, mint amilyen nélkülüm lehetett volna«”. Íme a tragikus hősiesség megfogalmazása 1819-ből. Ez a *Napló* alaphangja, ez a magatartás kísérő végig Széchenyi egész életét a végső kétségbeesés pillanatáig, amikor döblingi szobájában homlokának fordítja a pisztoly csövét. A mélység, a szakadék fölött járó ember szava ez, akit gyötör a zuhanás rémlátomása és mégis vállalja a meredélyt, bármily csekély eredménnyel kárpótolja is küzdelmes fáradságát a jövő. Pedig nem vakmerő alkat, nem ismeri a veszéllyel való szembenézés örömét, politikai harcokban és gyakori utazásai alatt tengeri viharok idején ugyanaz a félelem fogja el, ritkán adódnak felszabadult pillanatok az életében, 1836 februárjában, házassága első napjaiban boldog, egyébként szüntelen aggodalom és önkínzás gyöttri.

1821 nyarán katonai szolgálatban Erdélybe indul. Nagyváradon hallja a hírt, hogy a Körös kiáradt, Telegden elsodorta a töltést s a postaút járhatatlanná vált. Lebeszélük a továbbutazásról. Ő azonban letér az útról, átvág a hegyeken s célba érkezik. A *Napló*ban nem számol be részletesen a merész kalandról, hanem csak a tanulságot fogalmazza meg lakonikus tömörséggel „... az életben soha, semmiféle vállalkozástól nem szabad visszarettenünk: hanem elszántan kitartani, amíg hideg és nyugodt tekintettel személyesen meg nem győződünk a lehetetlenségről.” Alighanem egész reformer magatartásának ez a mondat a kulcsa, ez tárja föl hajlamát, lelki diszpozícióját: a lehetetlennel számolni kell, ami lehetetlen, abba már nem szabad belevágni, de hogy hol van a lehetetlen határa, arról személyesen kell hogy józan tapasztalatot szerezzen az ember, és amíg meg nem győződik, hogy már nincsen tovább semmiféle járható út, addig előre kell haladnia.

Széchenyinek a *Napló*ból kibontakozó sorsa olyan, mint egy Ibsen-dráma. Amikor az első világháború kitörése előtt éppen száz évvel följegyzik az első mondatokat, akkor már végbement egy jövőreható esemény az életében, és ennek következményeit végzetszerűen hurcolja magával. Ibsen soha nem játszatja el a színpadon ezt az egész drámát meghatározó első eseményt, és Széchenyi sem beszél róla, csak elejtett mondatokból és még inkább a mondatok mögött dúló fájdalomból következtethetünk rá. Az el nem mondott (vagy talán Tassner Antal által kihúzott) első felvonás arról szól, hogy Széchenyi a *Napló* kezdetét megelőző hónapokban beleszeretett egy angol arisztokrata leányába, Caroline Meade-be, aki Bécsben nevelkedett. Már korábban ismerte a leányt, s húgának, Selinának nevét kárjára tetoválva hordta a háborúban. A monarchia győztes fővárosa most soha nem látott fényben csillogott, s a parfümillatos báltermekben vigadozó arisztokráciának nem is volt fontosabb elfoglaltsága, mint a szerelem. Csakhogy amikor a fiatal huszárkapitány beleszeretett Caroline-ba, akkor már bátyjának, Széchenyi Pálnak volt a felesége. A magas társaságnak pedig a jó vigassághoz elítélendő vétkekre is szüksége volt: így lett Széchenyi István egyszerre elfajzott testvér és hűtlen férfi, aki bűnös viszonyt folytat sógornőjével, és hirtelen elhagyja egy másik asszonyért. A bélyeget rásütötték és a rásütött bélyeg kísérte évtizedekig, mert nemcsak az alsóbb társadalmi rétegekben divatozott a sznobizmus, hanem az arisztokráciának is megvolt a maga kispolgárisága.

Ez tehát a megelőző ibseni felvonás, ami sok mindent megmagyaráz a későbbi eseményekből. Amikor felgördül a naplóbeli függöny, Széchenyi mint két nagy kor-szak határán álló hős bontakozik ki a homályból. A felvilágosodás és romantika mezsgyéjén indul útnak Bécsből, a rásütött bélyeggel, világjárásaira. Nápoly, Párizs, London, Konstantinápoly, Szmirna, Athén látja vendégül, megfordul Málta szigetén, bebarangolja Franciaországot, Itáliában hónapokat tölt műemlékek tanulmányozásával. És nem vállravezett tarisznyával, vándorlegények módjára járja a vidékeket, hanem egész kis grófi udvartartást visz magával, útikalauz, kocsis, inas

és szakács áll a rendelkezésére. Közben még katonatiszt, és be-bevonul ezredéhez szolgálattételre. Jelleme, alakja, gondolkodása, érzelmvilága, kedélye ezekben az években alakul ki véglegesen. Amikor 1825. november 3-án föláll a pozsonyi diétán, és megteszi híres megajánlását a magyar tudós társaság alapítására, már kész ember. Életervébe akkor már minden be van írva, amit később végbevisz. Elvei, ideológiája, amit széchenyzmusnak nevezhetünk, lényegében hiánytalanul kiolvasható a *Napló* 1825-ig terjedő lapjairól.

Elveinek fundamentuma a klasszicizmusba és a XVIII. század filozófiájának talajába épül. Ezért ő még nem a felszabadultan szárnyaló érzelmet és nem a rajongó lelkesedést eszményíti, hanem a józan magafegyelmézést. Azt írja: „...nem tartozik-e egy bizonyos nagyság elérésének eszközei közé: gyakran az élet legvalóságosabb pillanataiban tartózkodónak látszani? Ellenben az örvöngve kitörő szenvedély a pillanatra éppúgy, mint a jövőre nézve csak pusztulást vonhat maga után.” Később megállapítja: „...jelesen két dolog az, amitől függ, hogy egészségesek maradjunk: némi filozófia és egyenes, nyugodt testtartás”. Kedvelt író-filozófusai közé tartozik Voltaire, de már a 20-as évek első felében a maga reformer ideológiájából származó kritikával olvassa. „Ifjú emberek számára veszedelmes, kik nem gondolkoznak és szívesen törnek le minden bilincset — a törvények ellen élnek, és bármilyen újítást elfogadnak. És mégis kérdéses, hogy Voltaire művei több rosszat mint jót okoztak. Toleranciát hirdet és ezt, istenemre, elegendőképp hirdetni nem lehet. Előítéletek ellen küzd — és azt tanácsolja az emberiségnek, hogy *gondolkozzék*.” A gondolkozásra nevelő filozófust elfogadja, a lázadásra vezetőtől óvakodik.

A tartózkodó nyugalom, józan gondolkodás, és megértő türelem mellett az előző századtól örökölt legfőbb eszménye, a nevelésbe vetett bizalom. Az az eszme, hogy az ember észérvekkel, jó példával és gyakorlattal belsőleg alakítható, sőt átalakítható, hogy a jellem nem születéstől meghatározott, hanem iskolázás révén kisművelt lelki minőség. És nemcsak az egyén, hanem az egész nemzet tulajdonságait az oktatás tereli helyes mederbe. „Annak, hogy egy nemzetet önvédelmi harcában nagygyá, halhatatlanná tegyünk, a *nagyobb* rész nevelése a feltétele” — jegyzi föl *Naplójába* már 1819-ben, egy Itáliáról szóló angol útikönyvet olvasva. Idézi — magáévá téve — a könyv felvilágosult liberalizmusát: a nevelés olyan intézményesített forma, ami a fönnálló kormányzat szellemétől függ. Ezért ahol szabad a kormányzat és szabadelvű a nevelés, ott a jellem nyílt lesz és férfias, ahol pedig a kormányzat elnyomó, a nevelés pedig ennek megfelelően korlátozott, ott a karakter aljassá és kényszeredetté változik. E gondolat hasonmását Voltaire-nél is megtalálja és ki-jegyzi a *Napló*-ban: ha a nép rabszolga, a nemesség pedig dőlyfős és tétlen, akkor az ország minden természetes bősége ellenére szegény marad.

A forradalmár ebből a gondolatmenetből kiindulva a kormányzati rend megdöntésére szervez mozgalmat, a felvilágosodás megszállottja viszont még egy feladatot rak a nevelő vállára. Ha „az emberiséget nem az alamizsnák teszik boldoggá, hanem — mint írja — a tanítás és jó példa”, akkor bizni kell abban, hogy a tanítás és jó példa formálón hat a kormányzatra is és az fokozatosan jó irányba fordul. A fiatal huszártiszt, aki részt vett a lipcsei csatában, a Bastille lerombolását nagy íven, Napóleonnal kapcsolja össze elméjében és úgy gondolja, hogy a forradalom előbb anarchiához, azután véres diktatúrához, végül pusztító háborúhoz vezet, ezért nem számba vehető megoldás. A történelem még ki nem próbált lehetősége: a nevelés.

A nevelés vakbuzgó hívét erős szálak fűzik a forradalom előtti XVIII. század eszméihez, Diderot, Voltaire, Rousseau tanaihoz, ugyanakkor gyorsan fejlődő korának is gyermeke. Mondhatjuk: felvilágosult romantikus. Kettős kötöttsége híven

tükröződik a művészetek iránt megnyilatkozó érdeklődésében és finom fogékony-ságában is. A zenében erősen vonzódik a klasszicizmushoz és a rokokóhoz, ízlését így fogalmazza meg: „a kedvemre való muzsika csak egyszerű és kellemes lehet — azt mondhatnám: „valami pásztorinak kell benne lennie”. Ismeri a korai romantikus irányzatot, Halevyt, Aubert, Bellinit, Lisztet, Paganinit, de kedvenc zene-költője Rossini, és kedvenc műfaja a romantikus nagyoperát megelőző „opera buffa”. A klasszicizmus, szentimentalizmus és rokokó az irodalmi ízléséből sem hiányzik, de itt erősebben hajlik az akkor kibontakozó romantika és annak közvetlen előzményei felé. Olvassa Grillparzert, Chateaubriand-t, Uhlandot, Scottot, Dumas-t, Hugót, E. T. A. Hoffmant, hogy csak néhány nevet ragadjunk ki olvasmányainak hatalmas köréből. És két író hat rá egészen elementárisan és magávalragadóan: Alfieri és Byron. Alfieri persze még nem volt romantikus, de ami Széchenyit megfogja belőle, az éppen az a magasratörő lendület, amivel rang- és osztályos társa, a piemonti gróf elszakította a klasszicista dráma kötelékeit és utat tört a romantikának. Széchenyi ízléstörténetében — mint senkiében — nem is az a fontos, hogy mit olvas, hanem, hogy mit olvas ki abból, amit elolvas.

Byron nagy hódító útja a magyar irodalomban az 1840-es években kezdődik. Petrichevich Horváth Lázár könyve 1842-ben jelenik meg, és Byron hatása a második romantikus nemzedéktől Reviczkyig és Komjáthyig terjed. Persze nem előzmények nélkül, Vörösmartynál már az 1820-as évek második felében föllehetők az angol költő nyomai. Széchenyi Byron-élménye azonban ezeket az előzményeket is megelőzi. Nem a tájékozottsága, hanem az ízlése, érzékenysége és fogékony-sága figyelemreméltó: csaknem páratlan a magyar szellemi élet történetében, hogy valaki a kor vezető világirodalmi áramlatának középponti szerepet betöltő költőjét szinte a művek első kiadásával egy időben ismerje meg és — ami ennél fontosabb — dolgozza föl elméjében. A *Manfred* például 1817-ben látott napvilágot, s Széchenyi 1818-ban már idéz belőle *Naplójában*. Ez az egyidejűség nem általános a magyar történelemben: a szellem és ízlés legfőbb alakítói általában több év, ha nem évtized késéssel kapcsolódnak az európai áramlatokhoz, az új fejleményekkel együtt haladók pedig nem tartoznak a legjelesebb ízlésformálók közé. Széchenyi Byron-élménye az olyan ritka kivételekhez sorolható, mint valamivel több mint száz évvel később Illyés Gyula szürrealizmus-élménye.

Széchenyi nemcsak olvassa Byront, hanem megéli, átéli, azonosul vele. A társaságban Byronnak hívják és még Németh László is „Byron testvérének” nevezi róla szóló könyvében. Ha a különbségek nyilvánvalók is — az angol költő radikálisabb politikai elveket vallott —, a rokonítás mégsem jogtalan: Byron ősei keresztesvitézek voltak, Széchenyié végvári katonák, s a magasabb célt ismerő életet örökölte mindkettő. Széchenyit Byron műveiben éppen a sorsvállalás egész lelket betöltő érzelmi felfokozottsága indítja meg. Nemcsak a stílus romantikája hat rá, hanem a művek mélyebb rétegeiből feltörő romantika: a létezés, a viselkedés, az életviszonyulás romantikája.

Felvilágosodáskori eszméihez romantikus fűtöttséggel ragaszkodik. Az életet végtelen pólusok között szikrázó választások sorozatának látja: „A jövőmről gondolkoztam — írja a *Naplóban*. — Számomra két út marad nyitva. Gúzsba kötve és megláncolva idegen ügyek után futkosni (...) Vagy szabadon, függetlenül és önállóan névtelen és senki lenni (...), mindenre fittyet hányni, ami az önszeretnek, hiúságnak hízelelget, és minden kedvezésre, amit a rang, a renomé, és a cím adhat. — 'Szolgálni vagy nem szolgálni, ez itt a kérdés' — vajon nemesebb-e egy rabszolgai szolgálat minden sérelmét, igazságtalanságát és visszavetettetését bátran és erővel a sírig viselni, az egész életet feláldozni, magáról teljesen megfélemlkezni, mindig engedelmeskedni, soha parancsolni, mindig szolgálni, soha úr nem lenni? — Vagy jobb minden köteléket, minden bilincset széttépni, és lenni világ ura? Vezérelj engem csillagom, és mutasd meg, boldogságom hol található — ha számomra egyáltalán van még boldogság!” Ez csakugyan a romantika szava, és Manfred tud választani, ha kell vállalja a lelkiismeret gyötrelmes óráit, vállalja a magányt, a megvetést, de a magassághoz, hol lenni rendeltetett, hű marad. A *Napló* pedig

azért nagyszerű írói munka, mert a választás szüntelen előtörő kényszere sokféle hangon szólal meg benne. Fölhangzik költőien, pátosszal, lángolón, nemes sugárzással és fölhangzik gúnnyal, iróniával, kedves humorral is. De az elszántság olyankor sem lankad.

A reformkor külföldiek számára alighanem teljesen érthetetlen fogalmát Széchenyi embersége és magatartása alapján lehet meghatározni: aufklärismus magyar talajon a romantika korában. A felvilágosodás és a romantika kereszteződése a magyar társadalmi haladás előmozdítása érdekében. Rousseau és Alfieri, Voltaire és Byron csak úgy és annyira hatnak Széchenyire, amennyire alkati tulajdonságai, származása, osztályhovatartozása, életterve megengedi. Az értelem nyílat a lélek lángolása fékezi, az indulat áradata pedig az értelem gátjain akad fenn. A felvilágosodás és a romantika a reformermagatartásban találkozik össze Széchenyi elméjében.

A romantikus hősi elszántság fáklyája lobog, amikor Wesselényivel megalapítja „erényszövetségüket” és leszögezi, hogy nekik a „filozófia templárius lovagjaivá” kell válniuk. De alig lobban lángra a fáklya, máris ott terem az aufklärista nevelő: tudomására jut, hogy megszökött Wesselényi vadásza, mivel a gyakori ütlegetések miatt nem bírt megmaradni a bárónál. Szökésekor ki nem adott fizetése fejében magával vitte urának óráját is, így ha nyomára jutnak, még bizony börtön vagy akasztófa vár rá. Az eset megrázza Széchenyit és keserűen jegyzi meg: „Nem, mi nem születünk reformátoroknak — előbb mi magunkat kell megreformálnunk. Látogatnunk kell az alázat, az önmegtagadás iskoláját.” Az epizód értékelése, Wesselényi viselkedésének elmarasztalása a felvilágosodás ideológiájában gyökerező liberalizmusra vallott, az szólalt meg a megoldásul javasolt önnevelés gondolatában is. A szóhasználat, a gondolat frazeológiája azonban fényt vet Széchenyi neveltetésének alaprétegére: a keresztény erkölcsstanra.

Reformerségének tulajdonságairól könyvtárnyit írtak már. Itt most két vonását emeljük ki. Az egyik: gyakorlati szemlélete. Azt hihetnénk, hogy a „filozófia templáriusa” ábrándos tekintetű, álmodozó idealista. Voltaképpen pontosan tudja, amit majd a modern politológia dolgoz ki, hogy mi a különbség a végcél, a stratégia és a taktika között. Amit ekkor még csak a vérbeli gyakorlati emberek éreznek, ösztönösen. Hogy az igazi választóvonalak nem a távoli jövő tervrajzában húzódnak a különféle gondolkodású emberek között, hanem a karnyújtásnyira lévő, végrehajtható cselekvésekben. Kell tehát egy arkimédészi pont, ahonnet kimozdítható a világ; kell egy látszólag jelentéktelen, ártalmatlannak tetsző javaslat, aminek megvalósításában megfelelő egyetértésre lehet jutni: és akkor megindul a társadalmi átalakulás gépezete. A javaslat, ami mellé Széchenyi támogatólag odaáll: játék, nagyurak szórakoztatása. A lóverseny. Csakhogy a lóversenyhez ló kell, a lóhoz fejlett ménesnevelés, ahhoz haladott mezőgazdaság, előrelendülő pénzélet, hitelpolitika — és már gördül is előre az ország szekere. Amikor húsz évvel később, 1848 szeptemberében a horvát bán csapatai átlépik a Drávát és elindulnak észak felé, Széchenyi halálos rettegésben él, végveszélytől tart, és nem ok nélkül teszi felelőssé önmagát: a folyamatot, amely — már szándéka ellenére — a függetlenség és haladás fegyveres harcához vezetett, csakugyan ő indította el. Könyvei dacára nem ideológusa, hanem első gyakorlati kezdeményezője volt a mozgalomnak.

Forradalomellenes. Nemcsak nem hisz a forradalom sikerében, nem is bízik abban, hogy forradalom útján meg lehet oldani a legfontosabb társadalmi kérdéseket. Ezt a véleményét a francia forradalom és az utána következő idők tapasztalatából szűri le. Legfontosabb társadalmi kérdéseknek is másokat ítél, mint a forradalmárok. A történészek szerint az ipartelepítéstől a trónfosztásig Kossuthot igazolta az idő, és hogy akárcsak a század második felének gazdasági fejlődése is

megvalósulhasson, ahhoz el kellett előbb menni 1849. április 14-ig. Perújrafelvétel nélkül állíthatjuk: egy fontos elvben azonban mégis neki volt igaza, és ezt ki kell emelnünk, amikor a reformer naplóját értékeljük.

*

Ez az elv a minőség elve. Előlegezve a szót és vállalva a kortévesztés ódiu-mát, azt mondhatjuk, hogy Széchenyi beszél elsőnek a minőség forradalmáról. Száz évvel Németh László előtt. „Magyarországon minden javítás kárba veszett, és csak az talál lelkes hívekre, aki Nádudvar környékét bájosabbnak találja Nápolyénál, s a Bakatort jobbnak a Madeiránál. — Orczy Lenci egy megcsontosodott, még úgy véli, hogy a közgazdaságban csak a mennyiség számít és soha a minőség. Tsak sok legyen.” Ez még csak elejtett megjegyzés, 1820-ból és évekbe telik, míg kihajt belőle a gondolat — már nemcsak a gazdaságra, hanem az egész életberendezésre vonatkoztatva —, és egész kis esszéit kerekíti köréje, nem kevésbé jelentőset, mint Németh László a Tanúban. Sőt, történelmileg helyesebb premisszákból indul ki.

1823. május 9-én érkezik Mikére, Somssich Pongrác, később somogyi alispán, majd baranyai főispán udvarházába. Ahogy szétnéz, szemébe ötlük a ház hozzá nem értésből eredő ügyetlen berendezése. Somssich szeretné, ha úri kényelem venné körül, de nem tudja, hogy hogyan kell megteremteni. A szándék érzékelése és a kudarc látványa indítja el a gondolatmenetet. Az emberek sok mindenhez értenek minálunk, de mindenhez csak egy kicsit, az ismeretek nem megalapozottak. De hát minek is szentelhetnék magukat teljes lélekkel? A mezőgazdaságnak? Igazi fejlesztéséhez hiányoznak az alapfeltételek. A jognak, az ország közigazgatásának? Olyan monarchiában, melyben lázítónak, bujtogatónak tartják a magyart és csak a hízolgöknök áll a világ, ez is lehetetlen. Amíg nincsenek jogok, amíg nem lehet követelni és ragaszkodni, amíg „minden lélegzetvétel csak kegyelemből élvezett”, addig az emberek nem találhatják meg a hajlamuknak és képességüknek megfelelő cselekvés terepét. Hiányzik a „foglalkozáshoz fűződő érdek”, és amíg az meg nem teremődik, addig minden egyéniség félbemarad, különcködésekbe kényszerül.

A jogrend kivívása, a fejlődés sinretevése, a reformok végrehajtása, a nemzet údve egyáltalán nem végcél Széchenyi elméjében, hanem alapfeltétel. A magasabb, távolabbi cél a harmonikus, teljes értékű emberi élet kivívása, amelyben helyreáll a foglalkozáshoz fűződő érdek és mindenki sajátjának érzi a társadalmat, az országot, amelyben él és dolgozik. A cél egy olyan életrend, melyben nem kell elheszteni a mély gondolatokat és a nehéz munkát, hanem éppen azok sodrában bontakozhatnak ki az emberi értékek. A minőség elve ez. Ahogy a modern szociológiában mondják: az életminőségé. A modern szociológiát még mindig évtizedekkel megelőzve, de Széchenyi után egy évszázaddal Németh László ennek szellemében írja: „Akinak nem érdeke, hogy remeket csináljon, rabszolga, akár a magányosok, akár az állam piramisát építi.”

*

Széchenyi Magyarországot hulló csillagnak látja. A népeknek életkoruk van, vannak fiatal népek, vannak férfikorban lévők és vannak aggastyánok, melyeknek ereiben a vér bágyadtan kering. Ifjú Franklin Amerikája, férfikorban van az érett Franciaország és Anglia, s Magyarország minden jel szerint az aggastyánok közé tartozik. Megfiatalítása volna szép feladat.

Hazafiságát, magyarságát rendeltetésnek tekinti. Egyáltalán nem lelkesedik sem az országért, sem a népért, sem a hangoztatott magyar erényekért és kultúráért. Úgy viselkedik, mint aki csöppet sem rajong érte, hogy magyarnak született, de ha már ez történt vele, fölemelt fővel vállalja minden következményét és teljesíti a reá háruló kötelességeket. Szüntelenül nemzetben gondolkodik. Ez az az egészséges nacionalizmus, mely előrelendíti a XIX. századi Európát. A későbbi nemzedékek olyannyira megütköznek ezen, hogy megpróbálják átfesteni Széchenyi viselkedését. A *Napló* azonban tanúskodik.

„Sajátságos, Magyarország csaknem a legkevésbé tetszik nekem minden országok közül, miket ismerek. Ha Sopronból Bécsbe utazom, az ausztriai rész jobban tetszik, ugyanígy ha Pestről megyek Bécsbe, — és csinosabb is sokkal. Midőn Sárospatakon át Lengyelországba mentem, — Duklán által — kiváltképp feltűnt nekem Lengyelország kultúrája, — összevetvén a mi barbárságunkkal. Ugyanezt éreztem, midőn Nagyváradról Fekete Tón által Erdélybe utaztam. — Két évvel ezelőtt Horvátországban kivált a Sziszecktől Zágráb felé vivő út büvölt el, — és ugyancsak megijedtem a poros, hamuszürke, rendezetlen öreg pátria láttán, midőn Zákánynál tulajdon birtokaimon ismét földjére léptem. — Ezúttal (ti. egy szerémségi utazás alkalmával, 1830-ban, K. Z.) ugyanígy éreztem — habár szívesen meggyőztem volna magam az ellenkezőjéről, — és a Szerémség, — a vidék zöldje, buja tenyészete, a jó utak, eleven sövények, bájos házak etc olyannyira kontrasztban állottak az »Extra Hungariam etc« földjének árterületeivel és műveletlen síkjaival, hogy mélységes bánat lett volna úrrá rajtam, — ha a végzet hatalma tartana bennünket degradációban, nem a mindennél megindítóbb butaság.”

Széchenyi magyarsága tehát nem múlt felé forduló, hanem jövőbe néző. Végzeteszerű sors helyett a változás és nevelés kategóriáiban gondolkodik. Nemzedéktársai közül Kölcsey rokona, a jelent és a múltat teljes kritikával szemléli, reményt a jövőből merít. Támadják is munkáit nemzet-ostorozó hangjáért, kipellengérező hajlamaért. „*Lovakról* könyvemről sokan mondják: mégsem rendjén való honfitársainkat, hazánkat neveléssé tenni — egyébiránt mi sem könnyebb dolog. — Én azonban úgy vélem, nemcsak rendjén való, hanem kötelesség is az elbizakodottságot, az önzést, a hiúságot etc leleplezni, megbüntetni! — A másodikat képtelenségnek tartom, kivéve ha a haza valóban neveléses. Egy angol, egy amerikai, akár a legnagyobb tehetséggel is, megtehetné-e? Azt hiszem, nem.”

•

Széchenyi nagy író volt, aki midőn témájára lett, megtalálta a témához illő műfajt is. Egészen fiatal korától kezdve élt lelkében a vágy, hogy költő legyen és a poézis nyelvén fejezze ki magát. Nagy regényeket és nagy költeményeket írhatott volna, ehelyett sorsát, rendeltetését vállalva az ország gazdasági berendezkedéséről, társadalmi állapotairól, a változás kívánatos üteméről és irányáról írt tanulmányokat, röpiratokat, könyveket. A *Napló* és a döblingi *Nagy Szatíra* a kivétel: ezek csakugyan szépirodalmi művek.

A *Napló* a memoár és konfesszió műfajába tartozik, gyökerei az európai próza kezdeteinél találhatók. Nálunk különösen gazdag hagyományai vannak, azt is mondhatnánk, hogy a magyar prózának ez a leggazdagabb és legmagasabbrendű ága: regényünk, novellánk máig nem éri el ennek színvonalát, és legjobb, legszebb regényeinkben csaknem kivétel nélkül fölfedezhetjük a konfesszió ágostoni szellemét. Széchenyi *Naplója* még töredékes voltában is a legbecsesebbek közé tartozik. Nem túlzás, ha Bethlen és Rákóczi fölé emeljük. Különösen megragadók esszészerű elmélkedései, melyekben lelki válságait tárgyalja meg önmagával, vívódásait rögzíti papírra, szándékairól, terveiről, eszméiről, filozófiájáról számol be. Egész kis értekezéseket sző a *Napló* menetébe a jóról, a tökéletesről, a szerelem misztériumáról stb., és ezek semmivel nem kevésbé színvonalasak, mint a nála tizenkét évvel fiatalabb amerikai kortársának, Emersonnak az esszéi, elmélkedései, melyekkel az bekerült a világirodalomba. De nemcsak finom megfigyelések, eszmevutatások találhatók a *Napló*ban, hanem regényes részletek is: útirajzai (pl. a trappista kolostor leírása) vagy a Beleznay-család romantikus rémtörténetének elbeszélése.

Széchenyi irodalomtörténeti jelentősége azonban messze túlvezet a *Napló* vagy a *Nagy Szatíra* esztétikai-irodalmi érdemein. Igazi jelentősége abban van, hogy nem írta meg regényeit, drámáit és költeményeit, hanem, amikor rátalált tárgyára: a nemzet reformok útján való fölemelésére —, akkor megtalálta a tárgyhöz méltó műfajt. A publicisztikát. Nem regényekkel, drámákkal, költeményekkel akarta mozgósítani a nemzetet, hanem a mozgósításra alkalmasabb publicisztikai irodalommal.

Bessenyeivel kezdődik és Kemény Zsigmondig terjed a magyar társadalmi publicisztika nagyszerű íve, aztán valami elromlik, elszakad a magyar szellemi életben és a publicisztika feladatkörét, a nemzeti-társadalmi mozgósítás szerepét az 1850-es évektől kezdve a szépirodalomnak kell átvállalnia. Gyulai már 1853-ban leszögezi, hogy nálunk „az irodalom lőn a nemzetiség védangyala és szellemünk életnyilatkozatainak egyedüli központja”. (És e gondolat előzményei jóval korábban megjelennek.) Széchenyi még nem ismeri ezt az imperativuszt. Ő még nyíltan, a publicisztika nyelvén fogalmazhatja meg a mozgósítás szavát. Regény, dráma, költemény másra való: a nemzet esztétikai kultúrájának nevelésére. Ha a pénzéletet és a mezőgazdaságot kell rendbetenni, akkor röpiratban kell véleményt nyilvánítani. Ma már csak ábrándozhatunk, hogy mi lett volna, ha a fonal nem szakad meg, ha a magyar publicisztika továbbviszi, továbbviheti és diadalra juttatja ezt az elhallgattatott reformkori hangot és európai színvonalra emelkedő szépliteratúránk megkíméltetik a feladatvállalás kényszereitől. Bizonyos: a baudelaire-i életélményeket nem félévszázados késéssel dolgozta volna föl a magyar szellemi élet.

*

Széchenyi muszáj-Herkules volt. Nem első és nem utolsó a magyar történelemben. *Naplójában* az a legmegindítóbb, hogy mennyire nem akart a magyar sors Manfredja lenni, nem az önkínzó életre, nem a magányos küzdelemre készült, csak amikor nem volt más választása, akkor fogadta el a kihívást. Harmonikus, teljes életre vágyott. „A boldog házasságot a föld legnagyobb üdvének tartom! — írta. — És azt hiszem, az ember megházasodva, és biztos, nyugodt boldogságban, mikor ezért már nem kell aggódnia, a leginkább képes hazájának és embertársainak egy bizonyos és igazi szolgálatot tenni.”

Nem ő választotta a szirtfokot, melyen egyensúlyoznia kellett, hanem a mélység nyílt meg alatta, amikor elkezdte munkáját. Vállalta a sors által kijelölt szerepet, de pontosan tudatában volt, hogy az ügynek mennyire nem válik előnyére, ha csak szerepvállalás árán lehet előmozdítani. Az ügy annál biztosabb, minél kiegyensúlyozottabb, minél teljesebb értékű egyéniségek képviselik. A lemondás, bármi okból történik, kárára van a szolgálatnak. Széchenyi nem volt az önfeláldozás híve, nem akarta a szerelemért feláldozni életét, a szabadságért és hazáért pedig a szerelmet. Életet, szerelmet, hazát egyszerre keresett — és az igazi szerelmet későn, vagy talán soha nem kapta meg, a haza üdve helyett láncravert országot látott, az életét pedig magának kellett kioltania a döblingi magányban.

BUDAI OROSLÁN

- Sötér István regénye -

A *Budai Oroszlán* az 1974-ben megjelent regény: *Az elveszett bárdny* hőseinek történetét szövi tovább. Mi történt velük 1949 és 1956 között? Hogyan élték át az ötvenes évek kínzó történelmi válságait? Miben gyarapodtak, mit nyertek, milyen sebeket kaptak, mit veszítettek két nagy korforduló között? Az ötvenes évek első fele, amelyet szemérmes módon a „személyi kultusz” korának szokás nevezni, ma már mögöttünk van a történelmi időben is: lezárt korszak, amelyet talán jobb volna elfelejteni. Mégsem mondhatjuk, hogy teljesen túljutottunk rajta. Nemzedékek őrzik tudatuk mélyén, közéleti reflexeikben, magatartásnormáikban és behegedt sebeikben azoknak az éveknek súlyos emlékeit. Lukács György figyelemztetett *Mai szocialista realizmus* című tanulmányában arra, hogy a politikailag lezárt korszakokat nem lehet egyszerűen kiiktatni a társadalom tudatából, mint-hogy e társadalomnak „mai szellemi, morális és politikai arculatát (...) ennek a kornak az élményei formálták”. Az irodalomnak és művészetnek (a színháznak és a filmnek) ezért ma is napirenden kell tartania az ötvenes évek történetének vizsgálatát, értelmezését és megítélését. A nyílt beszéd, az őszinte számvetés oldja fel az emberi lélek és a társadalmi tudat elmeszesedett göczeit. „A kimondhatóság, a kimondottság oldja fel a zűrzavart, amely így válik elévültté” — fogalmazta meg írói programját annak idején Lengyel József. Ez a program, ahogy az elmúlt néhány esztendő tanúsítja, időszerű maradt. Számos kitűnő regény (Rónay György: *A párdúc és a gödölye*, Nádas Péter: *Egy családregény vége*, Lengyel Péter: *Cse-reptörés*) igazolta, hogy az ötvenes évek történelmi súlyával és hatásával számot vető irodalomnak milyen kitüntetett szerepe lehet a jelenben.

Sötér István regénye is a történelmi számvetések sorába tartozik. Történelmi regény lenne? Inkább személyes mérlegelés, önvizsgálat és tanúságtétel, amely egyszersmind távlatos szemle a kor válságai, politikai és emberi torzulásai felett. Hősei — Ettore Ferenc tudományos kutató, Bengyer Szilárd költő, Fábian Kristóf filozófus, Agostyán börtönbe zárt, majd kiszabadult kommunista vezető, Kármán Lenke régész, Mazura Géza a „Szabadegyetem” nagyhatalmú elnöke, Regula Tivadar „ügyvezető ezredes” és társaik — *Az elveszett bárdny*-ból ismerősek. Tévedéseik és gyötrelmeik, morális fellazulásuk és helytállásuk, emelkedésük és bukásuk nyomán születik a történelmi és személyes krónika. Ennek a krónikának kétségtelenül tárgyi és művészi hitele van. Olyannyira, hogy az olvasó szüntelenül a valóságos modellt keresi a felvonuló emberi figurák és a bemutatott intézmények (Szabadegyetem, Országos Szabályozási Bizottság stb.) mögött.

E tárgyi és művészi hitelességet szolgálják az igen pontos és aprólékos epikus részletek: a történelmi események és természeti csapások (pl. az 1956-os földrengés) részletes megelevenítése, az a hiteles topográfia, amelyet a regény a Vízivárosról, a Pasarétről, Szeged belvárosáról, vagy akár a pesti bölcsészkar Váci utcai épületéről ad. Ezt szolgálja a korszak társalgási, öltözködési, étkezési és utazási szokásainak aprólékos rajza, amely egy „kultúrtörténeti” tárlat színes-színével idézi fel az ötvenes évek mindennapi életét. Továbbá az olyan korfestő képek, mint amilyenek az akkori vendéglőkről (Astoria, Magyar Holdvilág, azaz Mátyás pince), és áruházakról (Klára vásárlása a „Harris Csarnokban” azaz a Divatcsarnokban) készültek. A minuciózus valóságábrázolás azonban csak a hitelesség első forrását jelenti. Nem kevésbé fontos az ötvenes évek különleges, mind nyomasztóbb atmoszférájának életre keltése. A felszabadulást követő nagy népi

és értelmiségi honfoglalás hosszú évekre jó történelmi közérzetet okozott. Ez a közérzet támogatta az alkotó munkát, a gazdasági, szociális és kulturális átalakulásnak volt lendítő ereje. Az elkövetett gazdaságpolitikai hibák és politikai bűnök az ötvenes évek elejére teljes mértékben átalakították az ország közérzetét. (Nem pusztán emlékeink: irodalmunk lehet a tanúl!) A történelmi újrakezdés fel-emelő tudatát, a szabadság ígézetét a mind általánosabb kiábrándulás, félelem és gyanakvás váltotta fel. Ez a kiábrándulás, félelem és gyanakvás szövi át a regényben ábrázolt társadalmat is, ahogy az író mondja: a „boldogtalan és szorongó korszakot”. „Vannak — olvassuk —, akik érteni vélik, ami van, azért hát az, ami nincs, őket nem bántja. A többség azonban csak azt látja, ami nincs, attól pedig, ami van, csak elkeseredik.” Végül hitelesen idézi fel Sötér a korszak politikai torzulásait és ellentmondásait. Az erőszakos politikai manipulációkat, a hamis pereket, a személyi kultusz és önkény emberi sorsokba gázoló szektáriánus voluntarizmusát, s azokat a történelmi eseményeket, amelyek mindezek következtében alapjaiban forgatták fel az új társadalom életét.

A *Budai Oroszlán*nak ebben a tekintetben valóban a „történelmi krónika” szerepe jutott. Felelősséggel látja el ezt a szerepet, kevés olyan könyv olvasható, amely ilyen hitelesen ábrázolná az ötvenes éveket és az 1956-os megrázkódtatásokat, idézné fel politikai légkörüket, és elemezné morális problematikájukat. A „történelmi krónika” mégsem pontos műfaji meghatározás. Sötér István regénye ugyanis elsősorban *nem* az események krónikája kíván lenni, még abban az értelemben sem, ahogy a hagyományos történelmi vagy társadalmi regény. A regényben festett kép a valóságot idézi, a rálátásnak, a perspektívának ugyanakkor személyes értelme van. E rálátás vezérlő elve az *írónia* és a (groteszkbe játszó) *fantasztikum*. A „Szabadegyetem” munkáját, kivált a nagyhatalmú elnök: Mazura hatalmi manipulációit erős íróniával, már a szatíra görbe tükrében ábrázolja a regény. A *Pörölycsapás* című „antifábiánista” brosúra terjesztését, Etre rézküti odisszeiáját, a visegrádi állami üdülőben elköltött ebédet, Mazura elnök váratlan színeváltozását vagy az 1956 nyarán tartott bölcsészkar „Táborozást” (modellje, ha jól tudom, egy kari diákgyűlés az Egyetemi Színpadon, amely korábban a piarista gimnázium kápolnája volt), a különféle minisztériumi, bizottsági és egyetemi intrikákat — a szatíraíró tolla jelenti. A szatirikus ábrázolását segítik a groteszk és fantasztikus motívumok: Regula Tivadar „paramilitáris” intézkedései, a „szabadegyetemi” lő- és úszógyakorlatok terve, a Nagy Norvég Tenger shakespeare-i látománya — egy képtelen világ kellékei. Ezekben a groteszk és fantasztikus mozzanatokban a kelet-közép-európai abszurd irodalom (a lengyel Mrożek és Różewicz, a cseh Hrabal, a román Soresu és a magyar Örkény István) közéleti állásfoglalására és racionális elkötelezettségére ismerünk.

Az *írónia* (szatíra) és a *fantasztikum* (groteszk) meghatározó szerepet kapott a *Budai Oroszlán* epikus anyagának feldolgozásában. A regény poétikai tekintetben azt a formát és ábrázolásmódot képviseli, amelyet Northrop Frye „menipposzi szatírának”, illetve Mihail Bahtyin „groteszk realizmusnak” nevezett. A „menipposzi szatíra”, Frye meghatározása szerint, nem annyira emberi egyéniségekkel, inkább bölcséleti és erkölcsi nézetekkel foglalkozik, hagyományait Lukianosz, Erazmus, Rabelais, Voltaire és Swift szabta meg. Vajon nem ilyen szatíra Sötér regénye is? Ebben a regényben kétségtelenül nem a hagyományos emberábrázolásnak van meghatározó szerepe, hanem különféle szellemi és erkölcsi magatartásoknak, illetve a köröttük folyó vitáknak. E magatartásmódokat képviseli egyfelől Etre, Fábián és Agostyán, másfelől Mazura, Regula, Gyarmati és Párizsi. A „menipposzi szatíra” a legszorosabban összefügg azzal az ábrázolási móddal, amelyet Bahtyin „groteszk realizmusnak” nevezett. A kiváló orosz tudós Rabelais-ról és Dosztojevszkijről írott könyveiben, valamint *A népi nevetéskultúra és a groteszk* című (magyarul is olvasható) tanulmányában dolgozta ki ezt a fogalmat, s felhívta a figyelmet arra, hogy a „groteszk realizmus” mint a népi kultúra megjelenítő és szervező módszere mindig „karneváli” jellegű. A „karneváli” ábrázolás pedig általában olyan korszakra vonatkozik, amely fellazította az etikai normákat és

korlátok közé szorította az emberi autonómiát. A „karneváli” regény, amelyre Joyce, Céline és Günther Grass művei is például szolgálhatnak, a „theatrum mundi” kulisszái között mozgatja a személyiségüket vesztett emberi lényeket. A vak sorsnak, egy alig ismert hatalomnak szolgáltatja ki őket, ez a kiszolgáltatottság is növeli a „karneváli” forgatagot. Részben ilyen történelmi „karnevál” a *Budai Oroszlán* korábrázolásának eredménye is. Ironikus és fantasztikus „karnevál”, amely az ábrázolt korszak groteszk ellentmondásait és szörnyű képtelenségeit jeleníti meg. (Egy helyen maga az író is a „karneválhoz” hasonlítja az események különös menetét: „Mintha az agyerek elmeszesedésének nagy karneválját pártolta volna ez az ősz, minden árulás a bizalom meleg fürdőjében lubickolhatott, s minden hűségnek az ajtó mögött volt még a helye”.)

A szatirikus „karneváli” ábrázolásnak megvan az előzménye a magyar irodalomban is. Abban a keserű humorban és iróniában, amely Arany János híres költeményéből: A *nagyidai cigányok*-ból ismerős. Ez az irodalomtörténeti analógia az író szándékaiból következett: az átélt csalódások, a tapasztalt megtévesztések hangolták szatírára az epikus kifejezést. A *Budai Oroszlán* mégsem szatíra csupán, a „karneváli” ábrázolás mellett egy másfajta írói szándék és művészi kifejezőmód is érvényesült megírása során. A széthullóban lévő társadalom, a robbanás felé haladó ország nemcsak a személyiségüket és hitüket vesztő törtető „karneváli” táncát mutatja, hanem a helytállás és a hűség példáit is. Mazura, Regula, Gyarmati és Párizsi mellett, pontosabban velük szemben lépnek fel Fábián, Agostyán, Kármán Hugó, maga Etre Ferenc, s még Bengyer Szilárd is, aki kényszerű válságából lassan megszabadul s magára talál. Ők hirdetik és képviselik az emberi szolidaritás, a humánus morál és a kultúra ügyét, s mint Agostyán eszméi mutatják, ideáljaik lényegében azonosak a szocializmus eredeti ideáljaival. Ők testésítik meg az ábrázolt korszak jobb törekvéseit, azokat az eszméket és szándékokat, amelyeknek többnyire éppen a korszak meghatározó erői ellenében kell majd érvényesülniök. Őket követik — nem minden megalkuvás és tévedés után — az ifjúság képviselői is.

Fábián bölcsessége, Agostyán megvesztegethetetlen jelleme, Kármán Hugó szomja az igazságra: ezek erősítik Etrét is abban, hogy kitarson választott útján, megőrizze ifjúságának közösségi eszményeit. Valójában a magyar értelmiség egy részének történelmi számvetése és önkeresése ölt alakot abban az etikai polémia-ban, amely Fábián, Agostyán és a többiek állásfoglalása nyomán kibontakozik. Mi az értelmiség küldetése, egyáltalában, mi az emberi lény feladata? Ezt a feladatot az eltávozott mester, Dávid Sándor testamentuma határozza meg: „Munka, tudomány, művészet: csalárdul az egész embert megkaparintják, de jaj annak, aki magát egészen nekik adja, és vissza nem tart magából annyit, hogy szeretni tudjon. Mert akik tudnak szeretni, s akiket szeretni lehet: ők az élő kutak.” A szeretet ebben a vonatkozásban a közösségi szolidaritással azonos, az erkölcsi értéknek közösségi jellege van. Az értelmiség (valójában minden ember) arra hivatott, hogy a szélesebb körű közösségek: a nemzet, az emberiség szociális, erkölcsi és kulturális épülését és haladását támogassa.

A *Budai Oroszlán*ban megidézett történelmi korszak is ezt várta az értelmiségtől, csakhogy mint Mazura, Gyarmati, Párizsi és egy ideig Bengyer példája mutatta, nem volt képes meghatározni az értelmiség igazi feladatait, nem tudta kijelölni szerepét, midőn pragmatikus érdekekre váltotta át a morális értékeket. „Fábián szerint — hangzik Etre Ferenc érvelése — az új emberi tudat ugyan már csirázik, de erőszakossággal nem lehet azt felnöveszteni. Mélyen, rejtetten munkálkodik Fábián gondolata az ember erkölcsi és lelki szabadságán — mert az emberre nemcsak a vereség hoz veszélyt, hanem a győzelem is —, és az indulat is, nem csupán a tespedés, és az ember felemelkedésében mindig ott van a félresiklás veszélye.” Az erkölcsi értékek ennél fogva sohasem lehetnek taktikai megfontolások áldozatai. A kor tragédiája abból következett, hogy az érték fölött az érdek, a stratégia fölött a taktika primátusát ismerte el. „Tisztának akartuk megtartani magunkat a reménytelenség korában, hogy majd a reménység idején annál inkább

bemocskolódjunk” — hangzik Bengyer önkritikus vallomása, valójában egy értelmiségi nemzedék és csoport nevében, amely nem vetett számot kellően a hatalom és a szolgálat morális feltételeivel, az erkölcsileg minősített stratégia követelményeivel.

Nagy kérdés, hogy az erkölcsi értékek védelme társadalmi szinten, intézményszerű keretek között miként biztosítható. Fábián a „jók legszélesebb körű szövetségére” gondol. Mondhatnók, az emberiség örök álma ez a szövetség: filozófusok, vallásalapítók és forradalmárok mindig arra törekedtek, hogy fenntartsák iránta az emberiség bizalmát. Agostyán más orvosságot ajánl: a kis körben végzett munkát, a kis közösségekben érvényesülő emberi szolidaritást. „Agostyán — olvassuk — csak összefogástól várta a jót — a jók összefogásától. Enélkül az egyes ember tehetetlenné válik, s ha mégis egymaga akar diktálni, ennek az akaratnak kudarcától dühödik erőszakossá. (...) Agostyán látszólag összefüggés nélkül kockáztatta meg régi nézetét, hogy csak a rossz szorul erőszakra és dobverésre, a jó a kis körben is meggyökeresedik, s csendben végzi messzire ható munkálkodását.” Ezt a csendes és messzire ható munkát vállalja ő is a főváros egyik távoli kerületében: „Külső-Kelenfokon”. A kis körben végzett munka, a kis közösségben érvényesülő emberi szolidaritás híve Ettre is. Az „agostyáni” morál vezérli közösség-szerző és -építő törekvéseit. „Honvágyam támad egy tágabbik család után — tesz vallomást a rézkúti kiküldetésén —, de még nem tudom, hogyan találok hozzá utat.” Az utat a történelem (közelebbről: Mazura primitív mesterkedése) nyitja meg. Ettrenek szülővárosában (Szegeden) kell munkát vállalnia, itt ismerkedik meg az ifjú népi kollégistákkal: Asztalossal, Izsóppal, Barborikkal és Hattyassal, belőlük szeretne tágasabb családot teremteni. Nem reménytelenül, hiszen őszinte közeledésére fiatalos őszinteség felel, s ha a történelem a későbbiek során részben lerombolja is a kialakult kis közösséget, a két nemzedék: a „rég” és az „új” értelmiség párbeszédének nyereségét nem veheti el.

Ettre gyakran kényszerül arra, hogy magányosan viaskodjék a korszak szorongató ellentmondásaival. Mégis egyedül, az emberi természetből eredő elemi közösség: családja veszi körül. Klára, a felesége és Krisztina, a leánya, akik maguk is küzdenek a közelmúlt történelmi válságaival, s szenvednek a kor nyomása alatt. Mégis otthont, szinte édent tudnak varázsolni a világgal s önmagával küszködő tudós köré: szigetet, amelyet hiába ostromolnak a kor vad hullámai. A *Budai Oroszlán* „költészete” ennek az otthonnak a leírásában érvényesül. Ettre és Klára küzdelme Szent Dávid kápolnájának védelmében, a balatoni bicikli-kirándulás, Klára és Krisztina sétája az Állatkertben, a Molnokon tett látogatás: valóban a költészet fényében derengő epikus jelenetek. Költészet és nosztalgikus fájdalom érződik bennük, minthogy a tündéri otthon ábrázolását részben a búcsú fájdalommal szövi át. Ahogy az iróniában és a szatírában, ebben is Arany János volt a regényíró mestere: az apai veszteségről és gyötrelmről számot adó *Toldi szerelme* hatodik éneke. Az otthon varázsa és költészete lesz a történelmi „karnevál” igazi ellensúlya: a biztonság, az állandóság világa, amelyben az emberi személyiség a maga autonóm törvényei szerint valósulhat meg. Klára és Krisztina története révén lesz a *Budai Oroszlán* a történelmi szatíra és az erkölcsi vitaregény után az otthon regénye, amely feltárja a lélek benső rezdüléseit, a személyiség védelmének erőforrásait. (*Szépirodalmi Könyvkiadó*)

A MÚLT NYOMÁBAN

László Gyula: A „kettős honfoglalás”
Csapodi Csaba: Az Anonymus-kérdés
története

Csapodiné Gárdonyi Klára: Humanista
kódexek nyomában

Örvendetesen szaporodnak a Magvető Kiadó Gyorsuló idő sorozatának kicsi, vékony, néhány óra alatt elolvasható kötetei. A Gyorsuló idő az utóbbi évek egyik legjobb kiadói sorozat-vállalkozása. Időszzerű és közérdekű témákat dolgoz fel, a legszélesebb értelemben vett olvasókörzöshöz szól; ennek megfelelő, közérthető stílusban. Felöleli a természet- és társadalomtudományok szinte minden területét, tájékoztat, érdeklődést kelt, s esetenként vitára ingerel. A kis kötetek között természetesen van színvonalbeli ingadozás, s az ismeretközlés hitelét biztosító szaktudás is változó mélységű az egyes szerzőknél. Ettől azonban az ímént felsorolt, a sorozat egészére általában vonatkozó jellemzők még érvényesek.

Három könyvet említek most a sorozatból, az utóbbi hónapokban megjelentek közül. Más-más a szerzőjük, s nem köti egymáshoz őket témaazonosság sem. Hogy mégis együtt említem őket, annak oka — magyarázata — az a szakértelem és szakmai tisztesség, amellyel a szerzők az egyes témákról szólnak. (Ilyen alapon természetesen más könyveket is kiválaszthattam volna a sorozatból, de a recenzens érthetően olyan témákra figyel, amelyek beletartoznak személyes érdeklődési körébe.)

László Gyula régészprofesszor A „kettős honfoglalás” című könyve az egyik „kiválasztottam”. Csak az utóbbi egy-két évben is több könyvet vehettünk kézbe László Gyulától. Gondoljunk például A nagyszentmiklósi kincs című kötetére, művészeti írásokat tartalmazó munkájára vagy Régészeti tanulmányok címen megjelent könyvére. Az utóbbi előszavában írja: „Az, hogy az ember közérthetően mond el valamit, nemhogy nem jelenti a színvonalból való engedést, hanem éppen a gondolat, a bizonyítás csiszolását teszi szükségessé.” Azért idézem ezt a

mondatot, mert egy az egyben érvényes A „kettős honfoglalás” című kötetre is. A témával, a nem egyetlen alkalommal történt magyar honfoglalással több írásában is foglalkozott már László Gyula, több-kevesebb részletességgel. A Gyorsuló idő sorozatban megjelent köteté azonban minden eddiginél részletesebben tárja eléink az azt az elméletet, amelyet kutatásai és gyakorlati tapasztalatai alapján állított fel; ismertetve az ellenvéleményeket is.

Igen, az ellenvéleményeket. A könyv „Baráti vita az ellenvéleményekkel” című fejezete a nem szakember, de érdeklődő olvasóknak is módot ad az áttekintésre; miképp, hogyan, milyen viták, módosítások, kiegészítések során alakult a kettős honfoglalásról szóló elmélet, s hol tart ma. Azt az alapállást, amelyről ő maga indult, ekképp fogalmazza meg László Gyula: „Hitem szerint, amit eddig megállapítottak — például Árpád honfoglalásával kapcsolatban — az szilárd és végleges értékű, csak még vannak kívülre is dolgok, amelyeket be kell vonnunk a múlt megismerésébe. Nem eddigi ismereteink megváltoztatásáról van tehát szó, hanem arról: hozzá kell tennünk valamit eddigi ismereteinkhez, hogy magyarázni tudjuk az ellentmondásokat és kérdőjeleinket.”

Könyvében többször is hangsúlyozza: feltevéseket fogalmaz meg, nem pedig bizonyosságokat. Kérdőjeleket állít, s nyíltan vállalja a tévedések lehetőségét is. Nem akar mindent megmagyarázni, s ő maga jelenti ki, hogy nem is tud mindent végérvényesen bizonyítani. De felvet valóban meglévő ellentmondásokat történelmi múltunkról, és megfogalmaz eddig megoldatlan, megválaszolatlan kérdéseket. S eléink tárja egy élet elkötelezett kutatómunkájának eredményeit. Mindezekért érdekes, értékes könyv A „kettős honfoglalás”.

Csapodi Csaba, az Anonymus-kérdés történetét dolgozta fel. Valóban a történetét. Nem állít új Anonymus-jelöltet, tartózkodik attól, hogy újabb időpontot és szerzőt kapcsoljon a Gesta Hungarorumhoz. Viszont számbaveszi mindazokat a komoly kutatásokat és vitákat, amelyek ezideig az Anonymus-kérdést kísérték.

Több mint két évszázada téma. Körüljárta a dilettáns merészséggel és kiemelkedő szakmai képzettséggel egyaránt. Sok ezer lapnyi tudományos tanulmány íródott eddig a negyvennyolc oldal terjedelmű gestáról. Csapodi Csaba számbavevte minden véleményt, megismertette velünk minden álláspontot, keletkezésük időrendjében.

Bár több részletkérdésben elfogadható eredményre jutottak már a kutatók, Anonymus személye és a mű keletkezésének időpontja mindmáig nem bizonyított. Lényegében már Bél Mátyás tanítványa, Cornides Dániel, olyan kiváló munkát végzett az Anonymus korára vonatkozó érvek vizsgálatában, hogy — mint Csapodi Csaba megfogalmazta — „a későbbi kutatók napjainkig felvetett érvei közt nem sok az olyan, amit Cornides már től nem ismert volna”. S vajon olyan fontos a név ismerete, vagy a mű keletkezési időpontjának, pontos évszámának végérvényes és cáfolhatatlan bizonyítása? Csapodi Csaba könyve éppen arról győz meg, hogy nem.

Összefoglaló munkára, rendszerezésre vállalkozott Csapodi Csaba. Az Anonymus kérdés története című könyvében, Bél Mátyástól Csóka Lajosig, az 1976-os álláspontokig. Kétszázharminc év tudományos kísérleteit, a megfigyelésre irányuló szellemi erőfeszítéseket és a kutatási módszereket tekinti át; élvezetes fogalmazásban, helyenként izgalmasan. Mindvégig következetesen megmarad a megfigyelési kísérletek és a viták történetét leíró, szakértő krónikás szerepében.

Egyetértünk vele, amikor azt mondja, hogy az Anonymus-kérdés megérdemli a további kutatást, de a személy és a kor helyett most már hangsúlyozottan a tartalmi vizsgálatokra és az értékelésre összpontosítva az erőket.

A corvinák története, sorsa, tovább Vitéz János könyvtára ugyancsak sokakat foglalkoztatott az elmúlt évszázadban. Az utóbbi egy-két évtized kutatói közül kiemelkedik Csapodiné Gárdonyi Klára személye, aki a humanista kódexek szakértője, több lapangó corvina felfedezője hazai és külföldi könyvtárakban. Eredményeit szaklapokban és egyéb kiadványokban már többször publikálta. Az Irodalomtörténet 1976-os, illetve

1977-es évfolyamában kisebb vita is kialakult a témával kapcsolatban. A nem szakember, de múltunk, történelmünk, kultúránk iránt érdeklődő olvasók közül nagyon sokan bizonyára mégis most figyelnek fel igazán a kódexkutatásra; Gárdonyi Klára *Humanista kódexek nyomában* című kötetéből. Kétségtelen, hogy a kiválasztott három Gyorsuló idő kötet közül ez a legkevesebbé „szakmai”, de semmiképp sem a szerző felkészületlenségéből. Gárdonyi Klára a humanista kódexeknek, kéziratoknak és a kornak igen kiváló, felkészült szakértője. Kötetében viszont nem az egyes kódexekkel való elmélyült, szakszerű foglalkozásra vállalkozott, hanem felkutatásuk általában a kutatómunka menetének, örömeinek, nehézségeinek bemutatására.

A könyv tartalma megfelel annak, amit a címe ígér. Azt részletezi, hogyan eredt és járt szerte Európában a humanista kódexek nyomában egy ember, aki erre a kutatásra tette fel az egész életét. S ez itt nem közhely, mert Gárdonyi Klára valóban egész felnőtt életét ennek a kutatásnak szentelte, mindent ehhez igazított magánéletében is. Könyve útleírás-szerű részleteket is tartalmaz, s ezek nem mindenütt, nem feltétlenül szükségesek. De nem is zavarók. Viszont roppant érdekes, mi több, izgalmas, ahogy az egyes corvinák vagy Vitéz János könyvtárának kötetei nyomában eredve leírja a megelégs körülményeit és a bizonyítás útját.

Csapodiné Gárdonyi Klára a még vitás kérdésekről sem hallgat. Hangsúlyozza melyek várnak további válaszra; közli, milyen irányban érdemes még kutatni. S buzdít is erre a kutatásra mindenkit, aki kedvet, kitartást érez iránta, s megfelelő szakismerettel bír. Könyve, a munka nehézségének és szépségének felmutatásával, segít kedvet csinálni a kutatáshoz is, de a kultúrhistóriánk iránti egyszerű érdeklődéshez is.

Csak ismételhetem: e könyvek példái a szakértelemmel és szakmai tisztességgel megírt tudománynépszerűsítő, ismeretterjesztő munkáknak; s mint ilyenek, jól jellemzik és minősítik a Gyorsuló idő sorozat egészét is. Ismereteinket gyarapítják, ugyanakkor a legjobb értelemben vett olvasmányélményt adnak.

MÁTYÁS ISTVÁN

A Pécsi Nemzeti Színház január 3-án mutatta be *Marin Držić*: Dundo Maroje c. komédiáját *Hules Endre* rendezésében. — Február 16-án mutatja be az együttes *Roscsin*: Utazás a hátsóországba c. drámáját. Az előadást *Galina Volcsek*, a moszkvai Szovremennik Színház főrendezője állítja színpadra. — Március 2-án kerül színre *Weöres Sándor*: A holdbeli csónakos c. műve *Sik Ferenc* rendezésében, *Takács Jenő* zenéjével. A díszleteket és a jelmezeket *Martyn Ferenc* tervezte.

A Pécsi Grafikai Műhely munkáiból rendeztek kiállítást január 19. és február 12. között a pécsi Galériában. A tárlaton huszonegy alkotó, több mint hetven műve képviseli a műhely kétéves tevékenységét.

Nyílt versek címmel megjelent Kalász Márton verseskötete a Békéscsabai Megyei Könyvtár bibliofil sorozatában Pálfalvi János illusztrációival.

A Baranya megyei Tanács kiadásában megjelent *László Lajos*: A hatodik nap c. riportkötete.

Megjelent a Dunatáj c. Tolna megyei tudományos és művészeti antológia harmadik száma. Élén *Pákolitz István* verseit olvashatjuk. *Csányi László* felelős szerkesztő írása *Féja Gézára* emlékezik. *Laczkó András* Szabó Lőrinc hét levelét közli. *Horváth Béla* két bukovinai székely ballada változatát ismerteti. Két képzőművészeti írás és további dokumentum-jellegű közlemények kaptak helyet az antológiában.

Pécs és Eszék tízéves testvérvárosi együttműködésének dokumentumait két nyelvű kötetben adta ki Pécs város Tanácsa.

Soltra Elemér festményeiből rendeztek kiállítást január 8. és 22. között a komlói Május 1. Művelődési Házban.

